

Η Ελλάδα και η Λιβύη είναι δύο χώρες της Μεσογείου με μακράιωνη ιστορία. Η σημαντική γεωστρατηγική τους θέση τις κατέστησε στόχο διαφόρων επίδοξων κατακτητών διαχρονικά. Κατά τη νεότερη περίοδο, και τα δύο κράτη βίωσαν τον οθωμανικό και τον ιταλικό ζυγό. Τον 20ό αιώνα δεν ανέπτυξαν στενές σχέσεις, με εξαίρεση την περίοδο 1981-1984, όταν στην εξουσία βρίσκονταν ο Ανδρέας Παπανδρέου στην Ελλάδα και ο συνταγματάρχης Μουαμάρ Καντάφι στην Λιβύη.

Ο Μουαμάρ Καντάφι αποφοίτησε από την ελληνική Σχολή Ευελπίδων με την τάξη του 1966. Από την περίοδο αυτή οριοθετούνται και οι σχέσεις του με την Ελλάδα. Ο ίδιος μπορεί να είχε άδοξο τέλος στις 20 Οκτωβρίου 2011, αλλά οι λογαριασμοί του με την Ελλάδα παραμένουν ανοικτοί ως τις μέρες μας. Μετά την επιστροφή του στη Λιβύη διατήρησε φιλικές σχέσεις με ορισμένους από τους Έλληνες, μετέπειτα ανώτερους, αξιωματικούς. Αυτό το γεγονός αποτέλεϊ το υπόστρωμα για όσα αμφιλεγόμενα ακολούθησαν το 1969, όταν ανέτρεψε τον βασιλιά Ιντρίς, δύο χρόνια μετά το πραξικόπημα των συνταγματαρχών στην Ελλάδα.

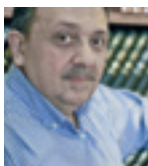
Φαίνεται ότι μεταξύ των δύο καθεστώτων αναπτύχθηκε σχέση συνεργασίας, παρά το γεγονός πως ο πρόδηλος αντιαμερικανικός χαρακτήρας που είχε η διακυβέρνηση του Καντάφι εκείνα τα χρόνια ερχόταν σε αντίθεση με την ελληνική δικτατορία. Κοινός παρονομαστής ήταν όμως η εναντίωση στο κράτος του Ισραήλ. Η Λιβύη εκείνη την περίοδο ήταν εξαιρετικά ευέλικτη στη διπλωματία της, με βασικές της επιδιώξεις την προμήθεια στρατιωτικού εξοπλισμού, την πώληση πετρελαίου στη Δύση και τη δημιουργία ενός ισχυρού, ακόμη και ανομοιογενούς, μπλοκ δυνάμεων ενάντια στο Ισραήλ.

Η δεύτερη φάση της αναζωπύρωσης της ελληνολιβυκής φιλίας εκτυλίχθηκε στα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, όταν ο Ανδρέας Παπανδρέου έριξε γέφυρες στον αραβικό κόσμο για να ενισχύσει τη

θέση του έναντι της Δύσης, επιδιώκοντας να παίξει ρόλο στο Κίνημα των Αδέσμευτων. Το 1984 ο Παπανδρέου θα επισκεφθεί ως πρωθυπουργός την Τρίπολη της Λιβύης. Έκτοτε, η Λιβύη θα ψηφίζει υπέρ της Ελλάδας στον ΟΗΕ για το Κυπριακό. Λίγους μήνες μετά, στις 15 Νοεμβρίου 1984, το ξενοδοχείο «Ελούντα» στην Κρήτη ανοίγει τις πόρτες του για να υποδεχθεί τον Καντάφι και τον Γάλλο πρόεδρο Φρανσουά Μιτερράν, οι οποίοι, με τη μεσολάβηση του Παπανδρέου, καταλήγουν στην περίφημη «Συμφωνία της Ελούντας». Η επιτυχής ελληνική μεσολάβηση δυσaráεστησε ακόμη περισσότερο τους Αμερικανούς.

Την προσωπική σχέση που είχε Παπανδρέου με τον Καντάφι κανένας δεν κατόρθωσε να συνεχίσει. Η αϊγλή του Καντάφι ξεθώριασε πολύ γρήγορα στην Ελλάδα και οι δύο χώρες βίωσαν, από διαφορετικές απόψεις, ραγδαίους μετασχηματισμούς.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις έπαιζαν διαχρονικά σημαντικότατο ρόλο στην πολιτική σκηνή. Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία έφερε αναδιάταξη πολλών παραμέτρων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η Αθήνα άρχιζε να δραστηριοποιείται σε πολλά επίπεδα, βασιζόμενη εν πολλοίς στις σχέσεις (και το κύρος) του ιδίου του Παπανδρέου. Ο τελευταίος έδινε μεγάλη βαρύτητα στο ιδεολογικό πλαίσιο, η σπουδαιότητα του οποίου όμως άρχισε σταδιακά να μειώνεται στο αδυσώπητο διεθνές περιβάλλον. Σύνοτομα, υιοθέτησε μια πιο ρεαλιστική προσέγγιση, καθώς δεν ήταν διατεθειμένος να παραβλέψει τις μόνιμες «σταθερές» της ελληνικής διπλωματίας προς χάριν ενός φίλου, ο οποίος είχε ήδη αποδειχθεί αφερέγγυος, τουλάχιστον στον οικονομικό τομέα.

Διονύσιος Ν. Μουσμότης
Εκδότης - Διευθυντής

- 6 Το ελληνιστικό βασίλειο του Πόντου
και η δυναστεία των Μιθριδατιδών
του ΚΛΕΑΝΘΗ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ
- 20 Η τριετής ερήμωση της Αθήνας
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ
- 35 Ποιος έχασε την Τσεχοσλοβακία;
Αμερικανικές εκτιμήσεις για την επιβολή του
κομμουνισμού σε μια «ουδέτερη» μεταπολεμική χώρα
του ΜΠΕΝ ΣΤΑΪΛ
- 46 Η ρήξη Τίτο-Στάλιν και
οι επιπτώσεις της στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο,
μέσα από τα δημοσιεύματα του ελληνικού αστικού Τύπου
του ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ ΡΩΣΣΙΔΗ
- 60 Κύπριοι εθελοντές στους Βαλκανικούς Πολέμους
του ΙΩΑΝΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

35

46

86

99

- 70** Οι σχέσεις μεταξύ Ελλάδος και Λιβύης (1981-1986)
του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ
- 86** Οι πόλεμοι Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
Αιγύπτου κατά τον 19ο αιώνα
του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ
- 99** Η διαμόρφωση των Ευρωπαϊκών Εθνών τον 19ο αιώνα
του ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ
- 109** Αλεξάνδρα Κολλοντάι. Η κόκκινη αριστοκράτισσα
της ΒΙΚΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

- 120** Το Χθες ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ
- 122** Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ
- 124** Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ
- 128** Σταυρόλεξο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα (1968)

Β' ΠΕΡΙΟΔΟΣ | ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ Μ.Ι.Κ.Ε.

Επιδάφρου 5, 182 33 Άγιος Ιωάννης Ρέντης Αττικής

ΤΗΛΕΦΩΝΟ: +30 210 49.13.502 | FAX: +30 210 49.03.949 | EMAIL: info@istoria.gr

ΔΙΚΤΥΑΚΟΣ ΤΟΠΟΣ: www.istoria.gr | ISSN 1107-0285 | ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ: 233712

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης | dmousmoutis@istoria.gr

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Ο Παπανδρέου υποδέχεται,
στην Κρήτη, τον Μουαμάρ Καντάφι

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/licenses/by/2.5/legalcode. Η σειρά με την οποία εμφανίζονται οι φωτογραφίες βαίνει από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω.

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΗΣ: Σπυρίδων Πλουμίδης

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΥΛΗΣ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΩΝ:

Μαρία Σαμπατακάκη

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Νίκος Βατόπουλος

ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Πώργος Βούλγαρης, αντεισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Πώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος Καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας, Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους

Κωνσταντίνα Μπότσιοι, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ανδρέας Στεργίου, Αναπληρωτής Καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Ελένη Βαλεριάνου | evalerianou@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Τατιάνα Μοσχοπούλου tmoschopoulou@istoria.gr

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου info@istoria.gr

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Νίκος Λεοντάρας

ΤΗΛ. +30 210 49.13.502 | FAX 210 49.03.949

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα

ΤΗΛ. +30 210 36.11.880, +30 210 36.23.993

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

- ΕΚΠΤΩΣΗ 25%
- ΣΤΑΘΕΡΗ ΤΙΜΗ
ΓΙΑ 1 ΧΡΟΝΟ
- ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ
Η "ΙΣΤΟΡΙΑ" ΣΠΙΤΙ ΣΑΣ

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ &
ΕΝΤΥΠΗ + ΨΗΦΙΑΚΗ

	ΕΤΗΣΙΑ	6ΜΗΝΗ
ΕΛΛΑΔΑ	50	€ 25
ΚΥΠΡΟΣ	100	€ 50
ΕΥΡΩΠΗ	110	€ 55
ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ	120	€ 60

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται
ο ΦΠΑ και τα ταχυδρομικά έξοδα
Για κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση
δικαιούστε δωρεάν ψηφιακή εγγραφή

ΨΗΦΙΑΚΗ 35€

Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr
EMAIL: info@istoria.gr
210 49.13.502 | 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής
από το τεύχος του μηνός

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ☐ ΝΕΑ ☐ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
☐ ΕΤΗΣΙΑ ☐ 6ΜΗΝΗ
ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΠΕΡΙΟΧΗ Τ.Κ.
ΠΟΛΗ ΧΩΡΑ
ΤΗΛ EMAIL

Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ☐ ΝΕΑ ☐ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
☐ ΕΤΗΣΙΑ ☐ 6ΜΗΝΗ
ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
ΠΕΡΙΟΧΗ Τ.Κ.
ΠΟΛΗ ΧΩΡΑ
ΤΗΛ EMAIL

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

- ☐ Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ - ΑΡ. ΛΟΓ.: 190 004 88528
IBAN: GR36 0110 1900 0000 1900 0488 528
ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ - ΑΡ. ΛΟΓ.: 5034 092163 075
IBAN: GR23 0172 0340 0050 3409 2163 075
- ☐ Στον δικτυακό τόπο της "ΙΣΤΟΡΙΑΣ"
Με χρήση κάρτας μέσω Τράπεζας Πειραιώς ή PayPal
- ☐ Μέσω πιστωτικής κάρτας
Παρακαλούμε επικοινωνήστε μαζί μας
- ☐ Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή
ή πληρωμή στα γραφεία μας

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ
ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5
182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΜΙΘΡΙΔΑΤΙΔΩΝ

Αχαιμενιδικό παρελθόν, εξελληνισμός
και αντίσταση στη Ρώμη*

του ΚΛΕΑΝΘΗ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗ

Μετά την επιτυχημένη εκστρατεία του Αλεξάνδρου στην Ασία και την κατάκτηση της Αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, το 302 π.Χ., ο Μιθριδάτης, ένας ευγενής ιρανικής καταγωγής, ξεκίνησε μια τυχодиωκτική δράση στην περιοχή της Παφλαγονίας. Σίγουρα δεν μπορούσε να φανταστεί ότι η δράση αυτή θα κατέληγε στη δημιουργία μιας δυναστείας η οποία κατέκτησε μια σημαντική θέση στην κοινότητα των βασιλέων της ελληνιστικής περιόδου. Οι διάδοχοί του, δίχως να απαρνηθούν το αχαιμενιδικό παρελθόν τους, εξελληνίστηκαν τόσο ώστε 200 χρόνια μετά την ίδρυση της δυναστείας ο Μιθριδάτης ΣΤ' Ευπάτωρ να γίνει ο τελευταίος υπέρμαχος του τότε ελληνικού κόσμου προκειμένου αυτός να αντισταθεί στην ηγεμονία της Ρώμης.

Γεωγραφία και ονομασία του βασιλείου

Η περιοχή στη νότια ακτή του Εύξεινου Πόντου (σημ. Μαύρη Θάλασσα), ο οποίος είναι και το βόρειο όριο της και εκτείνεται έως την Παφλαγονία στα δυτικά, την Κολχίδα στα ανατολικά και την Καππαδοκία στα νότια, είναι ο κατεξοχήν χώρος ακμής της δυναστείας των Μιθριδατιδών. Χωρίζεται σε μια βόρεια στενή παραλιακή πεδιάδα με διάσπαρτες ελληνικές πόλεις (Αμάσεια, Κοτύωρα, Τραπεζούς, Σινώπη, Φαρνάκεια) και σε μια νότια ενδοχώρα προς τις βόρειες οροσειρές της Ανατολίας γύρω από τους ποταμούς Ίρις και Λύκο.

Ένας από τους πιο επιφανείς γεωγράφους της Αρχαιότητας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, ο Στράβων, καταγόταν από την Αμάσεια, ελληνική πόλη που περιλαμβανόταν στο βασίλειο του Πόντου. Έτσι, περιγράφει εκτενώς τον τόπο καταγωγής του. Σύμφωνα με τον Στράβωνα λοιπόν, το όνομα της ευρύτερης περιοχής ήταν αρχικά Καππαδοκία, η οποία κατά την περίοδο της περσικής αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών χωρίστηκε σε δύο σατραπείες. Αργότερα, μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τη διαμόρφωση των ελληνιστικών βασιλείων, προκειμένου να διαχωριστεί από το γειτονικό βασίλειο της Καππαδοκίας, η επικράτεια της

δυναστείας των Μιθριδατιδών ονομάστηκε *πρός Πόντῳ Καππαδοκία* ή *Πόντος*. Ο Στράβων, ο οποίος γράφει πολύ αργότερα, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, περιγράφει την επικράτεια στην πλήρη ανάπτυξή της κατά την περίοδο διακυβέρνησης του επιφανέστερου εκπροσώπου της δυναστείας των Μιθριδατιδών, Μιθριδάτη ΣΤ' Ευπάτορα. Τόσο αυτός όσο και οι προκάτοχοί του δεν φαίνεται, σύμφωνα με τις σύγχρονες πηγές, να αυτοπροσδιορίζονταν ως βασιλείς του Πόντου. Πιθανώς λοιπόν ο Στράβων, επηρεασμένος από την ονομασία της ρωμαϊκής επαρχίας Βιθυνίας και Πόντου, η οποία δημιουργήθηκε μετά το τέλος της βασιλείας του Μιθριδάτη ΣΤ', το 63, απέδωσε αναδρομικά στην επικράτεια των Μιθριδατιδών την ονομασία Πόντος. Ένας βολικός αναχρονισμός που ισχύει έως σήμερα.

Δημιουργία του βασιλείου και η ιστορική του εξέλιξη έως τον Μιθριδάτη ΣΤ'

Παρά το ότι υπάρχουν μόνο διάσπαρτες πληροφορίες στις όψιμες πηγές που διαθέτουμε για την ιστορία του βασιλείου του Πόντου και είναι σε μεγάλο βαθμό επηρεασμένες από την προπαγάνδα του Μιθριδάτη ΣΤ', του επιφανέστερου εκπροσώπου της δυναστείας και ενός από τους

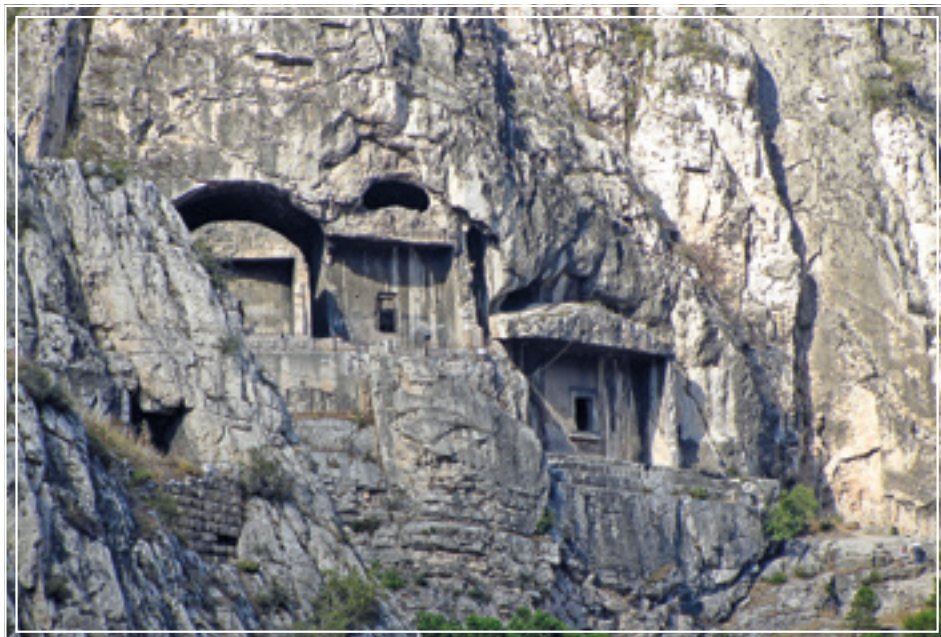
σημαντικότερους εχθρούς της Ρώμης κατά τον 1ο αιώνα, είναι δυνατόν να σκιαγραφηθεί σε γενικές γραμμές η εξέλιξη της δυναστείας.

Ιδρυτής του βασιλείου εμφανίζεται ο Μιθριδάτης Α΄ Κτίστης (περ. 302-266). Πρόκειται για έναν απόγονο μιας οικογένειας ευγενών που κατάγονταν από τη βασιλική οικογένεια των Αχαιμενιδών, των ιδρυτών της περσικής αυτοκρατορίας. Ήταν γιος του Αριοβαρζάνη, ο αδελφός του οποίου Μιθριδάτης ήταν διοικητής της Μυσίας με πρωτεύουσα την Κίο στην

Προποντίδα από το 337 έως το 302. Παππούς του Μιθριδάτη αυτού ήταν ο Αριοβαρζάνης, σατράπης της Ελάσσονος Φρυγίας και ο πρώτος ηγεμόνας με πρωτεύουσα την Κίο από το 363. Προπάππος του ήταν ένας ακόμα Μιθριδάτης, σατράπης της Λυκαονίας και της Καππαδοκίας από το 401 έως το 363. Αυτός ο Μιθριδάτης ήταν γιος του σατράπη της Ελλησποντικής Φρυγίας Αρτάβαζου, ο οποίος είχε νυμφευθεί την κόρη του Γωβρύα, γιου του Δαρείου Α΄ και της Αρτοσύνης. Η Αρτοσύνη ήταν κόρη ενός ακόμη Γωβρύα, ενός

ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ. Η Άμαστρις στον Πόντο. Μία από τις πρώτες προσαρτήσεις των Μιθριδατιδών. Πανοραμική άποψη της πόλης σήμερα. ΚΑΤΩ. Χάρτης από τη γαλλική έκδοση (1823) των *Γεωγραφικών* του Στράβωνος. Με κόκκινο σημειώνεται το Μιθριδατικό Βασίλειο του Πόντου την εποχή του Μιθριδάτη ΣΤ΄ του Ευπάτορος (1ος αι. π.Χ.). ΑΠΕΝΑΝΤΙ. Οι τάφοι των πρώτων Μιθριδατιδών βασιλέων στην Αμάσεια του Πόντου.

από τους επτά αριστοκράτες που δολοφονώντας τον Γαυμάτα ή Σμέρδη βοήθησαν τον Δαρείο Α' να ανέλθει στον θρόνο των Αχαιμενιδών το 522.

Μετά την εκστρατεία του Αλέξανδρου το 334 και την κατάρρευση των Αχαιμενιδών, ο Μιθριδάτης Κτίστης βρέθηκε στην υπηρεσία του Ευμένη και μετά σε αυτή του Αντιγόνου όταν ο τελευταίος νίκησε τον Ευμένη. Μάλιστα συνδέθηκε φιλικά με τον συνομιλήκό του γιο του Αντιγόνου και μετέπειτα βασιλέα Δημήτριο Α' Πολιορκητή. Αυτή η φιλία ήταν που τον έσωσε, όταν ο Αντίγονος δολοφόνησε τον θείο του ηγεμόνα της Κίου το 302, καθώς τον υποπευδόναν για συνεργασία με τον αντίπαλό του Κάσσανδρο. Ο Δημήτριος προειδοποίησε τον φίλο του και αυτός δραπέτευσε από την επικράτεια του Αντιγόνου για μην έχει την τύχη του ομώνυμου θείου του.

Μετά τη φυγή του, ο Μιθριδάτης πήγε στην Παφλαγονία, και από τα Κιμίατα, ένα οχυρό που το χρησιμοποιούσε ως ορμητήριο, άρχισε να εξαπλώνει την εξουσία του. Πιθανόν γύρω στο 281 έλαβε τον

τίτλο του βασιλέα και μετέφερε την πρωτεύουσά του στην Αμάσεια, όπου βρίσκονται και οι τάφοι των πρώτων πέντε βασιλέων της δυναστείας, ενώ το 279 κατόρθωσε να προσαρτήσει την πόλη Άμαστρι. Αργότερα κατά τα τελευταία έτη της βασιλείας του, η οποία διήρκεσε έως το 266, μοιράστηκε τη βασιλεία με τον γιο του Αριοβαρζάνη και μαζί διασφάλισαν την προσάρτηση της Αμισού στην επικράτειά τους.

Ο Αριοβαρζάνης κυβέρνησε περίπου έως το 250. Αρχικά είχε συνάψει συμμαχία με τους Γαλάτες, τα κέλτικα φύλα που το 280 είχαν εισβάλει στη Μακεδονία και την υπόλοιπη Ελλάδα και αργότερα πέρασαν στην Ασία και εγκαταστάθηκαν στην ανατολική Φρυγία, την ευρύτερη περιοχή γύρω από τη σημερινή Άγκυρα. Όμως ήρθε σε σύγκρουση μαζί τους και με τον ξαφνικό θάνατό του ο ανήλικος διάδοχός του Μιθριδάτης Β' (περ. 250-220) αναγκάστηκε να τους αντιμετωπίσει με τη βοήθεια της ελληνικής πόλης Ηράκλεια Ποντικής. Ο συγκεκριμένος ηγεμόνας συνέχισε να εκμεταλλεύεται την πολιτική

Ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνιστικού αγάλματος που θεωρείται ότι απεικονίζει την ιδρυτή της δυναστείας των Σελευκιδών Σέλευκο Α', (Νάπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο). **ΔΕΞΙΑ:** Ο Αντίοχος Γ' ήταν ένας από τους σημαντικότερους βασιλείς της δυναστείας των Σελευκιδών. Η σύζυγός του Λαοδίκη καταγόταν από τη δυναστεία των Μιθριδατιδών. Ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνιστικής προτομής που θεωρείται ότι απεικονίζει τον Αντίοχο Γ' (Μουσείο Λούβρου).

συγκυρία που συνδεόταν με τη δυνατότητα ελέγχου που μπορούσαν να ασκήσουν οι βασιλείς της δυναστείας των Σελευκιδών στη Μικρά Ασία. Ο ιδρυτής της σημαντικής αυτής δυναστείας, ο στρατηγός του Μεγάλου Αλεξάνδρου Σέλευκος Α', είχε καταστεί κυρίαρχος της Ασίας μετά τη μάχη στο Κουροπέδιο εναντίον του Λυσίμαχου το 281. Όμως λίγους μήνες μετά δολοφονήθηκε, και ο γιος και διάδοχός του Αντίοχος Α' αντιμετώπισε σημαντικά προβλήματα προκειμένου να σταθεροποιήσει την τεράστια επικράτεια που κληρονόμησε από τα παράλια της Μικράς Ασίας έως τα σύνορα της Ινδίας. Ανάλογα προβλήματα αντιμετώπισαν και οι διάδοχοί του. Τη σημαντική δράση του Αντίοχου Β' στη Μικρά Ασία μετά τον ξαφνικό θάνατό του το 246, ακολούθησε η βασιλεία του Σελεύκου Β', ο οποίος

έπρεπε να αντιμετωπίσει την εισβολή του Πτολεμαίου Γ' κατά τον Γ' Συριακό Πόλεμο (246-241) και αμέσως μετά τη διεκδίκηση του θρόνου του από τον μικρότερο αδελφό του Αντίοχο Ιέρακα από το 240. Μέσα σε αυτό πλαίσιο, όταν ο Σέλευκος Β' έψαχνε για υποστηρικτές, έδωσε την αδελφή του Λαοδίκη σύζυγο στον Μιθριδάτη Β'. Από τότε όλες οι βασιλίσσες της δυναστείας των Μιθριδατιδών συνέχισαν να φέρουν το όνομα Λαοδίκη. Αυτό όμως δεν βοήθησε τον Σέλευκο Β', καθώς ο Μιθριδάτης Β' τελικά συντάχθηκε με τον Αντίοχο Ιέρακα, ο οποίος μετά τη μάχη της Άγκυρας, χάρη στην υποστήριξη και των Γαλατών, νίκησε τον Σέλευκο Β' και επέβαλε την κυριαρχία του στη Μικρά Ασία με τον τίτλο του βασιλέα έως το 227.

Ήταν η πρώτη φορά που η δυναστεία των Μιθριδατιδών ερχόταν σε επιγαμία με

Ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνιστικής προτομής από τη Βίλα των Παπύρων στο Ηράκλειο της Ιταλίας. Έχει προταθεί η ταύτιση με τον Ευμένη Β', βασιλέα του Περγάμου και θανάσιμο εχθρό του Φαρνάκη Α'.

μία από τις σημαντικές βασιλικές δυναστείες της ελληνιστικής περιόδου. Ο Μιθριδάτης Β' θεωρούνταν πλέον βασιλέας αρκετά σημαντικός για να βοηθήσει μαζί με άλλους βασιλείς την πόλη της Ρόδου όταν το 227 υπέφερε από έναν μεγάλο σεισμό. Ο Μιθριδάτης Β' συνέχισε να είναι σημαντικός για τους Σελευκίδες και μετά τον θάνατο του Σέλευκου Β'. Το 222 η κόρη του Μιθριδάτη Β' Λαοδίκη έγινε σύζυγος του σημαντικότερου βασιλέα της δυναστείας των Σελευκιδών Αντίοχου Γ' (222-187). Και πάλι φαίνεται ότι ο Μιθριδάτης Β' εκμεταλλευόταν τα εσωτερικά προβλήματα των Σελευκιδών, καθώς την ίδια περίπου περίοδο μία ακόμη κόρη του και πάλι με το όνομα Λαοδίκη έγινε σύζυγος του Αχαιού. Ο Αχαιός ήταν συγγενής του Αντίοχου Γ' και λίγο αργότερα, περίπου το 220, έλαβε και αυτός τον τίτλο

του βασιλέα έως την ήττα του και την εκτέλεσή του από τον Αντίοχο Γ' το 216.

Ωστόσο, μετά από αυτή την περίοδο, το βασίλειο του Πόντου παραμένει σταθερά προσδεμένο στο πολιτικό άρμα του Αντίοχου Γ' κατά τη βασιλεία του Μιθριδάτη Γ' (περ. 220 - περ. 185). Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται έως την ήττα του Αντίοχου Γ' από τη Ρώμη. Με τη συνθήκη της Απάμειας το 188, ο Αντίοχος Γ' αναγκάζεται να αποσυρθεί από τη Μικρά Ασία, την οποία πλέον ελέγχει εμμέσως η Ρώμη μέσω του συμμάχου της Ευμένη Β', βασιλέα του Περγάμου.

Σε αυτή τη συγκυρία αναπτύσσει αξιόλογη πολιτική δράση ο Φαρνάκης Α' (περ. 185 - περ. 160/154). Το 183 περίπου κατορθώνει να καταλάβει την ελληνική πόλη της Σινώπης, η οποία γίνεται η νέα πρωτεύουσα του βασιλείου και έρχεται σε σύγκρουση με τον Ευμένη Β' κατά τον Ποντικό Πόλεμο. Σε αυτόν ενεπλάκησαν από τη μία πλευρά ο Φαρνάκης Β' μαζί με τον Μιθριδάτη της Αρμενίας και από την άλλη ένας προοδευτικά διευρυμένος συνασπισμός με επικεφαλής τον Ευμένη Β' αποτελούμενος από τον Αριαράθη Δ' της Καππαδοκίας, τον Προυσία Β' της Βιθυνίας, τον Αρταξία Α' της ευρύτερης Αρμενίας και διάφορους μικρότερους ηγεμόνες, καθώς και από μια σειρά ελληνικές πόλεις όπως η Ηράκλεια Ποντική, η Μεσημβρία, η Χερσόνησος και η Κύζικος. Ο πόλεμος τερματίστηκε το 179, πιθανώς εις βάρος του Φαρνάκη Α', ο οποίος όμως κατόρθωσε να διατηρήσει την κυριαρχία της Σινώπης. Παρά την ήττα του, συνέχισε να αποτελεί αξιόλογη δύναμη στην ευρύτερη περιοχή. Αυτό φαίνεται από τις σχέσεις συμμαχίας με την πόλη της Χερσονήσου στη βόρεια ακτή του Εύξεινου Πόντου, με την εγγύηση μάλιστα της Ρώμης, που μας είναι γνωστές από μια επιγραφή που χρονολογείται περίπου στο 179, ταυτόχρονα ή λίγο μετά το τέλος του Ποντικού Πολέμου. Ωστόσο ο Φαρνάκης Α' δεν

Ασημένιο τετράδραχμο του Μιθριδάτη του Ευπάτορος. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η σημαντική πόλη της Σινώπης στη νότια ακτή του Εύξεινου Πόντου κατακτήθηκε από τον Φαρνάκη Α΄ και έγινε η νέα πρωτεύουσα της επικράτειας των Μιθριδατιδών. Πανοραμική άποψη της σημερινής πόλης.

έπαψε να έχει σχέσεις με τη δυναστεία των Σελευκιδών. Σύμφωνα με μια επιγραφή που χρονολογείται το 160, είχε νυμφευθεί τη Νύσσα, κόρη του Αντίοχου Δ΄. Ο γάμος αυτός μπορεί να συσχετιστεί με την πολιτική του βασιλέα Δημητρίου Α΄, ο οποίος τη συγκεκριμένη περίοδο προσπάθησε, τελικά ανεπιτυχώς, να αποκαταστήσει μέρος της επιρροής των Σελευκιδών στη Μικρά Ασία.

Οι καλές σχέσεις του βασιλείου του Πόντου με τη Ρώμη αλλά και τους άμεσους γείτονές του συνεχίζονται κατά την περίοδο βασιλείας του Μιθριδάτη Δ΄ (περ. 160/155-152). Ο συγκεκριμένος βασιλέας, αδελφός του Φαρνάκη Α΄, θεωρείται σύμμαχος και φίλος των Ρωμαίων και βοηθάει τον Άτταλο Β΄ του Περγάμου στον πόλεμο εναντίον του Προυσία Β΄ το 155. Θεωρούνταν φίλος και σύμμαχος των Ρωμαίων. Ήταν νυμφευμένος με την αδελφή του Λαοδίκη.

Όμως τόσο οι σχέσεις με τη Ρώμη όσο και ο προσοδευτικός εξελληνισμός της επικράτειας καθώς και η επέκτασή της εντάθηκαν κατά την περίοδο βασιλείας του Μιθριδάτη Ε΄ Ευεργέτη (περ. 152 – περ. 123/120). Πρόκειται για τον γιο του Φαρ-

νάκη Α΄, ο οποίος στήριξε ως σύμμαχος τη Ρώμη κατά τον Γ΄ Καρχηδονιακό Πόλεμο το 149-146, καθώς και στη σύγκρουσή της με τον Αριστόνικο του Περγάμου. Ο Αριστόνικος αμφισβήτησε τη διαθήκη του βασιλέα του Περγάμου Αττάλου Γ΄, ο οποίος είχε κληροδοτήσει με διαθήκη του βασιλείο του στη Ρώμη και πέθανε το 133. Η εξέγερση που προκάλεσε διήρκησε έως το 129 και είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία της επαρχίας της Ασίας με πυρήνα την παλιά επικράτεια των Ατταλιδών, την πρώτη μορφή απευθείας διακυβέρνησης από πλευράς Ρώμης στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας. Εκτός όμως από τη δραστηριότητά του ως σύμμαχος της Ρώμης, έδειξε επιθετικότητα προς τους γείτονές του με σκοπό την επέκταση της επικράτειάς του. Από τους Ρωμαίους είχε ήδη λάβει τη Φρυγία, ενώ λίγο αργότερα επιτέθηκε στον Αριαράθη ΣΤ΄ της Καππαδοκίας αναγκάζοντάς τον να νυμφευθεί την κόρη του Λαοδίκη και επίσης ανάγκασε τον ηγεμόνα της Παφλαγονίας Πυλαιμένη να τον καταστήσει με διαθήκη κληρονόμο της επικράτειάς του. Παράλληλα, ο εξελληνισμός της επικράτειας εντάθηκε. Ο Μιθριδάτης Ε΄ άρχισε να

χρησιμοποιεί όλο και περισσότερο στελέχη ελληνικής καταγωγής στην αυλή του. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Δορύλαος, ο οποίος εστάλη στην κυρίως Ελλάδα προκειμένου να στρατολογήσει μεγάλους αριθμούς μισθοφόρων και ήταν ένας από τους προγόνους του γεωγράφου Στράβωνα. Παρά την έντονη εξωτερική και εσωτερική του πολιτική δραστηριότητα, έπεσε θύμα αυλικής συνωμοσίας και δολοφονήθηκε περίπου το 120. Ο Μιθριδάτης Ε', σύμφωνα με την πιο πρόσφατη σχετική έρευνα (Ballesteros Pastor 2014) φαίνεται ότι νυμφεύθηκε μια πριγκίπισσα του βασιλικού οίκου της Καππαδοκίας με το όνομα Λαοδίκη, αν και η παλιότερη άποψη (ήδη από τον Reinach 1890) θέλει τη Λαοδίκη αυτή να προέρχεται από την ευρισκόμενη τότε σε δυσχερή θέση και αποκομμένη από τα τεκταινόμενα στη Μικρά Ασία δυναστεία των Σελευκιδών. Η Λαοδίκη διατήρησε εντέλει την εξουσία ως επίτροπος των δύο ανήλικων γιων της που έφεραν και οι δύο το όνομα Μιθριδάτης. Ο νεότερος από τους δύο έμεινε γνωστός με το προσωνύμιο *Χρηστός*, ενώ ο μεγαλύτερος ήταν ο βασιλέας Μιθριδάτης ΣΤ' Ευπάτωρ (120-

63). Κατά τη μακρόχρονη βασιλεία του αναδείχτηκε στον επιφανέστερο βασιλέα της δυναστείας με έντονη ακτινοβολία στον ελληνικό κόσμο της εποχής και ένας από τους πιο αδιάλλακτους, αποτελεσματικούς και επίφοβους εχθρούς της τότε μεγάλης δύναμης, της Ρώμης.

Ο Μιθριδάτης ΣΤ', η ακμή του βασιλείου του Πόντου και η αντιπαράθεση με τη Ρώμη

Σύμφωνα με τις μεταγενέστερες, σχετικές με τον θρύλο του Μιθριδάτη ΣΤ' πηγές, η μητέρα του Λαοδίκη προτιμούσε να γίνει βασιλέας ο Μιθριδάτης Χρηστός και προσπάθησε να δολοφονήσει τον μεγαλύτερο γιο της. Αυτό τον ανάγκασε να δραπέτευσει από την πρωτεύουσα του βασιλείου και να ζήσει για επτά χρόνια στην άγρια φύση, αποκτώντας σωματική ρώμη και εκπαιδεύοντας τον οργανισμό του στο να αντέχει τα δηλητήρια. Ωστόσο φαίνεται ότι ήδη από το 116 είχε καταφέρει να απαλλαγεί από τη μητέρα του και είχε έρθει σε κάποια συνεννόηση με τον αδελφό του.

Άρχισε μια εντυπωσιακή επέκταση της επικράτειάς του. Από το 110, συνεχίζοντας

την πολιτική του προγόνου του Φαρνάκη Α', άρχισε να προσαρτά τεράστιες περιοχές στη βόρεια ακτή του Εύξεινου Πόντου στη χερσόνησο της σημερινής Κριμαίας, εκμεταλλευόμενος την ανάγκη των ελληνικών πόλεων της περιοχής για προστασία από τις επιδρομές των Σκυθών της ενδοχώρας. Ο στρατηγός του Διόφαντος από τη Σινώπη, περίπου το 110, όπως

είναι γνωστό από επιγραφικά δεδομένα, βοήθησε τη Χερσόνησο εναντίον των Σκυθών. Αυτό οδήγησε λίγο αργότερα στην προσαρτήση του Βασιλείου του Βοσπόρου, μιας ηγεμονίας που από το 480 περίπου ήλεγχε τον Κιμμέριο Βόσπορο, το σημερινό στενό του Κερτς, ανάμεσα στην Κριμαία και τη χερσόνησο Τάμαν που ενώνει τον Εύξεινο Πόντο με τη λίμνη

Απόγραφο του σημαντικού ιστορικά διατάγματος της πόλης της Χερσονήσου προς τιμήν του στρατηγού του Μιθριδάτη Διοφάντου το οποίο έχει σωθεί επιγραφικά. Προέλευση: V. Latyshev, *Inscriptiones Antiquae Orae Septentrionalis Ponti Euxini*. Petropoli 1885, σ. 191-192.

Μαιώτιδα (σημ. θάλασσα του Αζόφ). Σύ-
ντομα ο έλεγχος αυτός επεκτάθηκε τόσο
στη δυτική ακτή του Εύξεινου Πόντου
προς το δίκτυο των ελληνικών πόλεων
από την Ολβία την Τύρα και την Απολ-
λωνία, όσο και προς τα ανατολικά με την
προσάρτηση της Κολχίδας.

Με τον τρόπο αυτό το βασίλειο του Πό-
ντου ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την
οικονομική του ευρωστία. Ήδη ευρισκό-
μενο σε μια προνομιακή περιοχή, πλού-
σια σε γεωργικά προϊόντα, αλιεύματα,
πρώτες ύλες όπως ξυλεία και μέταλλα,
προοδευτικά ενσωμάτωσε σχεδόν το σύ-
νολο των ελληνικών πόλεων, οι οποίες ήδη
από τον 7ο αιώνα είχαν δημιουργηθεί για
την εμπορική εκμετάλλευση του φυσικού
πλούτου της ευρύτερης περιοχής του
Εύξεινου Πόντου και τη διοχέτευσή του
στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, αλλά και
τις πολυπληθείς και φιλοπόλεμες αυτό-
χθονες φυλές της ενδοχώρας τόσο στην
Κριμαία όσο και στην απέναντι πλευρά
της χερσονήσου Τάμαν, στη σημερινή Ρω-
σία. Ο έλεγχος των ακανών αυτών εκτά-
σεων διασφαλίστηκε με τη δημιουργία
μιας σειράς οχυρών που ο εκάστοτε βα-
σιλέας του Πόντου εμπιστευόταν σε μέλη
της ευρύτερης οικογένειάς του αλλά και
σε προσωπικούς φίλους του, προερχόμε-
νων αρχικά από την παλιά αχαιμενιδική
αριστοκρατία και προοδευτικά, ιδίως κατά
την περίοδο βασιλείας του Μιθραδάτη ΣΤ',
τις ελληνικές πόλεις της επικράτειας, οι
οποίες διέθεταν σημαντικό βαθμό αυτο-
νομίας. Αυτό γίνεται εμφανές ιδίως κατά
την περίοδο βασιλείας του Μιθριδάτη ΣΤ',
ο οποίος έκανε πολλούς γάμους από τους
οποίους απέκτησε πολλά παιδιά τα οποία
βλέπουμε να λαμβάνουν τέτοιες θέσεις.
Επιπλέον, πολλοί στρατηγοί και αυλικοί
του φέρουν ελληνικά ονόματα, καθώς
χάρη στον πλούτο του, η επικράτεια και
βασιλική αυλή έγινε πόλος έλξης Ελλή-
νων διανοουμένων και μεγάλου αριθμού
μισθοφόρων. Με τον τρόπο αυτό, τα πλη-

θυσμακά στοιχεία της ανομοιογενούς
επικράτειας, ο ιρανικής προέλευσης πλη-
θυσμός από την εποχή της αχαιμενιδικής
διακυβέρνησης, ο πληθυσμός των παλιών
ελληνικών πόλεων και ο πληθυσμός των
αυτοχθόνων φυλών της ακανούς ενδοχώ-
ρας συντέλεσαν στη δημιουργία ενός
εύρωστου οικονομικά και υπολογίσιμου
στρατιωτικά βασιλείου ικανού να αμφι-
σβητήσει την ηγεμονία της Ρώμης στην
ευρύτερη ελληνιστική Ανατολή. Ιδίως
μετά την παρακμή αυτή την περίοδο των
μεγάλων ελληνιστικών δυναστειών.

Πράγματι η Ρώμη άρχισε να αντιδρά
από το 103, όταν ο Μιθριδάτης άρχισε να
επεκτείνεται στη Γαλατία και την Παφλα-
γονία. Το 101 αντέδρασε αποφασιστικά
στην παρέμβασή του στην Καππαδοκία.
Το 95 η Ρώμη έκανε βασιλέα της Καππα-
δοκίας τον Αριοβαρζάνη. Το 94 ο Μιθρι-
δάτης ΣΤ' προσπάθησε να εκμεταλλευ-
τεί τον θάνατο του Νικομήδη Γ' της Βιθυ-
νίας στηρίζοντας ως βασιλέα όχι τον νόμι-
μο διάδοχο Νικομήδη Δ' αλλά τον αδελφό
του Σωκράτη Χρηστό, ενάντια στην από-
φαση της Ρώμης, φέρνοντας τη Βιθυνία
υπό την επιρροή του. Το 90 προχώρησε
σε μία ακόμη επεκτατική ενέργεια, ανα-
τρέποντας τον Αριοβαρζάνη στην Καπ-
παδοκία και κάνοντας βασιλέα έναν από
τους γιους του με το όνομα Αριαράθης Θ'.
Η ρωμαϊκή Σύγκλητος αποφάσισε να ανα-
τρέψει τις ενέργειες αυτές στέλνοντας το
90 μια πρεσβεία με επικεφαλής τον
Μάνιο Ακύλιο. Αυτός όμως δεν αρκέστη-
κε στο να δεχτεί την ανάκληση από τον
Μιθριδάτη του Σωκράτη και του Αριαρά-
θη, αλλά προέτρεψε τον Νικομήδη Δ' να
επιτεθεί εναντίον του βασιλείου του Πό-
ντου το 88.

Τότε αρχίζει ο Α' Μιθριδατικός Πόλε-
μος (88-85). Ο Μιθριδάτης ΣΤ' απέκρουσε
την αρχική επίθεση και εκμεταλλευόμε-
νος την τρέχουσα πολιτική κατάσταση
σημείωσε θεαματικές επιτυχίες. Την ίδια
περίοδο η Ρώμη ήταν απασχολημένη με

Αργυρό τετράδραχμο του Φαρνάκη Α΄. Στον εμπροσθότυπο εμφανίζεται παράσταση του Φαρνάκη με διάδημα ελληνιστικού βασιλέα. **ΔΕΞΙΑ:** Ο Λεύκιος Κορνήλιος Σύλλας ήταν επιφανής Ρωμαίος στρατηγός και πολιτικός την περίοδο του Α΄ Μιθριδικού Πολέμου. Ήταν αυτός που κατανίκησε τις στρατιές του Μιθριδάτη. Προτομή που αποδίδεται στον Σύλλα (Γλυπτοθήκη Μονάχου).

τον Συμμαχικό Πόλεμο (99-81) εναντίον των παλιών συμμάχων της στην Ιταλία και είχε προκαλέσει τη δυσαρέσκεια του ελληνικού κόσμου με τη διαφθορά και την υπεροψία των διοικητών της σε διάφορες περιοχές. Για τους λόγους αυτούς ο Μιθριδάτης κατάφερε να εκδιώξει τους Ρωμαίους από όλη τη Μικρά Ασία καταλαμβάνοντας την επαρχία της Ασίας. Η δυσαρέσκεια των ελληνικών πόλεων εναντίον της Ρώμης φάνηκε από τη συμμετοχή τους στη σφαγή, σε μια μέρα, 80.000 ανθρώπων ρωμαϊκής και ιταλικής καταγωγής στην Ασία που οργάνωσε ο Μιθριδάτης την άνοιξη του 88. Αμέσως μετά ο Μιθριδάτης έστειλε στρατεύματα στον κυρίως ελληνικό χώρο, όπου έγιναν δεκτά με ενθουσιασμό, ιδίως στην Αθήνα όπου έγινε το προπύργιο του στην Ελλάδα.

Όμως η Ρώμη αντέδρασε αποφασιστικά το 87. Ρωμαϊκές λεγεώνες έφτασαν στην Ελλάδα με επικεφαλής τον Λεύκιο Κορνήλιο Σύλλα και με την πολιορκία της Αθήνας και τις μάχες στη Χαιρώνεια και τον Ορχομενό εξολόθρευσαν τις στρατιές του Μιθριδάτη. Από το 86 ο πόλεμος μεταφέρθηκε στην Ασία. Το 85 ο Μιθριδάτης ΣΤ΄ αναγκάζεται να δεχτεί τη συνθήκη της Δαρδάνου, εγκαταλείποντας όλες τις κατακτήσεις του και περιοριζόμενος στα σύνορα του 88, καταβάλλοντας συγχρόνως τεράστιες πολεμικές αποζημιώσεις.

Ο Μιθριδάτης ΣΤ΄ παραμένει ένας επίφοβος αντίπαλος για τη Ρώμη ακόμη και μετά την ήττα του. Το 83 ο διοικητής της επαρχίας της Ασίας Λεύκιος Λικίνιος Μουρήνας, παρερμηνεύοντας τις στρατιωτικές προετοιμασίες για την ανακατά-

ληψη της περιοχής του Κιμμέριου Βοσπόρου, ο οποίος λόγω της προηγούμενης παραγμένης περιόδου είχε αυτονομηθεί, ως επίθεση εναντίον της Καππαδοκίας, επιτίθεται εναντίον του Μιθριδάτη, αλλά αποκρούεται το 82. Με παρέμβαση της Συγκλήτου η ειρήνη αποκαθίσταται, τερματίζοντας αυτό τον σύντομο Β' Μιθριδατικό Πόλεμο.

Όσοι το 75 πεθαίνει ο βασιλέας της Βιθυνίας Νικομήδης Δ' αφήνοντας με διαθήκη το βασίλειό του στη Ρώμη. Ο Μιθριδάτης, προκειμένου να αποτρέψει τη δημιουργία μιας ρωμαϊκής επαρχίας στα σύνορά του, επεμβαίνει δυναμικά αμφισβητώντας τη διαθήκη. Τότε αρχίζει ο Γ' Μιθριδατικός Πόλεμος, ο πλέον σύνθετος και μακρόχρονος (73-63). Το 73 εγκαθιστά έναν διεκδικητή του βασιλικού τίτλου στη Βιθυνία με το όνομα Νικομήδης Ε'. Η Ρώμη θα πρέπει και πάλι να παρέμβει στρατιωτικά. Μετά από κάποιες αρχικές επιτυχίες του Μιθριδάτη, ο πόλεμος μεταφέρεται στον πυρήνα του βασιλείου του Πόντου, ο οποίος καταλαμβάνεται το 70 από τον στρατηγό και τότε ύπατο Λούκουλλο. Ο Μιθριδάτης ΣΤ' όμως δραπετεύει από την επικράτεια και βρίσκει καταφύγιο στον Τιγράνη, βασιλέα της Αρμενίας. Ο συγκεκριμένος ηγεμόνας είχε νυμφευθεί το 96/95 την κόρη του Μιθριδάτη Κλεοπάτρα και είχε σημειώσει αξιόλογες επιτυχίες εναντίον της επικράτειας της δυναστείας των Σελευκιδών υπό την αιγίδα των Πάρθων, θανάσιμων εχθρών των Σελευκιδών. Η ήδη περιορισμένη από την επέκταση των Πάρθων σελευκιδική επικράτεια στη σημερινή βόρεια Συρία απορροφήθηκε σχεδόν στο σύνολό της από τον Τιγράνη. Η παρουσία του Μιθριδάτη στην αυλή του Τιγράνη έδωσε το πρόσχημα στον Λούκουλλο να παρέμβει στρατιωτικά για να ανακόψει την επέκταση του βασιλέα της Αρμενίας, κάτι που κατάφερε το 68.

Όμως η ήττα αυτή δεν πτόησε τον

Μιθριδάτη. Και πάλι κατάφερε να δραπετεύσει και να επιστρέψει στην επικράτειά του, την οποία ανέκτησε το 67. Όμως το 66 ανέλαβε τον πόλεμο εναντίον του ο επιφανής Ρωμαίος στρατηγός και πολιτικός Πομπήιος. Ο Μιθριδάτης για μία ακόμη φορά εκδιώχθηκε από τη νότια ακτή του Πόντου, για διαφύγει στην περιοχή του Κιμμέριου Βοσπόρου. Ο γιος του Μαχάρης είχε αυτονομηθεί εκεί ήδη από την περίοδο του Α' Μιθριδατικού Πολέμου. Ο Μιθριδάτης τον αναγκάζει σε αυτοκτονία αναλαμβάνοντας τη διοίκηση της περιοχής το 66. Αλλά έχει να αντιμετωπίσει την εξέγερση ενός ακόμη γιου του, του Φαρνάκη Β', ο οποίος έρχεται σε συνεννόηση με τον Πομπήιο. Τελικά το 63 ο Μιθριδάτης ΣΤ' αναγκάζεται να αυτοκτονήσει για μην πέσει στα χέρια της Ρώμης.

Το τέλος της δυναστείας των Μιθριδατιδών και ο θρύλος του Μιθριδάτη ΣΤ'

Μετά τον θάνατο του Μιθριδάτη ΣΤ' το 63 το μεγαλύτερο μέρος της επικράτειάς του εντάσσεται τη νέα ρωμαϊκή επαρχία Βιθυνίας και Πόντου που δημιουργεί ο Πομπήιος. Ο γιος του Μιθριδάτη Φαρνάκης Β' εξακολουθεί να κυβερνάει με την ανοχή της Ρώμης την περιοχή του Κιμμέριου Βοσπόρου έως το 47. Τότε προσπαθεί να ανεξαρτητοποιηθεί αλλά συντριβεται από τον Ιούλιο Καίσαρα. Διάφοροι απόγονοι της δυναστείας του εμφανίζονται κατά καιρούς ως υποτελείς της Ρώμης στην ευρύτερη περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Τελευταία εμφανίζεται στις πηγές μας η κόρη του Φαρνάκη Β' Δυναμής, η οποία κυβέρνησε με την ανοχή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Αυγούστου μέρος του Κιμμέριου Βοσπόρου έως το 8 μ.Χ.

Ο Μιθριδάτης ΣΤ' Ευπάτωρ είναι στην ουσία ο τελευταίος βασιλιάς του Πόντου και προϊόν μιας μακράς περιόδου σύνθεσης ανάμεσα στα πολιτισμικά στοιχεία της Ανατολής και της ελληνικής επίδρα-

Προτομή του Μιθριδάτη ΣΤ' στην οποία παρουσιάζεται με τα χαρακτηριστικά του Μεγάλου Αλεξάνδρου (Μουσείο Λούβρου).

σης όπως αυτή λειτούργησε μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ο Μιθριδάτης ΣΤ', χωρίς να απαρνείται ποτέ το αχαιμενιδικό παρελθόν της δυναστείας που τον γέννησε, εμφανίζεται στις διαθέσιμες πηγές ως η επιτομή του ελληνιστικού βασιλέα αντλώντας από το βασιλικό πρότυπο του Αλεξάνδρου όπως αυτό διαμορφώθηκε κατά την ελληνιστική περίοδο σύμφωνα με τις διαθέσιμες νομισματικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες. Ήταν ρωμαλέος, γενναίος πολεμιστής, μέτοχος της ελληνικής παιδείας και προικισμένος ρήτορας και φιλόσοφος σύμφωνα με τις φιλολογικές μαρτυρίες. Όπως υποστήριζε και ο ίδιος, καταγόταν τόσο από τον Κύρο και τον Δαρείο όσο και από τον Αλέξανδρο και τον Σέλευκο (Ιουστίνος Επιτομή Πομπηίου Τρώγου 38.7.1).

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- * Όλες οι χρονολογίες στο κείμενο είναι π.Χ., εκτός εάν δηλώνεται διαφορετικά.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Pastor L. Ballesteros, *Mitridates Eupator, Rey del Ponto*. Granada., 1996.
 — «A Neglected Epithet of Mithridates Eupator», *Epigraphica* 76.1-2, 81-5 (2014).
 B. Bosworth & P. V. Wheatley, «The origins of the Pontic House», *The Journal of Hellenic Studies* 118 (1998), σ. 155-164.
 F. de Callataÿ, *L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies*, Λουβαίν 1997.
 D. B. Erciyas, *Wealth, Aristocracy and Royal Propaganda Under the Hellenistic Kingdom of the Mithridatids*, Λέιντεν 2006.
 J. G. F. Hind, «Mithridates», στο *Cambridge Ancient History*, τόμ. 9, σ. 129-164, 2η έκδ., Καίμπριτζ 1994.
 J. M. Høyte (επιμ.), *Mithridates VI and the Pontic kingdom*, Όρχους 2009.
 A. Mastrocinque, *Studi sulle guerre Mitridatiche*, Στουτγάρδη 1999.
 A. Mayor, *The Poison King: The Life and Legend of Mithridates, Rome's Deadliest Enemy*, Πρίνστον 2001.
 B. C. McGing, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus*, Λέιντεν 1986.
 E. Meyer, *Geschichte des Königreichs Pontus*, Λειψία 1879.
 Κ. Μπουραζέλης, *Οι τρόφιμοι της Λύκαινας*, Αθήνα 2017.
 T. Reinach, *Mithridate Eupator – Roi de Pont*, Παρίσι 1890.
 A. N. Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 B.C.–A.D. 1*, Λονδίνο 1984, σ. 93-234.
 H. Weimert, *Wirtschaft als landschaftsgebundenes Phänomen: die antike Landschaft Pontus – eine Fallstudie*, Φρανκφούρτη του Μάιν 1984.

Ο Κλεάνθης Ζουμπουλάκης είναι δρ Αρχαίας Ιστορίας στο ΕΚΠΑ.

Ζήστε τη δική σας
όμορφη Ιστορία.

MATHIOSstone®
only nature can copy us

Οικολογικές πέτρες επένδυσης
Mathios stone.

- ✓ Ελαφριές και σε **μεγάλη ποικιλία** σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα **εύκολα, γρήγορα** και **οικονομικά**.
- ✓ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.

Terra Gray

mathios.com

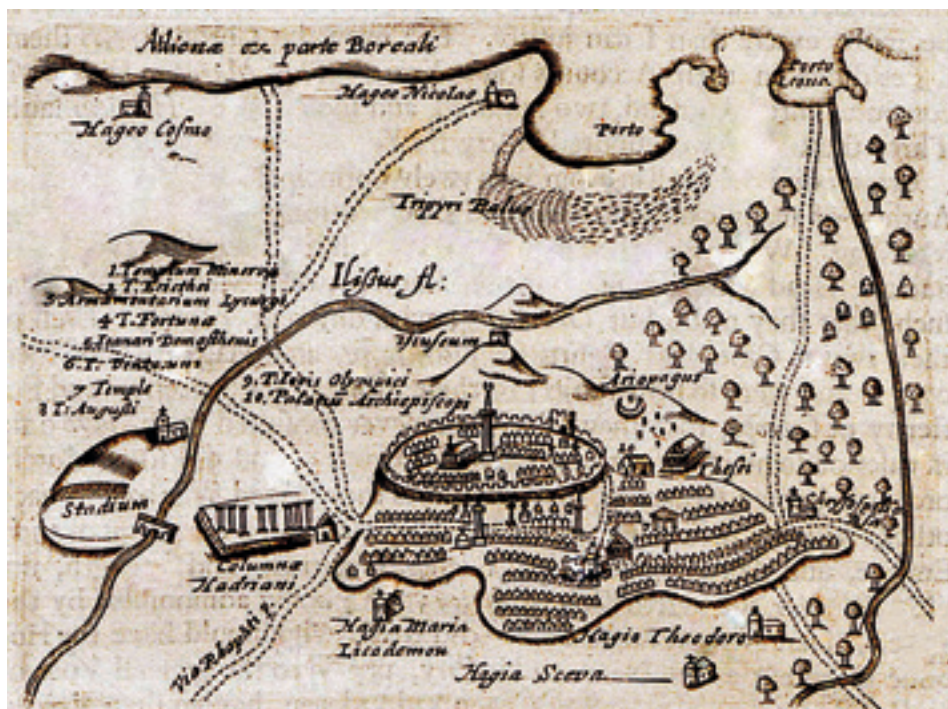

Η ΤΡΙΕΤΗΣ ΕΡΗΜΩΣΗ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

και οι προσπάθειες ανάκαμψης τον 18ο αιώνα

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Τρία χρόνια μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή το 1456, οι ορδές του Μωάμεθ Β' του Πορθητή κυρίευσαν την Αθήνα, η οποία ήταν ήδη φόρου υποτελής σε αυτόν. Έκτοτε, και έως την Επανάσταση του 1821, παρέμεινε υπό την οθωμανική διοίκηση με εξαίρεση το χρονικό διάστημα περίπου τεσσάρων μηνών. Την περίοδο, λοιπόν, μεταξύ Οκτωβρίου 1687 και Ιανουαρίου 1688 η Αθήνα καταλήφθηκε από τον Ενετό Φραντσέσκο Μοροζίνι. Τότε η πόλη υπέστη τη μεγαλύτερη πολιτιστική καταστροφή των τελευταίων χιλιετιών, μιας και οι πολιορκητές ανατίναξαν εσκεμμένα τον Παρθενώνα, ο οποίος έστεκε σχεδόν αλώβητος τους τελευταίους 21 αιώνες. Μετά την αποχώρησή τους, ο άμαχος πληθυσμός προτίμησε να εγκαταλείψει την πόλη για να μην γίνει το εξιλαστήριο θύμα της οθωμανικής εκδικητικότητας και βορά των ληστάρχων. Τα επόμενα τρία χρόνια η Αθήνα ερήμωσε και άρχισε να ανακάμπτει τον 18ο αιώνα, χωρίς βέβαια να θυμίζει σε τίποτα τη σχετικά ευημερούσα πόλη του προηγούμενου αιώνα. Στη συνέχεια, εξιστορείται το χρονικό της εισβολής των ενετικών στρατευμάτων στην Αθήνα, οι δηώσεις και οι καταστροφές που προκάλεσαν οι λήσταρχοι, καθώς και οι πρώτες προσπάθειες επαναπατρισμού των Αθηναίων. Τέλος, περιγράφεται το πολύπλοκο σύστημα διοίκησης της πόλης και όπως αυτό τροποποιήθηκε έως τα τέλη του 18ου αιώνα, σε συνάρτηση με την πληθυσμιακή σύσταση των Αθηνών.

Χάρτης των Αθηνών από το 1683. ΚΑΤΩ: Η Μεσογειτική Πύλη ή Μπουμπουνίστρα με την ομώνυμη κρήνη στο βάθος, που βρισκόταν στη συμβολή των σύγχρονων οδών Αμαλίας και Όθωνος (Έντουαρντ Ντόντγουελ, 1821, Λονδίνο).

Η εισβολή

Η τραγική αυτή ιστορία ξεκινά λίγα χρόνια νωρίτερα από την καταστροφή. Κατ' εντολή της Ενετικής Πολιτείας, ο Μοροζίνι τέθηκε επικεφαλής ενός μισθοφορικού σώματος (κυρίως Σουηδών υπό τις διαταγές του κόμη φον Καϊνξμαρκ) για την ανάκτηση ορισμένων κάστρων στον οθωμανοκρατούμενο ελλαδικό χώρο. Παλαιότερα, ο Μοροζίνι ήταν ο διοικητής του Χάνδακα· είχε αποτύχει να κρατήσει υπό τον έλεγχό του την Κρήτη και επέστρεψε ηττημένος στη Βενετία (1669). Έτσι, 16 χρόνια αργότερα θέλησε να πάρει εκδίκηση και να αποκαταστήσει τη φήμη του. Πράγματι, μέσα σε λίγους μήνες κυρίευσε όλα τα μεγάλα κάστρα στη δυτική ακτή της Πελοποννήσου. Ακολούθως, το 1686

βρέθηκε στο Ναύπλιο, δεχόμενος εκεί την επίσκεψη του Μητροπολίτη Αθηνών Ιάκωβου Β' και της αθηναϊκής αντιπροσωπείας, οι οποίοι του ζήτησαν την άμεση εκδίωξη των αλλοπίστων από την Αττική. Το γεγονός αυτό εξόργισε τον Αρχιευνούχο του Σεραϊού, που ήταν ο ανώτατος διοικητής της πόλης στην Κωνσταντινούπολη, και ο οποίος απαίτησε από τον πατριάρχη Ιάκωβο Γ' την καθαίρεση του Αθηναίου Μητροπολίτη με την κατηγορία της συνωμοσίας. Ο Πατριάρχης κωλυσιεργούσε να λάβει μια τέτοια απόφαση, προφασίζόμενος ότι επρόκειτο μάλλον για συκοφαντία. Ωστόσο, στις αρχές του φθινοπώρου του επόμενου έτους, και όταν τα ενετικά στρατεύματα αποβιβάστηκαν στο Πόρτο Δράκο (Πειραιάς), ο Μητροπολίτης

Ο ενετικός στόλος υπό τον Φραντσέσκο Μοροζίνι πολιορκεί πόλη της Πελοποννήσου, τον Ιούνιο του 1659, κατά τη διάρκεια της πελοποννησιακής εκστρατείας της Βενετίας. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Ο πρέσβης του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΔ' στην Κωνσταντινούπολη Μαρκήσιος ντε Νουαντέλ με την ακολουθία του κατά την επίσκεψή του στην Αθήνα το 1674 (ελαιογραφία, Ζακ Καρραί, Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών, Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία).

Αθηνών μαζί με τους βενετόφιλους Αθηναίους Πέτρο και Δημήτριο Γάσπαρη, καθώς και τον Αργυρό Βεναλδή, μετέβησαν στο λιμάνι για να προϋπαντήσουν τον Μοροζίνι. Ο Πατριάρχης δεν μπορούσε πλέον να καλύψει τον Ιεράρχη του και αναγκάστηκε να τον καθαιρέσει, αντικαθιστώντας τον με τον Αθανάσιο Β'. Αυτή η πολιτικού χαρακτήρα διπλωματική ενέργεια απέβλεπε στην προστασία του αθηναϊκού λαού από τα αντίποινα των Οθωμανών, επιρρίπτοντας το βάρος της «προδοσίας» μόνον στον Ιάκωβο.

Το απόγευμα της 26ης Σεπτεμβρίου 1687 συντελέστηκε το ανοσιούργημα της εσκεμμένης ανατίναξης του Παρθενώνα. Λίγες ημέρες αργότερα, οι αμυνόμενοι Οθωμανοί παρέδωσαν την Ακρόπολη. Ο Μοροζίνι εισήλθε θριαμβευτικά στην Αθήνα, όπου οι πρόκριτοι και ο Μητροπολίτης τον υποδέχθηκαν με θέρμη, διακηρύσσοντας την πίστη τους στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία της Βενετίας. Η ανταπόδοση των «υπηρεσιών» αυτών ήταν η επιστροφή του αυτοδιοίκητου της πόλης στην τοπική αριστοκρατία και η αναγνώριση των δικαιωμάτων του Μητροπολίτη και του κλήρου. Εν συνεχεία, τελέστηκε δοξολογία στον ναό του Αγίου Διονυσίου του

Αρεοπαγίτου και ο Μοροζίνι ανέβηκε στην Ακρόπολη, όπου αντίκρισε με δέος τα κατεστραμμένα μνημεία. Σαν να μην έφταναν όλα τούτα, διέταξε την αποκόλληση ενός τμήματος από το δυτικό αέτωμα του Παρθενώνα (του Ποσειδώνα και των αλόγων της Αθηνάς), που όμως κατέπεσε και θρυμματίστηκε.

Μία από τις πρώτες ενέργειες του Μοροζίνι ήταν να θάψει τους νεκρούς Οθωμανούς, οι οποίοι είχαν μείνει άταφοι στο Κάστρο επί δέκα και πλέον ημέρες. Εν συνεχεία, φρόντισε για την καταγραφή όλων των πολεμοφοδίων τα οποία είχαν εγκαταλείψει οι ηττημένοι και επιμελήθηκε τη διάνοιξη διαδρόμων στον περίβολο της Ακρόπολης, ο οποίος είχε κατακλυστεί από τα συντρίμια των οικημάτων και των αρχαίων μνημείων. Τέλος, διόρισε νέο Φρούραρχο της Ακρόπολης τον κόμη Τομάζο Πομπέι.

Η συμβίωση Ελλήνων, Ενετών και μισθοφόρων ξεκίνησε ομαλά. Όμως, σύντομα οι μεταξύ τους σχέσεις διαταράχτηκαν. Ο Μοροζίνι κατηγορούσε τους μισθοφόρους ως εκβιαστές, επειδή απαιτούσαν περισσότερα χρήματα για να εξακολουθούν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Στον αντίποδα, οι τελευταίοι επέκριναν τους

Αποψη των Αθηνών από τον Κορονέλλι, το 1687.

Βενετούς για κακοποισία, λόγω της μείωσης του μισθού τους. Το αποτέλεσμα ήταν οι ελληνικοί πληθυσμοί της αττικής υπαίθρου να μείνουν απροστάτευτοι, αφού οι μισθοφόροι έπαυσαν να τη φρουρούν. Έτσι, πολλοί αγρότες κατέφυγαν στο άστυ με αποτέλεσμα να παρουσιαστεί έλλειψη τροφίμων και νερού, που σύντομα προκάλεσε το ξέσπασμα πανούκλας. Επιπλέον, οι μισθοφόροι ξεκίνησαν τις λεηλασίες των αθηναϊκών περιουσιών, επιδεινώντας ακόμη περισσότερο την κατάσταση.

Την 31η Δεκεμβρίου 1687 ο Μοροζίνι αποφάσισε να εγκαταλείψει την Αθήνα, αφού δεν διέθετε τα απαιτούμενα χρήματα για τη συντήρηση των στρατευμάτων του και για την κατασκευή νέων οχυρωματικών έργων. Ωστόσο, ακόμη και εάν είχε τα απαιτούμενα κεφάλαια, δεν υπήρχε επάρκεια εργατικών χεριών, ώστε να επισκευαστούν γρήγορα τα τείχη. Έτσι, αποφάσισε την εκκένωση της Αθήνας από τους κατοίκους της και την εκ θεμελίων καταστροφή της πόλης και της Ακρόπολης, ώστε ο εχθρός να βρει καμένη γη. Οι Αθηναίοι πρόκριτοι προσπάθησαν να μεταπείσουν τον Μοροζίνι, προτείνοντάς του να χρηματοδοτήσουν οι ίδιοι μεγάλο μέρος των αναγκών για την παραμονή των ενετικών στρατευμάτων. Παρ' όλα αυτά, εκείνος αρνήθηκε κάθε περαιτέρω συζήτηση. Η 12η Φεβρουαρίου 1688 ορίστηκε ως η καταληκτική ημερομηνία εγκατάλειψης των Αθηνών και της εκ θεμελίων καταστροφής της με εκρηκτικά, καθώς και όλων των αρχαίων μνημείων της, συμπεριλαμβανομένης και της Ακρόπολης. Όμως, κάτι τέτοιο απαιτούσε πολυάριθμα εργατικά χέρια, πολύμηνη προετοιμασία και τεράστιες ποσότητες δυναμίτιδας, όμως ο Μοροζίνι δεν διέθετε τίποτα απ' όλα αυτά.

Έτσι, στις αρχές Φεβρουαρίου του 1688 οι Ενετοί αποχώρησαν από την Αθήνα, εγκαταλείποντας τον άμαχο πληθυσμό στη μοίρα του. Ο Μοροζίνι, μη θέλοντας

να επιστρέψει με άδεια χέρια στη Βενετία, συγκέντρωσε διάφορα γλυπτά, τα οποία απεικόνιζαν κυρίως τη μορφή λεόντων που ήταν και το έμβλημα της Βενετίας. Μεταξύ αυτών ήταν ο περίφημος ανάγλυφος Λέων από την Ακρόπολη, ο Λέων από το Θησείο και η γνωστή Λέαινα του Πειραιώς. Επιπλέον, κατά την αποχώρηση των στρατευμάτων, σχεδόν ο κάθε στρατιώτης πήρε μαζί του και από ένα «κομμάτι μαρμάρου», εκ των οποίων σήμερα τα περισσότερα θεωρούνται χαμένα ή κοσμούν ιδιωτικές συλλογές. Θα πρέπει δε να επισημανθεί ότι η ίδια η Γερουσία της Βενετίας είχε διατάξει τον Μοροζίνι να αρπάξει το πιο σπουδαίο καλλιτέχνημα από την Ακρόπολη και να το φέρει στην πόλη του Αγίου Μάρκου. Όμως, μετά τη μεγάλη καταστροφή το σχόλιο του Ναύαρχου ήταν ότι τα εναπομείναντα γλυπτά ήταν «*άνευ καλλιτεχνικής αξίας*».

Η ερήμωση

Έως τη 10η Φεβρουαρίου 1688 η Αθήνα είχε εκκενωθεί. Περισσότεροι από 6.000 Αθηναίοι εγκατέλειψαν τις εστίες τους, δίχως σε αυτούς να υπολογίζονται οι αγροτικοί πληθυσμοί (κυρίως από τα Μεσόγεια), που πήραν και αυτοί τον δρόμο της ξενιτιάς. Όπως και στην εποχή των Περσικών Πολέμων, πολλοί Αθηναίοι βρήκαν καταφύγιο στη γειτονική Σαλαμίνα (κυρίως στα Αμπελάκια) και την Αίγινα. Κάποιοι άλλοι προτίμησαν το Ναύπλιο και την Κορώνη, που θεωρούνταν ασφαλείς ενετικές κτήσεις, ενώ τρία πλοία γεμάτα με πρόσφυγες ξεκίνησαν από τον φαληρικό όρμο με προορισμό τη Ζάκυνθο. Αυτοί που κατέφυγαν στους κοντινούς προορισμούς του Αργοσαρωνικού ευελπιστούσαν στη σύντομη επάνοδό τους, ενώ οι υπόλοιποι (ιδίως όσοι μετέβησαν στη Ζάκυνθο) παρέμειναν εσαεί στη νέα τους πατρίδα.

Στην Αθήνα έμειναν μόνον λίγες δεκάδες κάτοικοι, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν

στην Ακρόπολη για λόγους ασφαλείας. Το δράμα, όμως, δεν είχε ολοκληρωθεί ακόμη. Μετά την πείνα που είχε μαστίσει την πόλη επί των ημερών του Μοροζίνι, ξέσπασε λοιμός, λόγω των άταφων νεκρών που ήταν διασπαρμένοι στους δρόμους και τους αγρούς. Τότε, βρήκαν την ευκαιρία να δράσουν οι πειρατές και οι λήσταρχοι. Πρώτα θύματα υπήρξαν οι πρόσφυγες στα Αμπελάκια της Σαλαμίνας. Οι πειρατές δεν δίστασαν να επιτεθούν στους ευάλωτους πρόσφυγες, ατιμάζοντας τις γυναίκες, φονεύοντας όσους αντιστέκονταν και αρπάζοντας ό,τι έβρισκαν μπροστά τους. Εν συνεχεία, κατέπλευσαν στον Πειραιά, όπου κατέλυσαν στο έρημο λιμάνι. Πιθανότατα κατά λάθος, φωτιά ξέσπασε στον χώρο διαμονής τους, η οποία εξαπλώθηκε γρήγορα κατακαίοντας τους αμπελώνες και τους ελαιώνες που εκτείνονταν μέχρι το Φάληρο. Την ίδια χρονική περίοδο, λήσταρχοι δήλωσαν ένα από τα ομορφότερα προάστια των Αθηνών, τα Σεπόλια. Εκεί, πυρπόλησαν οικίες και στάβλους, ενώ συνέλαβαν τους εναπομείναντες ρασοφόρους, υποχρεώνοντάς τους να γίνουν ερέτες στα πλοία τους. Από αυτούς προκλήθηκε μία ακόμη πυρκαγιά, η οποία κατέκαψε τον Μεγάλο Ελαιώνα στον Βοτανικό. Από τη μανία τους δεν γλίτωσε ούτε το πυκνό δάσος, το οποίο κάλυπτε τα νότια παράλια της Αττικής και έφτανε μέχρι τους πρόποδες του Υμηττού.

Τα επόμενα δύο χρόνια, τα σημάδια εγκατάλειψης γίνονταν ολοένα και πιο έντονα. Αγριόχορτα και απεριποίητα δένδρα είχαν καλύψει ακόμη και τις πιο κεντρικές συνοικίες της πόλης, ενώ οι διερχόμενοι ληστές γίνονταν η αφορμή για το ξέσπασμα μεγάλων πυρκαγιών, που συνέτειναν στην περαιτέρω καταστροφή των αρχαίων μνημείων και των προαστίων των Αθηνών. Το επιστέγασμα ήλθε με τους ισχυρούς σεισμούς που έπληξαν την Πόλη της Παλλάδος. Ο μεγαλύτερος εξ αυτών σημειώθηκε στα τέλη του 17ου - αρχές

18ου αιώνα. Τότε, όλη η αττική γη σείστηκε. Ο ναός του Αγίου Διονυσίου σχίστηκε στα δύο και βράχοι αποκολλήθηκαν από την Ακρόπολη και ισοπέδωσαν κατοικίες (μεταξύ αυτών ήταν και η μητροπολιτική οικία). Επίσης, γκρεμίστηκαν οι περισσότερες πτέρυγες της μονής του Σωτήρος Λυκοδήμου (νυν ρωσικής εκκλησίας) και κατέπεσαν αρκετοί από τους πανύψηλους κίονες του ρημαγμένου Ολυμπίου. Τέλος, τρεις ημέρες μετά τον σεισμό, ένας κεραυνός έπεσε στον μητροπολιτικό ναό των Αθηνών, σκοτώνοντας αρκετούς παρευρισκομένους.

Έως το 1690 η Αθήνα ερήμωσε σχεδόν ολοκληρωτικά. Θηράματα και άγρια ζώα (λύκοι, αλεπούδες, λαγοί κ.λπ.) κατέβηκαν από τα γύρω δάση και κυριολεκτικά περιδιάβαιναν τις άλλοτε πολύβουες γειτονιές των Αθηνών. Μάλιστα, χαρακτηριστική είναι η ιστορία επτά νέων ανδρών από τα Στούρα Ευβοίας (τα σύγχρονα Στύρα), που αποβιβάστηκαν σε ένα έρημο λιμάνι της Στεργιάς (δηλαδή της Στερεάς) για να κυνηγήσουν. Αυτοί, θηρεύοντας διάφορα αγρίμια, έφτασαν μέχρι τον αποψλωμένο Σέγγιο λόφο (Φιλοπάππου), όπου εξεπλάγησαν από τη φυσική ομορφιά του τοπίου αλλά και την ερήμωση της πόλης. Τότε, οι επτά αυτοί νέοι αποφάσισαν να εγκατασταθούν μόνιμως σε τούτον τον «υπέροχο τόπο», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, ιδρύοντας την κατοπινή οικογένεια των Στουραϊτιδων στον αγροτικό δήμο των Αχαρνών.

Παρομοίως με την Αθήνα, απροστάτευτες και αφημένες στο έλεος των πειρατών ήταν και οι μικροί οικισμοί σε ολόκληρη την Αττικοβοιωτία, ιδίως στις παραθαλάσσιες περιοχές (όπως ο Άγιος Ταξιάρχης ή Φύκιζα, η Ειδυλλία ή Πόρτο Γερμενό κ.ά.), όπου οι πειρατές χρησιμοποιούσαν ως ορμητήριο τον κόλπο της Αλυκής και κρύβονταν στα ερείπια της αρχαίας πόλης Τίφα (ή Σίφα, 4ος αιώνας π.Χ.).

Οι Αθηναίοι άρχισαν να επιστρέφουν

Η Αθήνα από τον λόφο των Μουσών, 1828 (έργο του Ρίτσαρντ Χάραντεν, 19ος αιώνας).

από τον Μάιο του 1689. Μία επιτροπή πέντε Αθηναίων, που ζούσαν στη Χαλκίδα, ζήτησε από τον στρατιωτικό διοικητή της πόλης (σερασκέρη) Ιμπραήμ τον επαναπατρισμό όσων Αθηναίων είχαν εγκατασταθεί στην Αίγινα. Σταδιακά, έως τις αρχές του 1691 περισσότερες από 215 αθηναϊκές οικογένειες είχαν επιστρέψει στις εστίες τους. Την ίδια περίοδο, παρατηρήθηκε και η επανεγκατάσταση της οθωμανικής φρουράς στην Ακρόπολη. Στα τέλη του 17ου αιώνα, οι Αθηναίοι δεν είχαν άλλη επιλογή από το να αιτηθούν τη βοήθεια του ίδιου του σουλτάνου για την προστασία της πόλης τους από τους περιπλανώμενους ληστές και τη διασφάλιση της ομαλής επιστροφής των ξενιτεμένων συμπατριωτών τους. Ο σουλτάνος Σουλεϊμάν Β' ανταποκρίθηκε σε αυτό το αίτημα, αποφασίζοντας την τριετή συνολική φοροαπαλλαγή όσων γηγενών επαναπατρίζονταν. Συνάμα, η Αθήνα θα επέστρεφε στο προνομιακό καθεστώς διοίκησης, όπως αυτό ίσχυε προ του 1687.

Προσπάθειες ανάκαμψης

Κατά την πρώτη περίοδο της οθωμανοκρατίας, δηλαδή πριν από το 1687, η Αθήνα

σχετικώς ευημερούσε και ήταν η τρίτη μεγαλύτερη πόλη των Βαλκανίων (μετά την Αδριανούπολη και τη Θεσσαλονίκη). Υπολογίζεται ότι το 1675 στην Αθήνα κατοικούσαν 15.000-16.000 άνθρωποι, εκ των οποίων οι 1.000-1.200 ήταν μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα (οι περισσότεροι Τούρκοι και ορισμένοι Τουρκαλβανοί). Τα κύρια προϊόντα που εξήγαν ήταν το περίφημο αττικό ελαιόλαδο (κυρίως από τον Μεγάλο Ελαιώνα στον Βοτανικό), το μέλι, τα μεταξωτά υφάσματα και οι εξαιρετικής ποιότητας μάρσιποι και κασέλες. Όλη αυτή η πορεία ανάκαμψης όμως σχεδόν μηδενίστηκε από τα γεγονότα του 1687.

Στις αρχές του 18ου αιώνα, η Αθήνα παρουσίασε σημάδια βελτίωσης. Ο αριθμός των κατοίκων παρέμενε σε χαμηλά επίπεδα, αλλά η τοπική οικονομία άρχισε να ανθεί και πάλι. Οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν Έλληνες, εκτός από 15-20 οικογένειες Εβραίων και 300 μουσουλμάνων. Το 1721 ο πληθυσμός ανήλθε στις 6.000 ψυχές, ώσπου το 1730 άγγιξε τις 10.000, εκ των οποίων περίπου οι 2.500 ήταν μουσουλμάνοι. Η κατάσταση αυτή παρέμεινε στα ίδια επίπεδα έως την έλευση του τυραννικού διοικητή της πόλης Χατζή

Απεικόνιση βοεβόδα (Οθωμανού διοικητή) της Αθήνας με την επίσημη ενδυμασία του (Έντουαρντ Ντάνιελ Κλαρκ, 1816, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη). **ΔΕΞΙΑ:** Ο Κισλάρ αγάς, δηλαδή ο επικεφαλής των μαύρων ευνούχων του σεραϊού, ο οποίος ήταν ο υπεύθυνος για τις γυναίκες του χαρεμιού και ο ανώτατος διοικητής (μετά τον σουλτάνο) των Αθηνών (Ζαν-Μπατίστ Βανμούρ, 1714, Παρίσι).

Αλή Χασεκί (μεταξύ των ετών 1760-1795), οπότε στα τέλη του 18ου αιώνα, ο συνολικός πληθυσμός δεν ξεπερνούσε τις 8.000 κατοίκους, από τους οποίους οι γηγενείς ήταν λιγότεροι από 7.000.

Το οθωμανικό σύστημα διοίκησης των Αθηνών

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία χωριζόταν διοικητικά σε τρεις κύριους βαθμούς επαρχιακής υποδιαίρεσης. Ο πρώτος και ο μεγαλύτερος σε εδαφική έκταση ήταν το *βιλαέτι*, το οποίο διοικούσε ο *πασάς*. Ο δεύτερος διοικητικός βαθμός της Αυτοκρατορίας ήταν το *σαντζάκι*, δηλαδή διάσπαρτες πόλεις ανάμεσα στα βιλαέτια, που θεωρούνταν μείζονος πολιτικής σημασίας και αθροιστικά ο πληθυσμός τους

έφτανε τις 100.000 κατοίκους. Η τρίτη κατηγορία διοικητικής υποδιαίρεσης ήταν το *βακούφι*. Επρόκειτο για μια συγκεκριμένη γεωγραφική έκταση, μια πόλη, ένα ίδρυμα, ένα πλοίο, μια επιχείρηση κ.ο.κ., που οι πρόσοδοι του διετίθεντο για τους φιλανθρωπικούς σκοπούς ενός τεμένους. Σημειωτέον δε ότι τα έσοδα από τα βακούφια δεν μπορούσαν να δημευτούν.

Ο Μωάμεθ Β΄ ανακήρυξε την Αθήνα βακούφι, της οποίας ο ανώτατος διοικητής (φυσικά μετά τον σουλτάνο) θα ήταν ο Αρχιευνούχος του σεραϊού (*κίζλάρ αγάς*). Σε αυτήν, απαγορευόταν η είσοδος οποιουδήποτε Οθωμανού αξιωματούχου δίχως την έγγραφη άδεια από τον τοπικό καδή ή τον ίδιο τον σουλτάνο. Έτσι, ο Μωάμεθ, ο οποίος έτρεφε μεγάλο σεβασμό προς

Απεικόνιση του Μοροζίνι (1619-1694), κατά την περίοδο που ήταν ναύαρχος του ενετικού στόλου.

την Αθήνα λόγω της σπουδαιότητας της ιστορίας, θέλησε να την προστατεύσει από τις διάφορες καταχρηστικές και βίαιες συμπεριφορές των πασάδων και γενικότερα των αξιωματούχων της οθωμανικής διοίκησης. Συνάμα, για στρατηγικούς λόγους, προτίμησε να αφήσει την ανοχύρωτη και ευάλωτη σε εχθρικές επιθέσεις Αττική εκτός των ορίων του σαντζακίου του Ευρίπου, όπου εκεί η καλά οχυρωμένη Χαλκίδα προστάτευε ολόκληρη την Εύβοια και τη Βοιωτία.

Σε γενικές γραμμές, αυτό το πολιτικο-οικονομικό σύστημα επικράτησε στην Αθήνα έως το 1760, με μοναδικές εξαιρέσεις τη διοικητική υπαγωγή της πόλης από τον Αρχιευνούχο στον επικεφαλής του οθωμανικού στόλου (*καπουδάν πασά*)

στις αρχές του 17ου αιώνα και τη γενική φοροαπαλλαγή των επαναπατρισθέντων Αθηναίων κατά την τριετία 1691-1694. Ωστόσο, κατά τα έτη 1760-1795 συντελέστηκε η μεγάλη ανατροπή, καθώς στην Αθήνα εφαρμόστηκε το σύστημα του *μαλικιανέ*. Κυριολεκτικά τούτο σημαίνει «*κατά τον τρόπο του ιδιοκτήτη*», καθιστώντας ουσιαστικά την πόλη ένα «χωράφι προς ενοικίαση». Η ανάθεση αυτής της μίσθωσης γινόταν κατόπιν πλειστηριασμού και σε περίπτωση ειδικών περιστάσεων υπέκειτο σε προσαυξήσεις (π.χ. όταν αναλάμβανε νέος σουλτάνος, το ποσό του μισθώματος αυξανόταν κατά 25%, ενώ όταν διεξαγόταν πόλεμος αυτό προσαυξανόταν κατά 10%), καθώς ο μισθωτής είχε το δικαίωμα της ισόβιας επικαρπίας ενός μέρους των προσόδων με αντάλλαγμα την προστασία της κρατικής περιουσίας. Επιπλέον, ο εκάστοτε μισθωτής είχε το δικαίωμα υπενοικίασης του μισθώματός του σε τρίτο (*βοεβόδας*). Τούτο συνέβαινε διότι συνήθως οι μισθωτές ήταν πρόσωπα της υψηλής κοινωνίας της Κωνσταντινούπολης, που ζούσαν εκεί και δεν επιθυμούσαν να την εγκαταλείψουν. Με αυτό τον τρόπο, η κεντρική διοίκηση προσπάθησε να γεμίσει τα άδεια κρατικά ταμεία και να περιορίσει τις καταχρήσεις διαφόρων αξιωματούχων εις βάρος των δημοσίων εσόδων. Πράγματι, το μέτρο αυτό απέδωσε, αφού έτσι εξοικονομήθηκαν επιπλέον 13.000 πουνγκιά χρυσού ετησίως στο κρατικό θησαυροφυλάκιο. Στον αντίποδα, όμως, οι μισθωτές επέδειξαν ιδιαίτερη σκληρότητα προς τους υπηκόους τους, μεριμνώντας μόνο για την κερδοφορία τους. Ωστόσο, κοινή πρακτική της Υψηλής Πύλης ήταν η μη μακροήμευση των ισόβιων μισθωτών αλλά η σε σύντομο χρονικό διάστημα εκτέλεσή τους με οποιαδήποτε αφορμή. Κατ' αυτόν τον τρόπο διεξάγονταν νέοι πλειστηριασμοί, επομένως και αύξηση των κρατικών εσόδων.

Γενικώς, η θητεία του βοεβόδα ήταν

ενιαύσια και μπορούσε να ανανεωθεί μέχρι 9-10 φορές, αναλόγως των «επιδόσεων» του στη συλλογή προσόδων. Η θητεία όλων των αιρετών κρατικών υπαλλήλων ξεκινούσε τον μήνα Μάρτιο, οπότε και άρχιζε το οθωμανικό οικονομικό έτος, λήγοντας τον Φεβρουάριο του επόμενου χρόνου. Η υποδοχή του νέου βοεβόδα των Αθηνών γινόταν με μια καθιερωμένη τελετή στη Βρύση του Αγά (στη συμβολή των συγχρόνων οδών Αχαρνών και Πιπίνου), όπου συμμετείχε σύσσωμη η διοίκηση της πόλης (χριστιανών και μουσουλμάνων).

Η ιεραρχία των τοπικών αξιωματούχων της Αθήνας, όπως και όλων των μεγάλων πόλεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ήταν συγκεκριμένη και διακριτή, με εξαίρεση τις ανακατατάξεις στην πολιτική διοίκηση στα τέλη του 18ου αιώνα. Μεταξύ των πιο σεβαστών Οθωμανών αρχόντων ήταν ο *καδής*, του οποίου η θητεία ήταν ισόβια. Αυτός είχε την αρμοδιότητα για την τήρηση του ιερού και του κοσμικού Νόμου, λογοδοτώντας απευθείας στον σουλτάνο και επικυρώνοντας κάθε δημόσιο έγγραφο, ώστε αυτό να τεθεί σε ισχύ. Ακολουθώντας, ο *σούμπασης* ήταν ο επικεφαλής του σώματος των αστυνομικών και των χωροφυλάκων, ενώ ο *κεχαγιάς* εκτελούσε χρέη τρόπον τινά «δημάρχου». Τέλος, ο *δισδάρης* ή αγάς του Κάστρου ήταν ο φρουράρχος της Ακρόπολης, του οποίου οι αρμοδιότητες περιορίζονταν μόνον εντός του Κάστρου. Αυτός, όπως και οι περισσότεροι Οθωμανοί, διέμενε στη «συνοικία του Κάστρου», η οποία αποτελούνταν από φτωχικά σπίτια, χτισμένα στα δυτικά του Παρθενώνα (στο πλάτωμα μεταξύ Προπυλαίων και Παρθενώνα). Οι κάτοικοι της Ακρόπολης δεν ξεπερνούσαν τους 125 και αποκαλούνταν *καστριανοί*.

Στα τέλη του 18ου αιώνα η Αττική χωριζόταν σε τέσσερις διοικητικές περιφέρειες, τα Μεσόγεια, το Κατάδεμα (Χασιά, Λιόσια, Καματερό), την Ελευσίνα και το άστυ των Αθηνών. Τα σημεία αναφοράς

εντός των τειχών ήταν το Κονάκι ή Βοϊβοδαλίκι, δηλαδή η έδρα του εκάστοτε βοεβόδα στο νοτιοδυτικό άκρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, που σωζόταν έως το 1931, το Κατηλίκι, δηλαδή η έδρα του καδή, που ήταν χτισμένο στη συνοικία του Πάνω Παζαριού (στη συμβολή των οδών Πανδρόσου και Ηφαιστού) και το Κονσέγιο, που ήταν ο χώρος των συνελεύσεων των Αθηναίων δημογερόντων και βρισκόταν κοντά στην εκκλησία της Μεγάλης Παναγιάς (Βιβλιοθήκη του Αδριανού). Έως τα μέσα του 17ου αιώνα η έδρα του δισδάρη ήταν το Ερέχθειο, αλλά λόγω των ενετικών καταστροφών μεταφέρθηκε στη συνοικία των Καστριανών. Το σπίτι του ξεχώριζε από τις υπόλοιπες καλύβες των Τούρκων στρατιωτών, διαθέτοντας έναν μικρό κήπο με λουλούδια και οπωροκηπευτικά. Γενικότερα στην Ακρόπολη υπήρχαν ελάχιστα δένδρα (ένα-δύο κυπαρίσσια, δυο-τρεις φοίνικες, μερικές συκιές κ.λπ.), ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της είχε καλυφθεί από συντρίμια. Ένα ακόμη σημαντικό σημείο του διοικητικού μηχανισμού των Οθωμανών στην Αθήνα ήταν η Ντουάνα ή Γιουμουρκι, δηλαδή το τελωνείο, που έδρευε και αυτό κοντά στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Τέλος, ο κάθε εισερχόμενος στο άστυ των Αθηνών πλήρωνε σε είδος τη διέλευσή του (σαν διόδια), δίνοντας στον Οθωμανό εισπράκτορα ένα μικρό τμήμα τηςπραμάτειάς του (π.χ. ένα μικρό δεμάτι από χαμοκλαδα και θυμάρι από το φορτίο του μουλαριού του). Η δε είσοδος στην πόλη γινόταν από τις έξι πύλες του άστεως, οι οποίες ήταν η των Τριών Πύργων ή Αρβανίτικη (κοντά στον σύγχρονο Σταθμό Ακρόπολη του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών), η πύλη της Βασιλοπούλας ή Καμαρόπορτα (η Πύλη του Αδριανού που στα μέσα του 18ου αιώνα ενσωματώθηκε με το υπόλοιπο τείχος), η Μεσογειτική ή Μπουμπουνίστρα (στην πλατεία Συντάγματος), η Μενιδιάτικη (στο ξεκίνημα της σύγχρονης οδού Αχαρνών),

Άποψη της Αθήνας από τον Ελαιώνα (υδατογραφία του Ουίλλιαμ Πέιτζ, 1817-1818, Μουσείο Μπενάκη).

η πύλη του Μοριά ή Γύφτικη (στη συμβολή της Ιεράς Οδού με την Πειραιώς) και τέλος η πύλη του Δράκου ή του Μαντραβίλη (στην πλατεία Θησείου).

Ο πληθυσμός

Στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ο πληθυσμιακός διαχωρισμός είχε θρησκευτικό χαρακτήρα, βάσει του οποίου κατανέμονταν οι φορολογικές επιβαρύνσεις. Έτσι, οι «άπιστοι» (Αρμένιοι, Έλληνες, Ρώσοι, Σέρβοι κ.λπ.) επιβαρύνονταν με τις μεγαλύτερες κρατικές υποχρεώσεις, ενώ οι «πιστοί» βρίσκονταν σε σαφώς καλύτερη θέση φορολογικά. Από την άλλη πλευρά, οι χριστιανικοί πληθυσμοί όλους τους μουσουλμάνους τούς αποκαλούσαν Τούρκους (Αιγυπτίους, Αλβανούς, Άραβες, Κούρδους, Τούρκους κ.λπ.). Βάσει, λοιπόν, αυτού του θρησκευτικού διαχωρισμού, οι Αθηναίοι «άπιστοι» πλήρωναν κεφαλικό φόρο, αναλόγως της κοινωνικής/εισοδηματικής τους κατηγορίας, δηλαδή οι πλούσιοι απέδιδαν 11 πιάστρα

ή γρόσια, οι του μεσαίου εισοδήματος 5,5 γρόσια και οι φτωχοί 100 παράδες ή 2,5 γρόσια.

Η γεωγραφική κατανομή αυτών των θρησκευτικών και των εθνικών ομάδων ήταν συγκεκριμένη στην Αθήνα. Εντός του άστεως, λοιπόν, απαγορευόταν η εγκατάσταση Αρβανιτών και Αλβανών, με εξαίρεση όσων στελέχωναν κρατικές θέσεις, που διέμεναν κυρίως στη βορειοανατολική συνοικία της Πλάκας (η ονομασία της προέρχεται από την αρβανίτικη λέξη *plaku-pliak*, δηλαδή παλαιός, ενώ οι Αθηναίοι αποκαλούσαν την εν λόγω περιοχή Αλίκοκου, Κοντίτο ή Κανδήλι). Επιπλέον, όταν οι Οθωμανοί εγκαταστάθηκαν στην Αθήνα, έφεραν μαζί τους και μερικούς Αιθίοπες δούλους ή αλλιώς Αραπάδες, όπως τους αποκαλούσαν τότε. Αυτοί αριθμούσαν περί τις 30 οικογένειες, ήταν όλοι τους μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα και είχαν κύρια ενασχόληση (εκτός των καθηκόντων τους στην υπηρεσία του «ιδιοκτήτη» τους) την κατασκευή και την πώ-

Το Ωδείο Ηρώδου Αττικού το 1843, έργο του Ιππόλιτο Κάφφι.

ληση ψαθών και σκουπών από καλάμια (βούρλινα προϊόντα). Ο τόπος κατοικίας τους ήταν επίσης η Πλάκα, στα σημερινά Αναφιώτικα. Επίσης, στην Αθήνα διαβιούσαν 25-30 οικογένειες Τσιγγάνων ή αλλιώς Τουρκόγυφτων, όπως ονομάζονταν τότε, οι οποίοι ήταν επίσης μουσουλμάνοι στο θρήσκευμα και συνήθως επαγγέλλονταν κοσκινοποιοί, μουσικοί, σιδηρουργοί και χαλκείς, ενώ ήταν επίσης «περιζήτητοι» βασανιστές και δήμειοι, λόγω του σκληροτράχηλου χαρακτήρα τους. Τέλος, στο άστυ ζούσαν και λιγостоί Ευρωπαίοι, που στην πλειονότητά τους ήταν πρόξενοι των χωρών τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή μοναχοί ή ακόμη λιγότεροι προέρχονταν από την εποχή της Φραγκοκρατίας και είχαν εξελληνιστεί, ενώ ελάχιστοι ήταν οι ελληνικής καταγωγής ρωμαιοκαθολικοί (π.χ. οι οικογένειες Γάσπαρη, Καϋράκ κ.ά.), που συλλήβδην αποκαλούνταν «Φράγκοι».

Πολιτισμικά, στην Αθήνα του 18ου αιώνα, οι Οθωμανοί είχαν ενσωματωθεί σχεδόν πλήρως με τους γηγενείς, φτάνοντας στο σημείο να μιλούν μόνον ελληνικά, μη γνωρίζοντας την τουρκική γλώσσα. Οι περιηγητές ανέφεραν ότι επρόκειτο για τους πιο «εκλεπτυσμένους Οθωμανούς» όλης της Αυτοκρατορίας, και αυτό

το αποδείκνυε το πώς συμπεριφέρονταν στις γυναίκες τους, αφού οι τελευταίες «υπέφεραν λιγότερο από όλες τις υπόλοιπες των οθωμανοκρατούμενων περιοχών». Επίσης, μουσουλμάνοι και χριστιανοί Αθηναίοι συγκεντρώνονταν στον Άγιο Γεώργιο του Ακάμα (Θησείο) για να γιορτάσουν το Πάσχα, ενώ κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ακρόπολης την άνοιξη του 1821, χαρακτηριστικό δείγμα αυτών των καλών διαφυλετικών σχέσεων είναι μια διασωθείσα στιχομυθία μεταξύ Αθηναίων και Τούρκων κατοίκων. Σύμφωνα με τη μαρτυρία αυτή, όταν κάποιοι Αθηναίοι απευθύνθηκαν στους αλλόθρησκους γείτονές τους, λέγοντας ότι «*εμείς είμαστε Έλληνες και πολεμούμε για την ελευθερία της πατρίδας μας*», εκείνοι απάντησαν το εξής: «*Και εμείς τι είμαστε; Δεν είμαστε Έλληνες; Δε γεννηθήκαμε σε τούτον εδώ τον τόπο; Δεν ανατραφήκαμε μαζί, δεν μεγαλώσαμε μαζί σας σε τούτη τη γη;*»

Σχετικώς με την οικονομική κατάσταση των εν Αθήναις Οθωμανών, όσοι δεν απασχολούνταν σε κρατικές υπηρεσίες καταγίνονταν κυρίως ως καπνοπώληδες, κουρείς, ραφτάδες και υποδηματοποιοί, ανήκοντας στην κατώτερη εισοδηματικά κοινωνική ομάδα της πόλης. Όσον αφορά τους γηγενείς Αθηναίους, υπήρχε η τάξη

Τοπίο στον Ιλισσό· δεξιά διακρίνεται τμήμα του Λυκαβηττού και στο βάθος η Ακρόπολη με τον ναό του Ολυμπίου Διός (1834).

των *αρχόντων*, των *νοικοκυραίων*, των *παζαριτών*, των *ζωτάρηδων* και των *χωριατών*. Οι άρχοντες ήταν εύποροι με μεγάλη κινητή και ακίνητη περιουσία, εκ των οποίων οι περισσότεροι είχαν μακραιώνη παρουσία στην τοπική κοινωνία. Στην τάξη αυτή περιλαμβάνονταν και τα μέλη του ανώτατου κλήρου, όπως οι μητροπολίτες, οι πρωτοσύγκελοι, οι ηγούμενοι κ.ά. Παρομοίως, τα μέλη της αθηναϊκής δημογεροντίας προέρχονταν από τους αρχόντους, που λάμβαναν μισθό ύψους 1.000-1.500 γροσίων από το κοινοτικό ταμείο και επιπλέον 1 γρόσι από κάθε υπήκοο (συνήθως αυτό πληρωνόταν σε είδος και δη μίας συγκεκριμένης ποσότητας άλατος – *αλατζίτικος* φόρος). Οι δημογέροντες είχαν συγκεκριμένα καθήκοντα, όπως η επίλυση των διαφορών μεταξύ των Αθηναίων, η ρύθμιση του φόρου υποτέλειας, η διαχείριση της κοινοτικής περιουσίας, η διεύθυνση των δημοσίων έργων, η συλλογή και η απόδοση του κεφαλικού φόρου στον βοεβόδα, ενώ διόριζαν τους διδασκάλους, τον *ποτάμαρχο* (υπεύθυνο για τη διανομή των ποτιστικών νερών) και τον *δραγάτμπαση* (επικεφαλής των φυλάκων των αμπελώνων) της πόλης. Σε πολλές περιπτώσεις, όμως, δεν έλειπε και η υπερφορολόγηση των Αθηναίων από τους δημο-

γέροντες. Στην τάξη των νοικοκυραίων ανήκαν όσοι Αθηναίοι είχαν στην κατοχή τους μικρούς κλήρους γης, καθώς και όσοι ασχολούνταν με τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Ένα μέρος των νοικοκυραίων αποκαλούνταν και *παζαρίτες*, οι οποίοι δεν ήταν άλλοι παρά όσοι έμποροι και τεχνίτες είχαν οργανωθεί σε συντεχνίες. Τέλος, οι δύο κατώτερες οικονομικά ομάδες ήταν οι *ζωτάρηδες* και οι *χωριάτες*. Αυτοί ήταν οι ακτήμονες γεωργοί και οι κηπουροί, ζώντας οι μεν στις παρυφές της πόλης και οι δε στα διάφορα χωριά της αττικής υπαίθρου.

Συγκριτικά με το καθεστώς διοίκησης των «απίστων», η Εκκλησία αντιμετωπίστηκε με μεγαλύτερη επιείκεια και με παραχώρηση προνομίων από την κεντρική εξουσία. Τούτο δεν σημαίνει ότι κατά τη διάρκεια της μακραιώνης οθωμανοκρατίας δεν καταπατήθηκαν τα προνόμιά της, ούτε πως η συμβολή της στην προάσπιση των δικαιωμάτων των πιστών ήταν αμελητέα. Ειδικότερα, ενώ κατά τους βυζαντινούς χρόνους στη Μητρόπολη Αθηνών υπάγονταν 39 επισκοπές, τον 18ο αιώνα είχαν μειωθεί στις 10 (Ανδρου, Διαυλείας, Ευρίπου, Καρύστου, Κορώνειας, Μενδενίτζης, Σαλώνων, Σκύρου, Σύρου και Ωρεών), περιλαμβάνοντας συ-

νολικά 150 ενοριακούς ναούς, ισάριθμα κτητορικά παρεκκλήσια και περί τους 160 ιερείς και διακόνους. Ο Μητροπολίτης Αθηνών ανήκε στην ανώτατη κοινωνική τάξη και προήδρευε των κοινοτικών συμβουλίων. Σύμφωνα με ορισμένες νομικές διατάξεις, ουδείς Οθωμανός κρατικός αξιωματούχος είχε το δικαίωμα να παρακωλύει τη λειτουργία των χριστιανικών ναών, ή να προβαίνει σε έρευνες εντός των ευκτηρίων οίκων (*τεφτίσια*). Επιπλέον, ουδείς είχε την εξουσία να δικάζει ιερωμένους, παρά μόνον τα αρμόδια θεσμικά όργανα της Εκκλησίας, καθώς ο Μητροπολίτης Αθηνών δεν λογοδοτούσε σε κανέναν τοπικό φορέα παρά μόνον στον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Σημειωτέον δε ότι όταν κάποιος (κοσμικός ή κληρικός) κρατούσε την ποιμαντορική ράβδο (*χαζράνι*) και προπορευόταν του ιεράρχη, ουδείς είχε την αρμοδιότητα να τον σταματήσει ή να τον ελέγξει, ενώ όλοι οι εκκλησιαστικοί λειτουργοί μπορούσαν να εκπροσωπήσουν οι ίδιοι τον εαυτό τους σε περίπτωση δικαστικής διαμάχης, δίχως να έχουν την ανάγκη αντιπροσωπείας. Τέλος, όσον αφορά την περιουσία των μοναχών, αυτή κληροδοτούνταν αποκλειστικά στην Εκκλησία.

Η κατάληψη των Αθηνών από τον Μοροζίνι είχε χαρακτήρα καθαρά τυχοδιωκτικό και προσωρινό. Η ενέργεια αυτή δεν προσέφερε στους Ενετούς κανένα γεωστρατηγικό, πολιτικό, οικονομικό ή ηθικό όφελος. Ουσιαστικά επρόκειτο για μια καταστροφή για την καταστροφή. Το πιο εξοργιστικό όμως ήταν η εσκεμμένη καταστροφή του Παρθενώνα, ενός μνημείου που ίσως να παρέμενε σχεδόν ακέραιο μέχρι σήμερα εάν δεν συνέβαινε τούτο, καθώς και η πρόκληση σημαντικών φθορών στις υπόλοιπες αρχαιότητες της Ακρόπολης και γενικότερα της πόλης.

Πέραν τούτων, δεν θα πρέπει να λησμονηθούν και οι έμμεσες επιπτώσεις από την εισβολή των Ενετών. Η Αθήνα και ολόκληρη η Αττική έμειναν απροστάτευτες, οπότε οι λήσταρχοι και οι πειρατές ολοκλήρωσαν το κακό. Η καμένη γη, που ήθελε να αφήσει ο Μοροζίνι και δεν το κατόρθωσε, επιτεύχθηκε από την ανεξέλεγκτη δράση των ληστρικών ομάδων, προκαλώντας δεινά μόνο στους ντόπιους κατοίκους.

Η πυρπόληση του Μεγάλου Ελαιώνα και μεγάλου μέρους των δασών στέρησε από τους Αθηναίους τον σπουδαιότερο ίσως πρωτογενή οικονομικό τους πόρο. Επιπλέον, οι διοικητικές μεταρρυθμίσεις στον οθωμανικό κρατικό μηχανισμό επέφεραν την αλλαγή του προνομιακού αθηναϊκού καθεστώτος.

Έτσι, ο εκάστοτε βοεβόδας έγινε παντοδύναμος σε τοπικό επίπεδο, προβαίνοντας σε αυθαιρεσίες εις βάρος των υπηκόων του, ενώ οι τελευταίοι ήταν σχεδόν αδύνατον να αποκτήσουν πρόσβαση στον σουλτάνο για την υποβολή των παραπόνων τους.

Όπως όμως λέγεται, οι πιο σκοτεινές ώρες είναι αυτές λίγο πριν από το χάραμα και η Επανάσταση δεν θα αργούσε.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αικ. Κουμαριανού, *Αθήνα, η πόλη – οι άνθρωποι: Αφηγήσεις και μαρτυρίες, 12ος - 19ος αιώνας*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2005.
- P. Lock, *The Franks in the Aegean, 1204-1500*, Longman, Λονδίνο 1995.
- W. Miller, *Ιστορία της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1990.
- K. M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Φιλαδέλφεια 1976.
- Κ. Χατζηασλάνη, *Ο Μοροζίνι, οι Βενετοί και η Ακρόπολη*, εκδ. Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1987.

Ο Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

ΠΟΙΟΣ ΕΧΑΣΕ ΤΗΝ ΤΣΕΧΟΣΛΟΒΑΚΙΑ; Αμερικανικές εκτιμήσεις για την επιβολή του κομμουνισμού σε μια «ουδέτερη» μεταπολεμική χώρα

του ΜΠΙΕΝ ΣΤΑΪΛ

Λίγο μετά την απελευθέρωσή της το 1945 η Τσεχοσλοβακία βρέθηκε πίσω από το «Σιδηρούν Παραπέτασμα». Το ότι συνέβη αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα κάποιας τυπικής διαδικασίας: οι ΗΠΑ θα μπορούσαν να οδηγήσουν τη χώρα στο δυτικό στρατόπεδο εάν πραγματικά το ήθελαν.

Στελέχη του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τσεχοσλοβακίας, μεταξύ των οποίων οι υπουργοί Αλόις Πετρ, Βάτσλαβ Νόσεκ και Γιαν Μάζαρυκ, παρακολουθούν παρέλαση στην Πράγα στις 28 Φεβρουαρίου 1948.

Ο Ερυθρός Στρατός φτάνει στην Πράγα, στις 9 Μαΐου 1945. ΚΑΤΩ: Ο Έντβαρντ Μπένες το 1945.

ΣΥΧΝΑ θεωρείται δεδομένο ότι όλα τα ευρωπαϊκά έθνη που αναμείχθηκαν στα πρώτα στάδια του Ψυχρού Πολέμου, εκτός από τη Γερμανία, οδηγήθηκαν φυσιολογικά είτε στη μία πλευρά του Σιδηρού Παραπετάσματος είτε στην άλλη. Παρά ταύτα, η Τσεχοσλοβακία δεν ήταν προδιαγεγραμμένο να καταστεί τμήμα της σοβιετικής σφαίρας επιρροής. Οι Ηνωμένες Πολιτείες είχαν πολλές ευκαιρίες να επηρεάσουν τη θέση της στον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης.

Η Τσεχοσλοβακία αναδείχτηκε από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ως αδέσμευτη. Ο Χίτλερ και ο Στάλιν δεν την είχαν κατανείμει με το Σύμφωνο Ρίμπεντροπ-Μολότοφ του 1939. Ο Στάλιν και ο Τσώρτσιλ δεν την είχαν συμπεριλάβει στη μυστική «συμφωνία των ποσοστών» του 1944, η οποία καθόριζε σφαίρες επιρροής στην Ανατολική και τη Νότια Ευρώπη. Οι νικητές Σύμμαχοι δεν είχαν συζητήσει τον προσανατολισμό της στη Γιάλτα ή το Πότσταμ. Τη χώρα την είχαν απελευθερώσει τόσο οι Σοβιετικοί όσο και οι Αμερικανοί. Τα περισσότερα όμως ατού, διπλωματικά και στρατιωτικά, που διέθετε η Ουάσινγκτον τα απεμπόλησε το 1945.

«Πιστεύω ότι η Ρωσία το θέλει, και θα συνεργαστεί» στην Τσεχοσλοβακία, είπε ο πρόεδρος Ρούζβελτ στον Τσέχο υπουργό Εξωτερικών Γιαν Μάζαρυκ, έναν δημοκράτη χωρίς δεσμούς με οποιοδήποτε κόμμα, τον Φεβρουάριο του 1944. Αξιωματούχοι του Ερυθρού Στρατού, όμως, ξεκαθάρισαν στους Τσέχους ομολόγους τους ότι η χώρα θα εντασσόταν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Οι όποιες δυνατότητες διέθετε ο αμερικανικός στρατός να αντιδράσει περιορίστηκαν από τη μοιραία απόφαση των στρατηγών Τζωρτζ Μάρσαλ και Ντουάιτ Αϊζενχάουερ να σταματήσουν την προέλασή του 50 μίλια δυτικά της Πράγας.

Ο Κόκκινος Στρατός, που ακριβώς πριν από τη λήξη του πολέμου βρισκόταν 150

μίλια πιο μακριά από την τσέχικη πρωτεύουσα απ' ό,τι ο στρατηγός Τζωρτζ Πάτον, εισήλθε στην Πράγα στις 9 Μαΐου 1945. Επρόκειτο για μία από τις πιο εύκολες νίκες του αλλά και για μια νίκη με μεταγενέστερα μεγάλη ιστορική σημασία. *«Θα μπορούσαμε να έχουμε απελευθερώσει την Πράγα»*, θρηνούσε ένας πικραμένος αξιωματούχος της αμερικανικής πρεσβείας. *«Μετά τον πόλεμο ξοδέψαμε πολύ χρόνο προσπαθώντας να πείσουμε τους Τσέχους ότι δεν αποτελούσαν τμήμα του Ανατολικού Μπλοκ. Ό,τι όμως κι αν λέγαμε, οι Σοβιετικοί ήλθαν πρώτοι στην Πράγα»*. Οι Τσέχοι κομμουνιστές χρησιμοποίησαν αυτό το στοιχείο προς όφελός τους, παρουσιάζοντάς το ως απόδειξη ότι μόνο οι Ρώσοι ενδιαφέρονταν για τους πολίτες της Πράγας που είχαν υποστεί τις κτηνωδίες των Ναζί.

Οι συνέπειες της αμερικανικής υποχώρησης

Κατά τους επόμενους μήνες το Υπουργείο Πολέμου των ΗΠΑ πίεζε για πλήρη αποχώρηση των αμερικανικών στρατευμάτων από την Τσεχοσλοβακία. Ο πρεσβευτής Ρόμπερτ Μέρφου δήλωσε στις 31 Αυγούστου από τη Γερμανία ότι δεν υπήρχε *«καθοριστική πολιτική αναγκαιότητα»* για την παρουσία τους στη χώρα. Στην Πράγα, ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Τσεχοσλοβακία Λώρενς Στάινχαρντ συγκλονίστηκε. Ισχυρίστηκε ότι η αποχώρηση θα έκανε τους Τσέχους *«να αισθανθούν ότι είχαν εγκαταλειφθεί τόσο ηθικά όσο και φυσικά από τους Αμερικανούς ακριβώς την ώρα που άρχιζαν να επιδεικνύουν σημάδια θάρρους να αντισταθούν στους Ρώσους»*. Κανείς δεν γνώριζε με βεβαιότητα πόσοι Σοβιετικοί στρατιώτες βρίσκονταν στη χώρα εκείνη την περίοδο, αλλά οι εκτιμήσεις κυμαίνονταν από 165.000 έως τους διπλάσιους. Ο πρόεδρος Τρούμαν αποφάσισε να γράψει στις 2 Νοεμβρίου στον Στάλιν προτείνοντας ταυ-

Ο Κλέμεντ Γκότβαλντ καλεί τους εργάτες να αποκρούσουν τους αντεπαναστάτες σε μια σύσκεψη στην Πράγα, στις 21 Φεβρουαρίου 1948. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Σταλινική προπαγάνδα στην Πράγα, περί το 1950.

τόχρονη αμερικανική και σοβιετική αποχώρηση έως την 1η Δεκεμβρίου. Δεδομένου ότι μια τέτοια συμφωνία θα ανέτρεπε καθοριστικά τη στρατιωτική ισορροπία δυνάμεων στη χώρα προς όφελος των Σοβιετικών, που θα διέθεταν εκατοντάδες χιλιάδες στρατιώτες διαθέσιμους κοντά στα σύνορά της για να την καταπνίξουν όποτε χρειαζόταν, ο Στάλιν συμφώνησε.

Ο πρόεδρος της Τσεχοσλοβακίας Έντβαρ Μπένες –ένας δημοκράτης που είχε καταλήξει να περιφρονεί τους κομμουνιστές– ενθουσιάστηκε όταν είδε τις ξένες δυνάμεις να εγκαταλείπουν τη χώρα του, υποθέτοντας αφελώς ότι αυτό σηματοδοτούσε τη δέσμευση του Στάλιν ως προς την ανεξαρτησία της. Όπως και ο πρεσβευτής Στάικαρντ, υπέθετε εσφαλμένα ότι ο Κλέμεντ Γκότβαλντ, ο Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Τσεχοσλοβακίας, και οι κομμουνιστές

σύντροφοί του ήταν Τσέχοι πατριώτες που θα έμεναν ικανοποιημένοι με δευτερεύουσες θέσεις στην κυβέρνηση αντί να προσφύγουν στον Στάλιν για να απομακρύνει τους δημοκράτες.

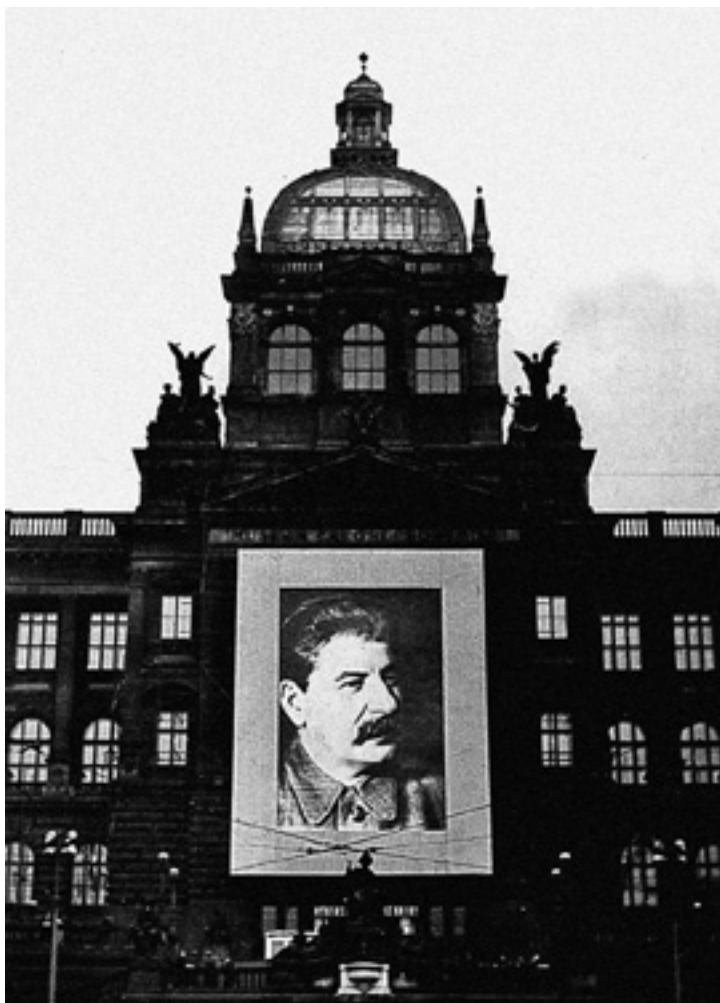
Εκείνη την περίοδο οι Κομμουνιστές αποτελούσαν το μεγαλύτερο κόμμα (αν και ακόμη μειοψηφικό) στο Εθνικό Μέτωπο, έναν συνασπισμό κομμάτων που είχε τεθεί επικεφαλής της πρόσφατα εγκαθιδρυμένης τσέχικης κυβέρνησης, έχοντας κερδίσει 38% των ψήφων στις εκλογές του Μαΐου 1946. Το πορτρέτο του Στάλιν ήταν πανταχού παρόν στις διαφημιστικές πινακίδες της Πράγας. Παρά τις ατέλειές του, ήταν ό,τι πλησιέστερο διέθετε η χώρα ως εγγύηση έναντι μιας ακόμη γερμανικής εισβολής. Όταν, τον Αύγουστο του 1946, στη διάρκεια μιας συγκέντρωσης υπουργών Εξωτερικών στο Παρίσι, ο Γιαν Μάζαρυκ επευφήμησε την

καταδίκη από τον Αντρέι Βισίνσκυ, τον αναπληρωτή Σοβιετικό υπουργό Εξωτερικών, της προσφοράς αμερικανικών δανείων ως «οικονομικής δουλείας», ο Αμερικανός υπουργός Εξωτερικών Τζέιμς Μπερνς και το Στέιτ Ντηπάρτμεντ στράφηκαν εναντίον του Μάζαρυκ και της κυβέρνησής του. Ο πρόεδρος Μπένες ικέτευσε τον Στάινχαρντ να αντιληφθεί ότι τέτοιου είδους ατυχείς δημόσιες χειρονομίες ήταν το τίμημα που πλήρωνε η χώρα του προκειμένου να της επιτρέπεται μέχρι ενός σημείου να απολαμβάνει τη δημοκρατία. Καθώς όμως η συμπεριφορά

του Μάζαρυκ προκάλεσε την αντίδραση των *Times* της Νέας Υόρκης, ενώ οι Κομμουνιστές, που κατηγορούσαν τον «ιμπεριαλισμό του δολαρίου», απέτρεπαν οποιαδήποτε πρόοδο σχετικά με τις αποζημιώσεις Αμερικανών οι περιουσίες των οποίων είχαν εθνικοποιηθεί μετά τον πόλεμο, δεν υπήρχε κανένας τρόπος διπλωματικής γεφύρωσης του ρήγματος.

Η ενίσχυση της σοβιετικής επιρροής

Όταν το επόμενο καλοκαίρι οι Τσέχοι, ακολουθώντας διαταγές του Στάλιν, απέ-

συραν την αρχική αποδοχή τους για την αμερικανική πρόταση για βοήθεια υπό την ομπρέλα του Προγράμματος Ευρωπαϊκής Ανάκαμψης –γνωστού και ως Σχεδίου Μάρσαλ–, το Στέιτ Ντιπάρτμεντ τους διέγραψε, θεωρώντας τους φυσικό τμήμα της κομμουνιστικής Ανατολής. Ο Πετρ Ζενκλ, επικεφαλής του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, υπήρξε αμετανόητα πραγματιστής:

«Η κατάσταση μας... άλλαξε τη στιγμή κατά την οποία η αντιπροσωπεία... ενημερώθηκε για τη σοβιετική άποψη σχετικά με το Σχέδιο Μάρσαλ. Η πολιτική προοπτική επικράτησε της οικονομικής. Παραμένουμε ένας πιστός σύμμαχος, και δεχόμαστε τόσο τα πλεονεκτήματα όσο και τα μειονεκτήματα αυτής της συμμαχίας.»

Παρά ταύτα, οι Αμερικανοί διπλωμάτες στην Πράγα έκαναν έκκληση στους συναδέλφους τους στην Ουάσινγκτον για κατανόηση και υπομονή. Ο Αμερικανός επιτετραμμένος Τζων Μπρούινς είπε ότι *«80% των Τσέχων προτιμούν τη δημοκρατία δυτικού τύπου από τον κομμουνισμό»*, και ικέτευσε το Στέιτ Ντιπάρτμεντ να συμβάλει στην *«παγίωση αυτού του φιλοδυτικού αισθήματος»*. Ο Στάινχαρντ τόνισε ότι *«σχεδόν 80% του συνολικού εξωτερικού εμπορίου της χώρας εξακολουθεί να διεξάγεται με τη Δύση»*. Ο Μάζαρυκ ικέτευσε την Ουάσινγκτον να καταλάβει τη *«δύσκολη κατάσταση την οποία προκαλεί η συσχέτιση της [Τσεχοσλοβακίας] με τη σοβιετική σφαίρα επιρροής»*. Οι ικεσίες του έπεσαν σε ώτα μη ακουόντων. Ο επικεφαλής του Τμήματος Κεντροευρωπαϊκών Υποθέσεων Τζέιμς Ριντλμπέργκερ τον αγνόησε ως *«αδύναμο ή τυφλό»*.

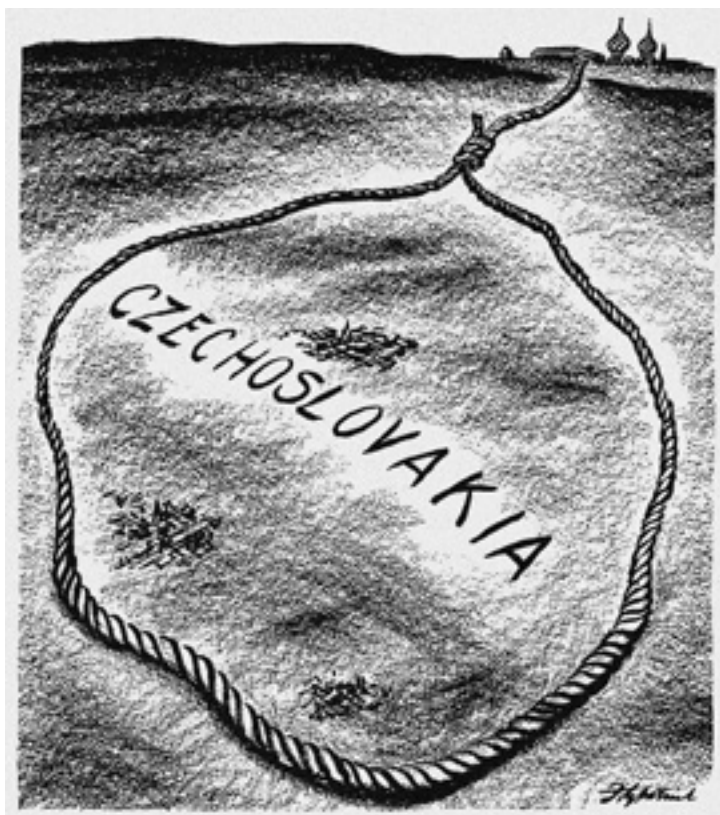
Οι Τσέχοι αντιμετώπισαν την ψυχρή στάση του Στέιτ Ντιπάρτμεντ ως επιβεβαίωση του ότι η Αμερική εξακολουθούσε να αδιαφορεί για εκείνους. *«Αυτοί οι καταραμένοι Αμερικανοί»*, είπε ο Χούμπερτ Ρίπκα, ένας σύμβουλος του προέδρου Μπένες, μετά την κατοχύρωση μιας συμ-

φωνίας για σιτηρά με τη Μόσχα τον Δεκέμβριο του 1947:

«Ζητήσαμε 200.000-300.000 τόνους σιτηρών. Και αυτοί οι βλάκες άρχισαν τους συνηθισμένους εκβιασμούς... Σ' εκείνο το σημείο ο Γκότβαλντ ήλθε σε επαφή με τον Στάλιν, [ο οποίος] μας υποσχέθηκε αμέσως τα απαιτούμενα σιτηρά... Αυτοί οι ηλίθιοι στην Ουάσινγκτον μας έσπρωξαν κατευθείαν στο στρατόπεδο του Στάλιν... Το γεγονός ότι από τη λιμοκτονία μάς έσωσε η Ρωσία και όχι η Αμερική θα έχει τρομερή επίπτωση στο εσωτερικό της Τσεχοσλοβακίας – ακόμη και μεταξύ εκείνων οι συμπάθειες των οποίων στρέφονται περισσότερο προς τη Δύση παρά προς τη Μόσχα.»

Από την πλευρά του ο Στάλιν εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει την Τσεχοσλοβακία, που συνόρευε τόσο με τη Δυτική Γερμανία όσο και με την Ουκρανία, ως έναν αδύναμο κρίκο στην αμυντική περιμέτρο της ΕΣΣΔ, και ήταν σε επιφυλακή για ενδείξεις προβλημάτων. Αυτές τις παρέσχε ο Μάζαρυκ. *«Γνωρίζουμε ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν θα μας θεωρήσουν τον αγαπημένο τους γιο μετά την απόρριψη του Σχεδίου Μάρσαλ»*, είπε τον Οκτώβριο στην τσέχικη εφημερίδα *Svobodne Slovo*, *«αλλά ελπίζουμε ότι δεν θα μας απαρνηθούν εντελώς»*.

Τον Δεκέμβριο η σοβιετική πρεσβεία στην Πράγα τηλεγράφησε στη Μόσχα σχετικά με προβληματικές πολιτικές εξελίξεις: *«Αντιδραστικά στοιχεία στο εσωτερικό της χώρας, υποστηριζόμενα ενεργά από εκπροσώπους της Δύσης, [θεωρούν] ότι τα δεξιά κόμματα θα κερδίσουν την πλειοψηφία κατά τις προσεχείς εκλογές [του Μαΐου 1948] και ότι οι κομμουνιστές θα εκδιωχθούν από την κυβέρνηση»*. Στις αρχές του 1948 οι Εθνικοί Σοσιαλιστές, το δεύτερο μεγαλύτερο κόμμα, εκδήλωσαν δημόσια μετάνοια για τη μη συμμετοχή της χώρας στο Σχέδιο Μάρσαλ. Στοιχεία του Κομμουνιστικού Κόμματος άρχι-

«Όταν ο καιρός θα είναι κατάλληλος», αμερικανικό σκίτσο του Ντ. Ρ. Φιτζπάτρικ, 1947.

σαν πλέον να προκαλούν τη Μόσχα να παρέμβει. Ο Στάλιν δέχτηκε.

Ο σοβιετολόγος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ Τζωρτζ Κένναν είχε προειδοποιήσει τον Νοέμβριο του προηγούμενου έτους ότι αυτό θα συνέβαινε. «Όσο η πολιτική ισχύς των κομμουνιστών αυξανόταν στην Ευρώπη, συνέφερε τους Ρώσους να επιτρέπουν στους Τσέχους τα εξωτερικά γνωρίσματα της ελευθερίας.» Αυτό θα επέτρεπε στους Τσέχους «να χρησιμεύουν ως δόλωμα για τα έθνη πιο πέρα στη Δύση». Προειδοποιούσε όμως ότι, όταν ο «κίνδυνος στροφής του πολιτικού εκκρεμούς προς την άλλη κατεύθυνση» καταστεί προφανής στη Μόσχα, οι Ρώσοι δεν θα μπορούσαν πια «να έχουν αυτή την πολυτέλεια». Η Τσεχοσλοβακία θα ήταν σε θέση να ταρακουνήσει τις φιλελεύθερες δημοκρατικές

δυνάμεις σε άλλα σημεία της Ανατολής. Σε εκείνη τη φάση οι Ρώσοι θα «πατάξουν εντελώς την Τσεχοσλοβακία», αν και «θα προσπαθήσουν να αποκρύψουν καλά τις ενέργειές τους και να μη μας δώσουν αφορμές για επίσημες διαμαρτυρίες».

Οι κομμουνιστές καταλαμβάνουν την εξουσία

Η ευκαιρία για τον Στάλιν παρουσιάστηκε τον Φεβρουάριο. Στις 18 εκείνου του μήνα οι τέσσερις υπουργοί του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος πήγαν να δουν τον Μπένες προκειμένου να εκφράσουν τις ανησυχίες τους για τις κομμουνιστικές εκκαθαρίσεις στο Υπουργείο Εσωτερικών. Ο σκληροπυρηνικός κομμουνιστής υπουργός Βάτολαβ Νόσεκ αντικαθιστούσε συστηματικά τους αστυνομικούς επιθεω-

Παρέλαση πολιτοφυλακής στην Πράγα στις 28 Φεβρουαρίου 1948. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Τσέχος υπουργός Εξωτερικών Γιαν Μάζαρυκ (1886-1948).

ρητές με πιστούς στο κόμμα του, αδιαφορώντας για τις διαμαρτυρίες ότι οι ενέργειές του ήταν παράνομες. Έτσι, οι Εθνικοί Σοσιαλιστές, οι Λαϊκοί και οι Σλοβάκοι Δημοκράτες είχαν αποφασίσει να παραιτηθούν από τις δώδεκα υπουργικές τους θέσεις, τις μισές στο υπουργικό συμβούλιο. Οι υπουργοί ήθελαν ο Μπένες να απαιτήσει την παραίτηση των υπόλοιπων μελών του υπουργικού συμβουλίου από τον Γκότβαλντ, τον ηγέτη των κομμουνιστών, ανοίγοντας τον δρόμο είτε για μια νέα κυβέρνηση που θα ανέτρεπε τα μέτρα ασφαλείας είτε για νέες εκλογές.

Ο Μπένες δέχτηκε να υποστηρίξει τη διεξαγωγή νέων εκλογών. Οι Κομμουνιστές, είπε, δεν θα υποχωρούσαν ποτέ, καθώς δεν θα μπορούσαν να κερδίσουν εκλογές εάν δεν έλεγχαν την Αστυνομία. Όσο για τους Σοβιετικούς, που ενορχήστρωναν την κρίση, ο βάνουσος τρόπος με τον οποίο είχαν μπλοκάρει τη βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ για τη χώρα εξακολουθούσε να τον εξοργίζει: «*Προκαλούν ολόκληρο τον κόσμο*».

Ο Σοβιετικός αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Βαλέριαν Ζόριν έφτασε στην Πράγα απροειδοποίητα την επομένη, 19 Φεβρουαρίου. Κατά τη συνάντησή του με τον Γκότβαλντ τού είπε ότι είχε έλθει η ώρα να «*είναι πιο αποφασιστικός*» και να σταματήσει να κάνει «*παραχωρήσεις σε όσους είναι στα δεξιά*». Ο πρωθυπουργός «*έπρεπε να είναι έτοιμος για αποφασιστική δράση και για την πιθανότητα παραβίασης των επίσημων διατάξεων του Συντάγματος και των νόμων που ίσχυαν*». Στις 20 Φεβρουαρίου, επειδή δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι οι Κομμουνιστές θα υπαναχωρούσαν από την ανάληψη της Αστυνομίας, οι δώδεκα μη Κομμουνιστές υπουργοί υπέβαλαν τις παραίτησεις τους. Ο Γκότβαλντ αγαλλίασε με την αφέλεια της τακτικής τους. «*Δεν μπορούσα να πιστέψω ότι θα ήταν τόσο εύκολο... Προσευχόμουν αυτή η ανοησία με τις παραίτησεις να συνεχιστεί και να μην αλλάξουν τη γνώμη τους*». Οι Κομμουνιστές οργάνωσαν «Επιτροπές Δράσης» μπολσεβικικού τύπου ανά τη χώρα και διέταξαν τους

αξιωματούχους της Αστυνομίας να εγγυηθούν τη «*νομιμοφροσύνη τους στην κυβέρνηση του Κλέμεντ Γκότβαλντ*» και να «*υπακούουν σε όλες τις διαταγές του Υπουργείου Εσωτερικών*». Οι εργάτες διατάχθηκαν να παρακολουθούν τις συγκεντρώσεις των Κομμουνιστών σε όλη τη χώρα. Όσοι αρνήθηκαν εμποδίστηκαν να εργαστούν και υπέστησαν ξυλοδαρμούς.

Ο Μπένες έβλεπε την πίεση γύρω του να μεγαλώνει ώρα με την ώρα. Στις 23 Φεβρουαρίου ο υπουργός Άμυνας, ο στρα-

τηγός Λούντβικ Σβόμποντα, δήλωσε ότι ο Στρατός «*στέκεται σήμερα και θα στέκεται αύριο στο πλευρό της ΕΣΣΔ και των άλλων συμμάχων της, για να εξασφαλίσει την ασφάλεια της αγαπημένης μας Τσεχοσλοβακικής Δημοκρατίας*». Το ελεγχόμενο από τους Κομμουνιστές Υπουργείο Ασφαλείας κατέλαβε τα γραφεία των μη κομμουνιστικών εφημερίδων, επιβάλλοντας μέτρα που θα τις απέτρεπαν «*από το να αναστατώνουν την κοινή γνώμη με ψέμματα και προκλήσεις*».

Ο Γκότβαλντ εξασφάλισε τη συνεργασία των αντιδραστικών μελών των μη κομμουνιστικών κομμάτων, καθιστώντας τους ουσιαστικά μέλη του δικού του κόμματος, και υπέβαλε στον πρόεδρο έναν νέο κατάλογο υπουργών. Ένα ανακοινωθέν διακήρυξε τη δέσμευση του νέου «Αναγεωμένου Εθνικού Μετώπου» ως προς την

Ο Γενικός Γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος Τσεχοσλοβακίας Κλέμεντ Γκότβαλντ (1896-1953). **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Τσεχοσλοβακία από το 1945 έως το 1948 Λώρενς Στάινχαρντ (1892-1950).

«εκκαθάριση των πολιτικών κομμάτων των οποίων οι υπεύθυνοι ηγέτες έχουν απεμπολήσει τις αρχές του Εθνικού Μετώπου», και τη «σύσφιξη της συμμαχίας με τη Σοβιετική Ένωση και τα άλλα σλαβικά κράτη».

Το μεσημέρι της 25ης Φεβρουαρίου, προς κατάπληξη των πρώην πλέον υπουργών του Εθνικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, η χώρα μάθαινε από το ραδιόφωνο ότι ο Μπένες είχε κάνει δεκτές τις παραιτήσεις τους. Ο ίδιος θα υπέβαλλε την παραιτήσή του μερικούς μήνες αργότερα, στις 7 Ιουνίου. Την επόμενη εβδομάδα ο Γκότβαλντ θα εκλεγόταν πρόεδρος. Η κατάληψη της εξουσίας από τους Κομμουνιστές είχε ολοκληρωθεί.

Κατά τις εβδομάδες αμέσως μετά το πραξικόπημα πραγματοποιήθηκαν μαζικές διώξεις και συλλήψεις. Ακολούθησε μια αναθεώρηση του Συντάγματος και διαβλητές βουλευτικές εκλογές. Ο Μάζαρυκ δέχτηκε τον εκ νέου διορισμό του ως υπουργού Εξωτερικών αλλά η θητεία του υπήρξε σύντομη. Νωρίς το πρωί της 10ης Μαρτίου το σώμα του βρέθηκε στο έδαφος κάτω από το γραφείο του στον τρίτο όροφο. Μια ιατροδικαστική έρευνα της Αστυνομίας της Πράγας μετά από περισσότερο από μισό αιώνα κατέληξε στο ίδιο συμπέρασμα με πολλούς εκείνη την περίοδο: ότι είχε εκπαραθυρωθεί.

Αλληλοκατηγορίες στην Ουάσινγκτον

Το πραξικόπημα προκάλεσε το δύσκολο ερώτημα στους κύκλους του Στέιτ Ντιπάρτμεντ: «*Ποιος έχασε την Τσεχοσλοβακία;*» Ο Κένναν είχε θεωρήσει αναπόφευκτο το γεγονός ότι η Μόσχα, που έβλεπε «μόνο υποτελείς και εχθρούς» κοντά στα σύνορά της, θα έκανε οτιδήποτε ήταν απαραίτητο για να την καταστήσει μία από τους πρώτους. Άλλοι όμως διαφωνούσαν. Ο Γιουτζήν Ρόστοου, ένα γεράκι μεταξύ των λογίων και αξιωματούχων του Στέιτ Ντι-

πάρτμεντ, δήλωνε αργότερα ότι «η αποτυχία να αποτρέψουμε το κομμουνιστικό πραξικόπημα της Τσεχοσλοβακίας το 1948 ήταν ένα από τα πιο σοβαρά λάθη της εξωτερικής μας πολιτικής από την περίοδο του πολέμου». Ο Άλλεν Ντάλλες, ο οποίος πέντε χρόνια αργότερα επρόκειτο να γίνει διευθυντής της CIA, απέδιδε την καταστροφή στην ανικανότητα της αμερικανικής διπλωματίας και των κατασκοπευτικών επιχειρήσεων.

Στο Στέιτ Ντηπάρτμεντ ο Τζων Χίκερσον το έθεσε ως εξής:

«Η απουσία οποιασδήποτε ένδειξης από μια φιλική εξωτερική δύναμη αποτέλεσε σίγουρα έναν σημαντικό παράγοντα για την αργή τσέχικη κατάρρευση». Ο υπουργός Εξωτερικών Τζωρτζ Μάρσαλ όμως παρέμεινε ασυγκίνητος:

«Η κατάληψη της εξουσίας από το Κομμουνιστικό Κόμμα στην Τσεχοσλοβακία δεν θα διαφοροποιούσε ουσιαστικά...

την κατάσταση η οποία έχει επικρατήσει τα τελευταία τρία χρόνια.. Η Τσεχοσλοβακία έχει ακολουθήσει πιστά τη σοβιετική γραμμή... και η εγκαθίδρυση ενός κομμουνιστικού καθεστώτος απλά θα αποκρυστάλλωνε και θα επιβεβαίωνε για το μέλλον την προγενέστερη πολιτική των Τσέχων.»

Αυτός ο τρόπος σκέψης εξέφραζε εξίσου αυτοεπιβεβαίωση και αυτοεκπλήρωση. Τα στελέχη του Στέιτ Ντηπάρτμεντ στηρίζονταν σε αυτόν για να επιχειρηματολογήσουν προς τον ίδιο τους τον εαυτό και τον υπόλοιπο κόσμο ότι δεν μπορούσαν να βοηθήσουν όσους δεν βοηθούσαν τον εαυτό τους. Ο Μάρσαλ και ο Κένναν είχαν συνδέσει αυτή τη θεμελιώδη αρχή με το Σχέδιο Μάρσαλ. Οι πρωτοβουλίες έπρεπε να αναληφθούν από τους ίδιους τους Ευρωπαίους. Η Αμερική δεν μπορούσε να διασώσει έθνη που είχαν χάσει τη διάθεσή τους να πολεμήσουν. Αυτή ήταν μια βολική εκλογίκευση, καθώς σήμαινε ότι το Στέιτ Ντηπάρτμεντ «δεν είχε χάσει την Τσεχοσλοβακία». Αντίθετα, αυτή η χώρα δεν είχε ποτέ αυτό που χρειαζόταν για να αποτελέσει μια χώρα του Σχεδίου Μάρσαλ. Ο Μάρσαλ απλά «ενδιαφερόταν για τις πιθανές επιπτώσεις στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες».

Αυτή η παρατήρηση τονίζει ίσως την πιο σημαντική μη αναγνωρισμένη αλήθεια σχετικά με το Σχέδιο Μάρσαλ: ότι πέτυχε εν μέρει αποκλείοντας την Τσεχοσλοβακία και τις χώρες ακόμη πιο ανατολικά. Η Ουάσινγκτον είχε αποφασίσει να χρησιμοποιήσει την οικονομική της επιρροή για να αντιμετωπίσει τη σοβιετική κυριαρχία στην Ευρώπη διά συμβατικών μέσων, αλλά μια τέτοιου είδους επιρροή ήταν απλά ανεπαρκής σε περίπτωση χωρών που συνόρευαν με τη Σοβιετική Ένωση. Ως εκ τούτου, ξεγράφηκαν.

Ο Μπεν Στάιλ είναι Διευθυντής Διεθνών Οικονομικών Υποθέσεων στο Συμβούλιο Διεθνών Σχέσεων. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Νίκος Νικολούδης.

Η ΡΗΞΗ ΤΙΤΟ-ΣΤΑΛΙΝ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΕΜΦΥΛΙΟ ΠΟΛΕΜΟ, ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

του ΖΑΦΕΙΡΙΟΥ ΡΩΣΣΙΔΗ

Η ρήξη Τίτο-Στάλιν, που προκλήθηκε με αφορμή την αποκήρυξη του πρώτου από την Κομινφόρμ τον Ιούνιο 1948, αποτελεί ένα από τα πλέον βαρυσήμαντα γεγονότα της μεταπολεμικής περιόδου. Επηρέασε όχι μόνον τον μετέπειτα διεθνή προσανατολισμό της Γιουγκοσλαβίας αλλά και τις ισορροπίες στα Βαλκάνια, και, ως ένα σημείο, και στην Ευρώπη γενικότερα.

Η κατάσταση στην Ευρώπη¹

Το τέλος του μεγαλύτερου πολέμου στην Ιστορία βρήκε το μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης κατεστραμμένο. Η ανάγκη ανοικοδόμησης που φυσιολογικά ανέκυψε δεν αφορούσε μόνο την ανόρθωση των οικονομιών των ευρωπαϊκών χωρών αλλά και τη δημιουργία νέων πολιτικών θεσμών σε αυτές, για να αντικαταστήσουν εκείνους που φάνηκαν ανεπαρκείς στη δοκιμασία του πολέμου.

Επιπλέον, ένας νέος συσχετισμός ισχύος είχε εγκαθιδρυθεί στην Ευρώπη: οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ αναδύονταν ως κυρίαρχες δυνάμεις στην ήπειρο, χάρη στην παρακμή των άλλων Μεγάλων Δυνάμεων και στην ήττα του φασισμού. Ο ανταγωνισμός όμως που αναπτύχθηκε ανάμεσά τους, ο Ψυχρός Πόλεμος, διαίρεσε την Ευρώπη σε κάθε επίπεδο: ιδεολογικό, στρατιωτικό, οικονομικό, κοινωνικό.

Αποκορύφωμα του ανταγωνισμού αυτού υπήρξε το ζήτημα της Γερμανίας. Η πρώτη αποτυχία των «Τριών Μεγάλων» και της Γαλλίας να διοικήσουν από κοινού την ηττημένη και κατεχόμενη Γερμανία οφειλόταν στη Γαλλία και όχι στην ΕΣΣΔ. Τα φαντάσματα των ηττών του 1870, του 1914 και του 1940 στοίχειωναν το μυαλό του στρατηγού Ντε Γκωλ και τον ωθούσαν στο να καταστρέψει κάθε δυνατότητα σχηματισμού κεντρικής κυβέρνησης στη Γερμανία, ώστε αυτή να αποτελέσει μία ενιαία πολιτική οντότητα. Έτσι δημιουργήθηκαν οι τέσσερις ζώνες κατοχής, που στην ουσία απέκτησαν χαρακτήρα τεσσάρων χωριστών πολιτικών οντοτήτων, όπου η κάθε Δύναμη προωθούσε την πολιτική εκείνη που αντανάκλασε στο δικό της πολιτικό σύστημα και στις δικές της αξίες.

Από τα τέλη του 1946 η ένταση στις σχέσεις των δύο συνασπισμών άρχισε να

Κατά τους πρώτους μεταπολεμικούς χρόνους ο Τίτο θεωρήθηκε πολύ πιστός στη Μόσχα, ενίοτε και ως η δεύτερη σημαντικότερη προσωπικότητα μετά τον Στάλιν στο Ανατολικό Μπλοκ. Στην πραγματικότητα ο Στάλιν και ο Τίτο είχαν από την αρχή μια «δύσκολη» συμμαχία, με τον Στάλιν να θεωρεί τον Τίτο πολύ ανεξάρτητο. ΚΑΤΩ: Στα τέλη Νοεμβρίου του 1943, στο Τσάτσασκ, ο Βρετανός στρατηγός Τσαρλς Αρμستρονγκ και ο διοικητής του Β' Σώματος Επίθεσης των ανταρτών Πρέντρακ Ράκοβιτς.

Ο Ουίνστον Τσώρτσιλ συναντάται με τον Γιόσιφ Μπροζ Τίτο το 1944 στη Νάπολη και, απέναντι, με τον Στάλιν στη Μόσχα στις 9 Οκτωβρίου 1944.

παίρνει τον χαρακτήρα αντιπαράθεσης, κάτι που επισημοποιήθηκε τον Μάρτιο 1947 με το Δόγμα Τρούμαν. Ήταν η εξωτερίκευση της πεποίθησης των μηχανισμών παραγωγής πολιτικής στην Ουάσινγκτον ότι ένα «κομμουνιστικό καρκίνωμα» απλωνόταν στο διεθνές σύστημα και ότι έπρεπε να αναχαιτιστεί από μια αμερικανική πολιτική αποτροπής.

Το ίδιο σκεπτικό κυριαρχεί και στην υιοθέτηση του Σχεδίου Μάρσαλ, λίγους μήνες αργότερα. Η αποτυχία να επιλυθεί το πρόβλημα της Γερμανίας επέτεινε την οικονομική δυσπραγία της Ευρώπης και φάνηκε να δημιουργεί τις ευκαιρίες στα κομμουνιστικά κόμματα της Γαλλίας και της Ιταλίας να αναλάβουν την εξουσία. Για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο αυτό, οι ΗΠΑ προώθησαν το Πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανασυγκρότησης, που διοχέτευε πολλά δισεκατομμύρια δολάρια στις ευρωπαϊκές χώρες για την περίοδο 1948-1952.

Αν και υποτίθεται ότι το Σχέδιο Μάρ-

σαλ μπορούσε να περιλάβει όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, η ΕΣΣΔ διαχώρισε τη θέση πολύ νωρίς. Αποχώρησε από τις σχετικές συζητήσεις, διαμαρτυρόμενη ότι το Σχέδιο θα οδηγούσε στη βιομηχανική αναγέννηση της Γερμανίας και θα υπέσκαπτε την οικονομική ανεξαρτησία των ευρωπαϊκών χωρών, αναγκάζοντάς τα έτσι, να μετατραπούν σε μαριονέτες των ΗΠΑ. Στην πραγματικότητα, εκείνο που ενοχλούσε περισσότερο ήταν ο πειρασμός στον οποίο έβαζε το Σχέδιο τα ανατολικά κράτη. Αντιδρώντας, το Κρεμλίνο έσφιξε ακόμη περισσότερο τη λαβή του στα κράτη που επηρέαζε και ίδρυσε ένα Γραφείο Πληροφόρησης, την Κομινφόρμ, με σκοπό τη σύμπτυξη ενός κομμουνιστικού μετώπου που θα αντιστεκόταν στον αμερικανικό ιμπεριαλισμό.

Εν πάση περιπτώσει, με τη βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ η γερμανική οικονομία άρχισε να ενσωματώνεται στην ευρωπαϊκή οικονομία και το πολιτικό της μέλλον

τακτοποιήθηκε τον Ιούνιο 1948 με τις Συμφωνίες του Λονδίνου, που προέβλεπαν τη δημιουργία ομοσπονδιακού γερμανικού κράτους.

Η αντίδραση του Στάλιν σε όλα αυτά ήταν να αποκλείσει από τα τέλη Ιουνίου 1948 τις χερσαίες οδούς προς τους δυτικούς τομείς του Βερολίνου. Ήταν η αρχή της κρίσης του Βερολίνου, η πιο επικίνδυνη για τις σχέσεις των δύο κόσμων από το 1945. Η λιμοκτονία των κατοίκων της γερμανικής πόλης αποφεύχθηκε χάρη στην τεράστια αερομεταφορά εφοδίων που οργάνωσαν οι Δυτικοί. Ο αποκλεισμός του Βερολίνου και η διεθνής ένταση που προκάλεσε συνέπεσαν χρονικά με την εκδήλωση της ρήξης Τίτο-Στάλιν.

Η κατάσταση στην Ελλάδα²

Την ίδια περίοδο, ενώ η υπόλοιπη Ευρώπη ξεκίνησε να επουλώνει τις πληγές της και να θεμελιώνει ένα καλύτερο μέλλον για τους κατοίκους της, οι Έλληνες επέλεξαν

να εμπλακούν σε μια σκληρή, εμφύλια σύγκρουση. Το διακύβευμα ήταν το αν η Ελλάδα θα προσχωρούσε στο κομμουνιστικό στρατόπεδο και θα γινόταν Λαϊκή Δημοκρατία ή θα διατηρούσε το δυτικού τύπου πολίτευμά της.

Αν και την εποχή εκείνη ήταν διάχυτη και στην Ελλάδα και στη Δύση η πεποίθηση ότι η ΕΣΣΔ βρισκόταν πίσω από τον ΔΣΕ, εντούτοις είναι ιστορικά εξακριβωμένο πως ο Στάλιν τίμησε τη συμφωνία που είχε κάνει με τον Τσώρτσιλ τον Οκτώβριο του 1944 στη Μόσχα. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά πως τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Αλβανίας, της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας δεν βοήθησαν παντί τρόπω τους Έλληνες κομμουνιστές. Η αποστασιοποίηση πάντως του Στάλιν θα αρκούσε ίσως και από μόνη της για να καταδικαστεί σε αποτυχία το κομμουνιστικό εγχείρημα στην Ελλάδα. Σε αυτό όμως συνετέλεσε και το Δόγμα Τρούμαν με το Σχέδιο Μάρσαλ. Η αντικομμουνιστική «σταυροφορία» που αντανakλούσε στο Σχέδιο για βοήθεια στην Ελλάδα και στην Τουρκία όχι μόνο συνεισέφερε στην οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση του κυβερνητικού στρατοπέδου αλλά έφερε το «ελληνικό ζήτημα» στο προσκήνιο της διεθνούς πολιτικής, συνδέοντάς το με την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου.

Την ίδια στιγμή δεδομένης της καταστροφής του διοικητικού και οικονομικού ιστού της χώρας από τους Γερμανούς η κυβέρνηση των Αθηνών αδυνατούσε να χειριστεί το χάος που επικρατούσε ή να κάνει μια αρχή προς την ανασυγκρότηση. Όταν η UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) άρχισε να στέλνει εφόδια, ένα τεράστιο μέρος τους διοχετεύτηκε στη μαύρη αγορά. Η αδυναμία και η εξάρτηση των κυβερνήσεων υπέθαλπε την τρομοκρατία – δεξιά και αριστερή. Ήταν πάνω από τις δυνάμεις των κυβερνήσεων εκείνης της εποχής να παλέψουν ταυτοχρόνως με την

Ο Τίτο υπό το βλέμμα των Στάλιν και Μολότοφ υπογράφει στις 11 Απριλίου 1945 τη συνθήκη φιλίας ΕΣΣΔ και Γιουγκοσλαβίας. ΔΕΞΙΑ: Ο Ντιμίταρ Βλαχόφ (1878-1953) ήταν αρχηγός του Πατριωτικού Μετώπου και ιθύνων σκληροπυρηνικός παράγων της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας.

έλλειψη τροφίμων, την ανεργία, τον καλπάζοντα πληθωρισμό, την περίθαλψη ενός περίπου εκατομμυρίου προσφύγων και να νικήσουν και στον εμφύλιο πόλεμο. Από τον Μάρτιο 1946 η σύγκρουση που υπέβασκε μεταξύ κομμουνιστικών και αστικών δυνάμεων έλαβε ανοικτά πλέον τη μορφή εμφυλίου πολέμου.

Θα ήταν παράξενο εάν όλα αυτά δεν επηρέαζαν τον ψυχισμό του ελληνικού λαού. Οι θυσίες, η απογοήτευση, η έλλειψη ελπίδας συσσωρεύτηκαν πάνω στην πίκρα της μη ανταμοιβής του φόρου αίματος που πλήρωσε η χώρα στον πόλεμο (σχεδόν καμία πολεμική αποζημίωση, και η μόνη εδαφική προσάρτηση ήταν τα Δωδεκάνησα). Η στάση αυτή αντικαθρεφτίζεται στην αντιμετώπιση της ρήξης Τίτο - Στάλιν από τον αστικό ελληνικό Τύπο. Πράγματι, η σχετική αρθρογραφία κυριαρχήθηκε από την αίσθηση πανικού, εκθρόνισης προς τον κομμουνιστικό κόσμο, από την ατμόσφαιρα ενός αγώνα μέχρι τέλους, που διαμόρφωναν το κλίμα στην ελληνική πρωτεύουσα.

Τα γεγονότα³

Την 28η Ιουνίου 1948 η Κομινφόρμ εκδίδει ανακοινωθέν με το οποίο κατηγορεί τον Τίτο και τους στενότερους συνεργάτες του ότι σε βασικά ζητήματα εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής ακολουθούν γραμμή που απομακρύνεται από τις αρχές του μαρξισμού-λενινισμού. Συνέπεια της στάσης αυτής είναι ότι παραδέχονται σιωπηρά πως οι «κεφαλαιοκράτες» αντιπροσωπεύουν για την ανεξαρτησία της Γιουγκοσλαβίας πολύ μικρότερο κίνδυνο από αυτόν που αντιπροσωπεύει η ΕΣΣΔ. Έτσι οι Γιουγκοσλάβοι ηγέτες επιδιίδονται σε άσκηση προπαγάνδας εναντίον της ΕΣΣΔ και προσπαθούν να δυσφημίσουν τον Κόκκινο Στρατό. Η ανακοίνωση καταλήγει προτρέποντας τους Γιουγκοσλάβους κομμουνιστές να αναγκάσουν τους ηγέτες τους να επιστρέψουν στον διεθνισμό, αλλιώς να τους ανατρέψουν.

Οι αντιδράσεις που προκαλούνται στη διεθνή σκηνή ποικίλλουν από αμηχανία, έκπληξη και ικανοποίηση έως επιφυλακτικότητα. Ειδικά στην Ελλάδα, που τότε

βιώνει το δράμα του Εμφυλίου, η είδηση της αποκήρυξης του Τίτο αμέσως συναρτάται με τη μελλοντική στάση του στην εμφύλια σύρραξη και συσχετίζεται με την ανακίνηση του Μακεδονικού.

Οι χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού σε μικρό ή μεγάλο βαθμό ευθυγραμμίζονται με την Κομινφόρμ, η δε Αλβανία δείχνει υπερβάλλοντα ζήλο και πρωτοστατεί σε επιθέσεις τόσο φραστικές όσο και ουσιαστικές (ακύρωση οικονομικών συμφωνιών, συνοριακά επεισόδια κ.λπ.) κατά της Γιουγκοσλαβίας.

Μετά το αρχικό ξάφνιασμα, τα πολιτικά και δημοσιογραφικά κέντρα επιδίδονται σε προσπάθεια αναζήτησης των πραγματικών αιτιών της ρήξης Τίτο - Κομινφόρμ. Λόγοι ιδεολογικοί, οικονομικοί, λόγοι διεθνούς πολιτικής ακόμη και λόγοι προσωπικών αντιζηλιών επιστρατεύονται προκειμένου να ερμηνευτεί ένα γεγονός

που φαινόταν να ακυρώνει την εικόνα του αρραγούς μονόλιθου που είχαν σχηματίσει οι Δυτικοί για τον Ανατολικό Συνασπισμό.

Ενώ ο χρόνος περνά και οι φήμες για σοβιετική επέμβαση εναλλάσσονται με ενδείξεις προσέγγισης, ο Τίτο εμμένει στη στάση διαφοροποίησης που έχει επιλέξει, διατηρώντας ωστόσο σημεία επαφής και με την ΕΣΣΔ και με τους συμμάχους της. Δηλώσεις πίστης στην ΕΣΣΔ και στον διεθνισμό ακούγονται τόσο στο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος Γιουγκοσλαβίας, τον Ιούλιο, όσο και στη Διάσκεψη για τη Ναυσιπλοΐα στον Δούναβη τον Αύγουστο 1948. Η ταύτιση της γιουγκοσλαβικής πολιτικής με αυτήν της ΕΣΣΔ κατά τη συζήτηση του ελληνικού ζητήματος στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών δημιουργεί πρόσθετες επιφυλάξεις στους Δυτικούς για τη σκοπιμό-

Η ιδέα της ίδρυσης Βαλκανικής Ομοσπονδίας στα πρότυπα της Σοβιετικής Ένωσης που θα συμπεριλάμβανε τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία, τη Ρουμανία και την Ελλάδα σε περίπτωση νίκης του ΔΣΕ. Η πρωτοβουλία αυτή των ηγετών της Βουλγαρίας Γκεόργκι Ντιμιτρόφ και της Γιουγκοσλαβίας Τίτο δυσaráεστησε τον Στάλιν. Στη φωτογραφία εικονίζεται ο Στάλιν με τον Ντιμιτρόφ.

τητα παροχής οικονομικής –κατά βάση– υποστήριξης στον Τίτο, ώστε να γίνει ευχερέστερη η απαγκίστρωσή του από την επιρροή της ΕΣΣΔ. Ο οικονομικός αποκλεισμός που εφαρμόζουν οι ανατολικές χώρες σε βάρος της Γιουγκοσλαβίας αναγκάζει τον ηγέτη της να προχωρήσει σε συνομιλίες με τις ΗΠΑ και τη Βρετανία σε μια προσπάθεια να εξαλειφθούν σε πρώτο στάδιο οι υφιστάμενες διαφορές και κατόπιν να παγιωθούν κανονικές εμπορικές σχέσεις.

Αξίζει, πάντως, να σημειώσουμε ότι οι Αμερικανοί, όσο και αν διακαώς επιθυμούσαν να υποσκάψουν τη σοβιετική επιρροή στην Ανατολική Ευρώπη, παρέμειναν αναποφάσιστοι ως προς τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων σχετικά με την αντιμετώπιση του Τίτο, τουλάχιστον μέχρι τους πρώτους μήνες του 1949. Ίσως αυτός ήταν και ο λόγος για τον οποίο δεν δέχτηκαν ως επιχείρημα από ελληνικής πλευράς (σε ό,τι αφορούσε τα περί «μακεδονικής εθνότητας», ανεξάρτητης Μακεδονίας κ.λπ.) το περιώνυμο έγγραφο του τότε πρέσβη των ΗΠΑ στα Ηνωμένα Έθνη και πρώην υπουργού Εξωτερικών υπό τον Τρούμαν, Έντουαρντ Στεττίνιους (Edward Stettinious), με το οποίο η αμερικανική κυβέρνηση ακύρωνε τις όποιες βλέψεις επί της ελληνικής Μακεδονίας και της εκ του μηδενός δημιουργίας «μακεδονικής εθνότητας».⁴

Η Μόσχα, σε όλη αυτή την περίοδο, ακολουθώντας το παράδειγμα της Κομμουνιστικής Κίνας, έδειξε να αγνοεί τις όποιες διαθέσεις αφοσίωσης επεδείκνυε η Γιουγκοσλαβία και συνέχισε την τακτική τόσο των ευθειών όσο και των έμμεσων επιθέσεων εναντίον της. Τα επίσημα όργανα, εξέχουσες προσωπικότητες και τα μέσα ενημέρωσης του σοβιετικού καθεστώτος δεν έχαναν ευκαιρία να επισημαίνουν τον «προδοτικό ρόλο» που έπαιζε ο Τίτο, επιλέγοντας να συναλλάσσεται με τη Δύση.

Παρά τον οικονομικό αποκλεισμό και

τον ψυχολογικό πόλεμο από τις ανατολικές χώρες από τη μία και την αναποφασιστικότητα των Δυτικών να προχωρήσουν σε καίριες παρεμβάσεις από την άλλη, η ισχύς του Τίτο στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας παρέμεινε αλώβητη. Έτσι ο στρατάρχης μπόρεσε να διαψεύσει εκείνους που κατηγορηματικά απέκλειαν τη δυνατότητα της Γιουγκοσλαβίας να επιβιώσει υπό την καθοδήγησή του, εφαρμόζοντας μια πολιτική ουσιαστικά ίσων αποστάσεων ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς.

Ο ελληνικός αστικός Τύπος απέναντι στα γεγονότα

Από το σύνολο του ελληνικού αστικού Τύπου επέλεξα ως πλέον αντιπροσωπευτικές την *Καθημερινή* και τη *Βραδυνή* από τον συντηρητικό χώρο, την *Εστία* και το *Έθνος* από τον βενιζελογενή, και την *Ελλάδα*, που ήταν το δημοσιογραφικό όργανο του Γεωργίου Παπανδρέου. Δύο από αυτές, η *Καθημερινή* και η *Εστία*, ήταν έντυπα με κάποια «ειδίκευση» και πάντως με ζωηρό ενδιαφέρον για τις διεθνείς εξελίξεις, ενώ η *Βραδυνή* και το *Έθνος* απευθύνονταν στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό των πολιτικών τους παρατάξεων, αντιστοίχως. Η *Ελλάς*, τέλος, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη καθώς εξέφραζε τις θέσεις ενός μικρότερου μεν κόμματος, του οποίου όμως ηγήθηκε μία σημαντική πολιτική προσωπικότητα, που στο παρελθόν είχε παίξει αλλά και στο μέλλον επέπρωτο να διαδραματίσει ενεργό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της χώρας.

Χάριν οικονομίας θα περιοριστούμε στις αναφορές των εφημερίδων αυτών που αφορούν τις επιπτώσεις της ρήξης στις ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις αλλά και την πορεία του εμφυλίου πολέμου.

Καθημερινή (2 Ιουν. έως 24 Δεκ. 1948)
Κύριος δημοσιογραφικός εκπρόσωπος της συντηρητικής παράταξης, η *Καθημερινή* θα αντιμετωπίσει τις εξελίξεις με

Ο Μάρκος Βαφειάδης (1906-1992). ΔΕΞΙΑ: Ο Τίτο εξώφυλλο στο περιοδικό *Life*, κατά την περίοδο της ρήξης του με τον Στάλιν.

τρόπο εξωστρεφή, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία τόσο στις επιπτώσεις της ρήξης Τίτο - Στάλιν στην ευρύτερη περιοχή (αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο) όσο και στις θέσεις των σημαντικότερων οργάνων του διεθνούς Τύπου.

Οι πρώτες πληροφορίες για πολιτική αναταραχή στη Γιουγκοσλαβία εμφανίζονται στην *Καθημερινή* αρκετά νωρίς, στις 2 Ιουνίου, όταν αναδημοσιεύονται πληροφορίες των *Times* οι οποίες επιβεβαιώνουν την είδηση περί συλλήψεων και εκκαθαρίσεων ανώτερων στελεχών του ΚΚΓ, ανώτερων αξιωματικών και μελών της κυβέρνησης.

Στις 30 Ιουνίου δημοσιογραφικές πληροφορίες από τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα αναφέρουν πολυβολισμούς και κρότους πυροβόλων στο γιουγκοσλαβικό έδαφος και τους αποδίδουν σε συγκρούσεις μεταξύ οπαδών του Τίτο και ορθόδοξων κομμουνιστών.

Στο φύλλο της 2ας Ιουνίου δημοσιεύεται ανταπόκριση από τη Νέα Υόρκη, σύμφωνα με την οποία η στάση της ελληνοαμερικανικής φιλοκομμουνιστικής εφημερίδας *Το Βήμα* υποδηλώνει ότι το ελληνικό ΚΚΕ, το οποίο ελέγχει πολιτικά τους οπαδούς του Μάρκου Βαφειάδη, εκδηλώθηκε εναντίον του Τίτο. Προκύπτουν έτσι ερωτηματικά σε ό,τι αφορά τη συνέχιση της βοήθειας που απέστελλε ο τελευταίος προς τις δυνάμεις του Βαφειάδη.

Την 27η Ιουλίου αναδημοσιεύονται δύο δημοσιεύματα της *Πράβντα*, που στρέφονταν το ένα κατά του ΚΚΓ και το άλλο προσωπικώς κατά του Τίτο (αποκαλώντας τον μάλιστα «*παραλυμένον Πολωνοεβραΐον*»). Ο Τίτο, μιλώντας σε παράγοντες του περιβάλλοντός του εξέφρασε την αγανάκτησή του κατά της Αλβανίας, τονίζοντας ότι η Βόρεια Ήπειρος θα πρέπει να περιέλθει στην Ελλάδα και η υπόλοιπη Αλβανία να προσαρτηθεί στη Γιουγκοσλαβία.

Ο Τίτο στο γραφείο του.

Την 1η Σεπτεμβρίου πρωτοσέλιδη ανταπόκριση από τη Νέα Υόρκη μάς πληροφορεί ότι μετά τη ρήξη Τίτο - Στάλιν ο Μάρκος μετέβη στο Βελιγράδι και ζήτησε βοήθεια από τον Τίτο, εισπράττοντας όμως μια κατηγορηματική άρνηση. Ειδικοί μελετητές της κατάστασης στα Βαλκάνια προβλέπουν ότι η ΕΣΣΔ θα κηρύξει οικονομικό πόλεμο κατά της Γιουγκοσλαβίας, αναγκάζοντας τον Τίτο να διαπραγματευτεί με τη Δύση. Αν τα πράγματα εξελιχθούν κατ' αυτόν τον τρόπο, είναι προφανής η σπουδαιότητα που αποκτά το λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Στην ανταπόκριση μεταφέρεται η βεβαιότητα κύκλων του State Department ότι η Ελλάδα θα διευκολύνει τις εισαγωγές της Γιουγκοσλαβίας μέσω του λιμένος της Θεσσαλονίκης, βάσει παλαιάς συμφωνίας περί ελευθέρας ζώνης.

Στα μέσα Νοεμβρίου, τελικά η *Καθημερινή* φαίνεται να καταλήγει στη θέση ότι η ρήξη είναι πραγματική και ανοίγει δρόμους για τη δραστηριοποίηση της

δυτικής διπλωματίας. Τόσο η διαπίστωση αυτή όσο και η νέα συζήτηση στον ΟΗΕ για το «ελληνικό ζήτημα» θα ωθήσουν την *Καθημερινή* να δώσει πλέον έμφαση στη μελλοντική στάση του Τίτο σε θέματα ελληνικού ενδιαφέροντος. Τα ερωτήματα που βρίσκονται πίσω από την αρθρογραφία των επόμενων ημερών, αν και δεν διατυπώνονται ποτέ τόσο καθαρά, είναι απλά: αν πράγματι η ρήξη Τίτο - Στάλιν είναι αληθινή, ποιες θα είναι οι επιπτώσεις της στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο; Σε μια τέτοια περίπτωση, πόσο πολύτιμη γίνεται η φιλία της Ελλάδας για τον απομονωμένο, πια, Τίτο;

Χαρακτηριστική είναι η ανταπόκριση του Κ. Ζαφειρόπουλου από το Παρίσι, την 26η Νοεμβρίου. Σε αυτήν ο ανταποκριτής συγκεκριμενοποιεί περισσότερο τη σημασία μιας ελληνογιουγκοσλαβικής προσέγγισης. Σε μια τέτοια περίπτωση, αναφέρει, η υπογραφή εμπορικού συμφώνου θα επιτρέψει τη μέσω Ελλάδος εισδοχή της Γιουγκοσλαβίας στο Σχέδιο Μάρσαλ

και θα αποτελέσει αφετηρία για την αναμενόμενη στροφή της προς τον δυτικό κόσμο. Σημειώνει το αμερικανικό ενδιαφέρον για την πιθανότητα μιας τέτοιας εξέλιξης και τελειώνει αναφερόμενος στον ρόλο του λιμένα Θεσσαλονίκης ως μοναδικής οδού διοχέτευσης εφοδίων προς τη Γιουγκοσλαβία.

Εστία (29 Ιουν. έως 29 Δεκ.1948)

Η είδηση για την ανακοίνωση της Κομινφόρμ κατά του Τίτο εμφανίζεται στο φύλλο της 29ης Ιουνίου. Στο φύλλο της 9ης Ιουλίου υπάρχει η είδηση του διορισμού του Γ. Βλαχώφ ως βοηθού υπουργού Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας. Ο Βλαχώφ είναι αρχηγός του Πατριωτικού Μετώπου και ιθύνων σκληροπυρηνικός παράγων της Ομοσπονδιακής Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας. Δεν φαίνεται να περιλαμβάνεται σε αυτούς που κατηγορήσε η Κομινφόρμ. Η εφημερίδα εκτιμά ότι η τοποθέτησή του ίσως σχετίζεται με απόπειρα του Τίτο να αντιδράσει στην εναντίον του εκστρατεία ανακινώντας το Μακεδονικό. Υπενθυμίζει δε πως ο Βλαχώφ είναι από τους πλέον φανατικούς οπαδούς της προσάρτησης της ελληνικής Μακεδονίας στη Γιουγκοσλαβία.

Στις 16 και 17 Ιουνίου δημοσιεύεται σε συνέχειες, σχόλιο της σύνταξης που αποδίδει τη ρήξη σε ανταγωνισμό Βουλγάρων και Γιουγκοσλάβων για τη Μακεδονία.

Η στάση της *Εστίας* στις πρώτες αυτές μέρες της κρίσης είναι επιφυλακτική μεν, αλλά αξιοσημείωτα διαυγής: ουσιαστικά προβάλλει την άποψη ότι είναι πολύ πιθανό η ρήξη να αποτελεί μόνιμο στοιχείο της γιουγκοσλαβικής πολιτικής και να μπορεί, μάλιστα, με μια συνετή πολιτική αναμονής και ενθάρρυνσης να αποβεί σε όφελος της Δύσης. Η ίδια γραμμή θα γίνει εμφανής και τις επόμενες μέρες.

Στο φύλλο της 28ης Αυγούστου, δημοσιεύονται πληροφορίες που θέλουν τους Γιουγκοσλάβους να δυσφορούν με την

εφεκτική προσχώρηση του Μάρκου στην πολιτική της Κομινφόρμ αλλά αποφεύγουν να λάβουν μέτρα εναντίον του για να μη δυσανεστήσουν περαιτέρω τη Μόσχα.

Με αφορμή τις γιουγκοσλαβικές διεκδικήσεις σε βάρος της Ελλάδας, η *Εστία* προσπαθεί να καταλήξει σε ένα πρώτο συμπέρασμα: Στο φύλλο της 8ης Σεπτεμβρίου εκφράζει την άποψη ότι δεν πρέπει να επιδεικνύεται συμπάθεια στον Τίτο, διότι είναι κομμουνιστής και έχει κατακτητικές βλέψεις επί ελληνικών εδαφών.

Στις 17 Νοεμβρίου η εφημερίδα μεταφέρει στους αναγνώστες της την εντύπωση που πλανάται στο περιθώριο των συνομιλιών για το «Ελληνικό Ζήτημα» στο Παρίσι ότι είναι πιθανή η συνεννόηση Ελλάδας - Γιουγκοσλαβίας. Η εντύπωση αυτή στηρίζεται στην άποψη ότι η Γιουγκοσλαβία είναι απρόθυμη να υπακούει πειθήνια στις εντολές της διεθνούς κομμουνιστικής οργάνωσης, εξαιτίας της διένεξης με την Κομινφόρμ. Δημοσιεύει ανεπιβεβαίωτες πληροφορίες ότι έχουν ήδη αρχίσει επαφές και βολιδοσκοπήσεις μεταξύ Βελιγραδίου, Ουάσινγκτον, Λονδίνου και Αθηνών. Η στάση όμως της γιουγκοσλαβικής αντιπροσωπείας κατά τις συζητήσεις φαίνεται να αναιρεί τις εκτιμήσεις αυτές και να προβληματίζει την εφημερίδα.

Καταληκτικά, η *Εστία* θα αποφύγει να λάβει οριστική θέση ως προς την κατεύθυνση του γιουγκοσλαβικού καθεστώτος και τη στάση που οφείλει να τηρήσει η Ελλάδα. Κατά την εφημερίδα, όλα θα εξαρτιόνταν από τη στάση του Τίτο στο Μακεδονικό. Αν το γιουγκοσλαβικό καθεστώς έπαυε να διεκδικεί την ελληνική Μακεδονία, τότε η Ελλάδα δεν θα είχε λόγο να μην ενισχύσει τον Τίτο. Στην περίπτωση αυτή, ο ιδεολογικός προσανατολισμός του Γιουγκοσλάβου ηγέτη θα έπαιζε δευτερεύοντα μάλλον ρόλο.

Βραδυνή (29 Ιουν. έως 29 Δεκ. 1948)

Το πρώτο δημοσίευμα που αναφέρεται

στη ρήξη Τίτο με την Κομινφόρμ απαντά στην τέταρτη σελίδα του φύλλου της 29ης Ιουνίου, όπου παρατίθεται η ανακοίνωση της Κομινφόρμ.

Την επόμενη μέρα, στην πρώτη σελίδα, παρουσιάζονται οι ελληνικές αντιδράσεις. Η εφημερίδα εκτιμά πως η καταδίκη του Τίτο θα έχει αρνητικές συνέπειες στο ηθικό του ΔΣΕ και ότι επίκειται ταραχές στη νότια Σερβία.

Οι πρώτες εκτιμήσεις για τη νέα κατάσταση στα Βαλκάνια –μάλλον αντιφατικές– παρουσιάζονται σε ανταπόκριση του Γ. Κοντογιάννη από το Παρίσι, την 5η Ιουλίου. Μεταδίδει πληροφορίες ότι η στάση της Αλβανίας ενδεχομένως προκαλέσει προσάρτησή της από τη Γιουγκοσλαβία, με ταυτόχρονη κατάληψη της Βόρειας Ηπείρου από την Ελλάδα.

Σε πρωτοσέλιδο της 10ης Δεκεμβρίου η εφημερίδα εκτιμά πως στη συγκεκριμένη περίοδο η θέση του Τίτο είναι πολύ δύσκολη: αντιμετωπίζει ταυτόχρονα το μποϊκοτάζ των ανατολικών χωρών, την οικονομική ένδεια της χώρας του, τη λαϊκή δυσφορία και τη δυσπιστία των Δυτικών. Κατά την άποψη του συντάκτη, μόνη ελπίδα του στρατάρχη είναι η στροφή του προς τη Δύση. Αυτό όμως είναι εφικτό, μόνον αν ο Τίτο αποδεχθεί τους όρους των Δυτικών.

Εθνος (29 Ιουν. έως 29 Δεκ. 1948)

Στην πρώτη σελίδα του φύλλου της 29ης Ιουνίου, μετά την παράθεση της είδησης της αποκήρυξης του Τίτο από την Κομινφόρμ, σημειώνεται η άποψη ως η ρήξη προκλήθηκε από την προσπάθεια του Τίτο να εμφανιστεί ισότιμος με τον Στάλιν. Παράλληλα, όμως, στο ίδιο φύλλο –δείγμα αμνηστίας της εφημερίδας μπροστά στις ραγδαίες εξελίξεις– παρατίθεται και η άποψη του αμερικανικού Τύπου ότι η ρήξη οφείλει να αποδοθεί σε τάσεις απόκλισης του Τίτο προς τη Δύση, στη δυσανεξία της Μόσχας για τη χορήγηση

ανεπαρκούς βοήθειας προς τους Έλληνες κομμουνιστές και σε άρνηση του Τίτο να ευθυγραμμιστεί με την ΕΣΣΔ σε σειρά ενεργειών που θα οδηγούσαν σε αποτυχία το Σχέδιο Μάρσαλ.

Στο φύλλο της 30ής Ιουνίου, ο ανταποκριτής Middleton των *N.Y. Times* ισχυρίζεται πως η κυριότερη ίσως διαφορά που οδήγησε ίσως και στη ρήξη είναι η βοήθεια προς τους Έλληνες κομμουνιστές. Η Γιουγκοσλαβία, λέει, επιθυμούσε κατάληψη και έλεγχο της Θεσσαλονίκης και πίστευε ότι θα το πετύχαινε με τη χορήγηση περιορισμένης βοήθειας στον ΔΣΕ. Η Βουλγαρία, αντιθέτως, πρόκρινε τη χορήγηση απεριόριστης βοήθειας στον Βαφειάδη, με αντάλλαγμα την απόδοση σε αυτήν όχι μόνο της Θεσσαλονίκης αλλά και ολόκληρης της Ελληνικής Μακεδονίας. Η άποψη αυτή του Αμερικανού δημοσιογράφου ήταν, βεβαίως, λανθασμένη, αποτελεί όμως ένδειξη της γενικότερης έκπληξης και αμηχανίας με την οποία υποδέχτηκε στο σύνολό του όχι μόνον ο ελληνικός αλλά και ο διεθνής Τύπος την είδηση της αποπομπής της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ. Ο ανταποκριτής Βασίλης Καζαντζής τηλεγραφεί από το Λονδίνο στις 9 Ιουλίου πως οι διαβουλεύσεις Τίτο - Μάρκου συνεχίζονται στο Βελιγράδι, με αντικείμενο την επανάληψη της γιουγκοσλαβικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ. Οι πληροφορίες του ανταποκριτή συγκλίνουν στο ότι οι προσπάθειες του Βαφειάδη έχουν προσώρας αποτύχει.

Η τελευταία αναφορά της εφημερίδας είναι στις 2 Δεκεμβρίου, στην έκτη σελίδα, με αφορμή τη στάση του αντιπροσώπου της Γιουγκοσλαβίας στη συζήτηση για το «Ελληνικό Ζήτημα» στον ΟΗΕ. Η τελείως αρνητική στάση του Μπέμπλερ αποδίδεται από την εφημερίδα στην πρόθεση της Γιουγκοσλαβίας να ικανοποιήσει την Κομινφόρμ, ώστε να προλείανει το έδαφος για την επικείμενη συμφιλίωση με τον Στάλιν.

Το 1948 μετά τη ρήξη Τίτο-Στάλιν, ο Μάρκος Βαφειάδης μετέβη στο Βελιγράδι και ζήτησε βοήθεια από τον Τίτο, εισπράττοντας όμως κατηγορηματική άρνηση.

Η *Ελλάς* (5 Ιουλ. έως 29 Νοεμβρ. 1948) Η *Ελλάς*, όργανο του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος του Γεωργίου Παπανδρέου, δεν θα ασχοληθεί σε μεγάλη έκταση με τη ρήξη Τίτο - Στάλιν. Ίσως ο χαρακτήρας της ως εβδομαδιαίας, ίσως ο εν γένει προσανατολισμός της, στρέφουν το ενδιαφέρον της κυρίως στα εσωτερικά ζητήματα, ήτοι σε κοινοβουλευτικές ειδήσεις και σε έλεγχο του κυβερνητικού έργου. Για πρώτη φορά θα ασχοληθεί την 5η Ιουλίου, με πρωτοσέλιδο άρθρο του Γ. Παπανδρέου, με τίτλο: «Τίτο». Πρόκειται για το ίδιο άρθρο που δημοσίευσε η *Καθημερινή* την 4η Ιουλίου.

Στην πρώτη σελίδα του φύλλου της 12ης Ιουλίου άλλο άρθρο του Γ. Παπανδρέου προβλέπει ότι ο συμβιβασμός Τίτο - Στάλιν είναι απίθανος και ότι η συνέχιση της διαμάχης θα οδηγήσει σε βαθμιαία στροφή του Τίτο προς τις δυτικές δημοκρατίες. Ήδη από τόσο νωρίς, συνεπώς, ο Παπανδρέου θα περιγράφει

με ακρίβεια, δημόσια και επώνυμα, πρώτος από τους Έλληνες πολιτικούς, τη μελλοντική εξέλιξη του διεθνούς προσανατολισμού του γιουγκοσλαβικού καθεστώτος.

Σε άρθρο του βουλευτή Θεσσαλονίκης Αλ. Κωστόπουλου στην πρώτη σελίδα του φύλλου της 19ης Ιουλίου εκφράζεται η γνώμη πως πίσω από τη ρήξη κρύβεται η αντιδικία για τη δημιουργία Βαλκανικής Ομοσπονδίας. Σε ό,τι αφορά την ελληνική πλευρά οι προοπτικές προβλέπονται δυσοίωνες με πρώτη αρνητική εξέλιξη τον διορισμό του Βλακώφ –γνωστού για τις αλυτρωτικές βλέψεις του επί της Ελληνικής Μακεδονίας– ως βοηθού υφυπουργού των Εξωτερικών. Τέλος, εξετάζεται το ενδεχόμενο της απομάκρυνσης του Τίτο από το «κομμουνιστικόν Βατικανόν» (Μόσχα). Τότε αυτός θα αποβεί ένας «λίαν θελκτικός διεθνής παράγων, με πολύ ηυξημένον ειδικόν βάρος, το οποίον είναι φυσικόν να υπολογίζεται σοβαρώτατα εις την διπλωματικήν συμφεροντολογίαν».

Ποια θα είναι τότε η θέση της Ελλάδας στις ανακατατάξεις που ενδεχομένως θα επακολουθήσουν στις δυτικές χώρες και θα επιβάλουν «περιποιήσεις διπλωματικής σκοπιμότητας» στη Γιουγκοσλαβία;

Η στάση της εφημερίδας θα εξακολουθήσει μέχρι το τελευταίο δημοσίευμα του έτους που αναφέρεται στη ρήξη, να κυμαίνεται μεταξύ της προσμονής για συμφιλίωση μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων πλευρών και της πιθανολόγησης της υποταγής του Τίτο στην Κομινφόρμ και στο Πολίτμπυρο της Μόσχας.

Μια συνολική αποτίμηση

Η αναπάντεχη εκδήλωση της διάστασης ανάμεσα στο Κρεμλίνο και στο θεωρούμενο ως «καϊδεμένο παιδί» του, τον Τίτο, σε συνδυασμό με την αντίληψη που επικρατούσε στην Ελλάδα περί υποστήριξης της Γιουγκοσλαβίας στον ΔΣΕ και τις βλέψεις της επί της ελληνικής Μακεδονίας, λειτούργουν ως έναν βαθμό ανασταλτικά στη μετεξέλιξη της αρχικής –και δικαιολογημένης– αμηχανίας, σε νηφάλια και αντικειμενική αντιμετώπιση των εξελίξεων στις σχέσεις Τίτο - Μόσχας. Ο ψυχολογικός επηρεασμός του εμφυλίου, ο φόβος της σοβιετικής επιθετικότητας και η αντιμετώπιση του Ανατολικού Συνασπισμού ως αρραγούς μονόλιθου στοιχειώνουν τη σκέψη των αναλυτών και των αρθρογράφων. Προς αυτή την κατεύθυνση βοηθά και η στάση της Γιουγκοσλαβίας στη Διάσκεψη του Δούναβη και στη συζήτηση για το «Ελληνικό Ζήτημα» στον ΟΗΕ, η οποία δημιουργεί αμφιβολίες για τη μονιμότητα της ρήξης.

Έτσι εκτός από την πρώτη αμηχανία –κοινή, άλλωστε σε όλο τον δυτικό Τύπο–, στην περίπτωση των ελληνικών αστικών εφημερίδων που εξετάστηκαν υπεισέρχεται και ένα άλλο στοιχείο: η ψυχολογική προδιάθεση που δημιουργούσε το κλίμα του εμφυλίου, η εχθρότητα προς το γιουγκοσλαβικό καθεστώς και κυρίως η αίσθη-

ση ότι η χώρα του Τίτο εποφθαλμιούσε εθνικό έδαφος στη Μακεδονία. Αυτός είναι ο λόγος που, με λίγες εξαιρέσεις, οι Έλληνες αναλυτές αμφιταλαντεύονται διαρκώς ανάμεσα σε ελπιδοφόρες και σε απαισιόδοξες αναλύσεις. Γι' αυτό η *Καθημερινή* επιμένει να αναδημοσιεύει με τόση λεπτομέρεια εκτενή σχόλια του διεθνούς Τύπου: κυριαρχεί η αίσθηση ότι το γεγονός επηρεάζει άμεσα τη μοίρα της χώρας, άρα πρέπει να εξεταστεί από όλες τις πλευρές του. Γι' αυτό η *Εστία* μαζί με την ευκρινή της ανάλυση εκφράζει σε όλη τη διάρκεια του κρίσιμου εξαμήνου ιδιαίτερες επιφυλάξεις, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι, όσον αφορά στην Ελλάδα, όλα θα εξαρτηθούν από τη μελλοντική στάση του Τίτο στο Μακεδονικό. Γι' αυτό, τέλος, η *Ελλάς* θα εκφράσει στο τέλος του έτους τις δικές της επιφυλάξεις.

Ίσως μόνο μετά το κλείσιμο των γιουγκοσλαβικών συνόρων στον ΔΣΕ (καλοκαίρι του 1949) να αντιλήφθηκε ο ελληνικός αστικός Τύπος την πραγματική διάσταση και τον οριστικό χαρακτήρα της ρήξης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 John W. Young, *Cold War Europe 1945-1989*· J. L. Nogee & R. H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy since WW II*.
- 2 E. Kofos, *The Impact Of The Macedonian Question On Civil Conflict In Greece (1943-1949)*· Amikam Nachmani, *International Intervention in the Greek Civil War*· Evanthis Hatzivassiliou, *The Greek- Yugoslav Relationships During The Cold War*.
- 3 C. J. Bartlett, *The Global Conflict 1880-1970*· J. L. Nogee & R.H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy since WW II*· B. Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα (1945-1949)*, πρακτικά συμποσίου, «Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950».
- 4 U.S. Department of State, *Foreign Relations* vol. vii, Washington DC, Circular Airgram (868.014/26 December 1944).

Ο Τίτο και ο Σοβιετικός ηγέτης Χρουστσόφ το 1963, όταν οι σχέσεις των δύο χωρών είχαν πλέον εξομαλυνθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ (Τύπος)

Η Καθημερινή, από 2 Ιουνίου 1948 έως 24 Δεκεμβρίου 1948 (Μπενάκειος Βιβλιοθήκη).
Εστία, από 29 Ιουνίου 1948 έως 29 Δεκεμβρίου 1948 (Εθνική Βιβλιοθήκη).

Βραδυνή, από 29 Ιουνίου 1948 έως 29 Δεκεμβρίου 1948 (Εθνική Βιβλιοθήκη).

Εθνος, από 29 Ιουνίου 1948 έως 29 Δεκεμβρίου 1948 (Εθνική Βιβλιοθήκη).

Ελλάς, από 5 Ιουλίου 1948, έως 29 Νοεμβρίου 1948 (Μπενάκειος Βιβλιοθήκη).

Β. ΜΕΛΕΤΕΣ - ΑΡΘΡΑ

C. J. Bartlett, *The global conflict 1880-1970, The international rivalry of the Great Powers*, Longman 1986.

Evanthis Hatzivassiliou, «The Greek Yugoslav relationships during the Cold War», *Die Balkanlader im Europa der Gegenwart*, IMXA, Θεσσαλονίκη 1994.

— «Greek policy in the Balkans, 1923-1981: Toward a synthesis of Greek bibliography», *Modern Greek Studies Yearbook*, 1998.

Βασίλειος Κόντης, *Η αγγλοαμερικανική πολιτική και το ελληνικό πρόβλημα 1945-1949*, Παρατηρητής 1986.

Evangelos Kofos, *The Impact Of The Macedonian Question On Civil Conflict In Greece (1943-1949)*, ΕΛΙΑΜΕΠ 1989.

Amikam Nachmani, *International intervention in the Greek Civil War. The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*, Praeger Publishers 1990.

Joseph L. Nogee & Robert H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy Since World War II*, Pergamon Press 1988.

Ioannis Stefanidis, «United States, Great Britain and the Greek Yugoslav rapprochement, 1949-1950», *Balkan Studies* 27/2 (1986), σ. 315-343.

John W. Young, *Cold War Europe 1945-1989, A Political History*, Edward Arnold, 1991.

Πρακτικά Συμποσίου της Modern Greek Studies Association: «Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950», 9-12 Νοεμβρίου 1978, Washington D.C., εκδ. Θεμέλιο, 1984.

Ο Ζαφείριος Ρωσσιδης είναι ιστορικός.

ΚΥΠΡΙΟΙ ΕΘΕΛΟΝΤΕΣ ΣΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ

του ΙΩΑΝΝΗ ΜΙΧΑΗΛ ΜΙΧΑΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

«Όποιος πηγαίνει στον πόλεμον δεν αποθνήσκει.»
— Χριστόδουλος Σώζος, Δήμαρχος Λεμεσού, Οκτώβριος 1912

Έλληνες εκ περάτων...

Πριν από λίγα χρόνια συμπληρώθηκε ένας αιώνας από την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων, χάρη στους οποίους η Ελλάδα έγινε πιο ελεύθερη και «ευρύχωρη» για τον Λαό της. Μέσα σε λιγότερο από δέκα μήνες (Οκτώβριος 1912 – Ιούλιος 1913) η χώρα διπλασίασε την έκτασή της και έγινε μια υπολογίσιμη δύναμη στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και της Ανατολικής Μεσογείου. Τότε, στα στόματα όλων βρίσκονταν οι εν λόγω απελευθερωτικοί πόλεμοι. Στην καρδιά και στην ιστορική μνήμη των απανταχού Ελλήνων ρίζωναν το Σαραντάπορο, το Μπιζάνι, η «Έλλη», η Λήμνος, ο Βασιλιάς, ο Βενιζέλος, ο Κουντουριώτης, οι Ευζώνες και το «Αβέρωφ»... Σε εκείνη την κρίσιμη περίοδο όπου ακόμα πολλά ... «τα 'σκιαζε η φοβέρα και τα πλάκωνε η σκλαβιά» έχουν καταγραφεί συγκλονιστικές εκδηλώσεις εθνικής αλληλεγγύης εκ μέρους των Ελλήνων ομογενών από τις ΗΠΑ, την Αίγυπτο, το Σουδάν, την Κρήτη, την Ήπειρο και... την Κύπρο. Χιλιάδες εθελοντές κάλυψαν μεγάλες αποστάσεις ώστε να βρεθούν στα πεδία των μαχών δίπλα στον Ελλαδίτη φαντάρο. Επίσης, μέσω εράνων, εστάλη οικονομική βοήθεια (χρηματικά

ποσά, τιμαλφή – δακτυλίδια αρραβώνων κ.λπ.) και πολεμικό υλικό (όπλα, φάρμακα κ.λπ.) για να στηριχθεί η προσπάθεια του Εθνικού Κέντρου.

Η παρούσα αναφορά είναι αφιερωμένη στους Έλληνες της Κύπρου που δήλωσαν παρόντες και σε αυτό το πατριωτικό προσκλητήριο. Το ίδιο είχαν πράξει οι πρόγονοί τους με συνέπεια από το 1821 και μετά, κατά τις επαναστατικές κινητοποιήσεις του αλύτρωτου Ελληνισμού (π.χ. Ήπειρος, Θεσσαλία, Κρήτη, Μακεδονία) και τις πολεμικές περιπέτειες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (π.χ. «ατυχής» πόλεμος του 1897).

Ο αντίκτυπος της κήρυξης του πολέμου στην Κύπρο

Εν πρώτοις, η είδηση της κήρυξης του πολέμου έγινε δεκτή στη Μεγαλόνησο μέσα σε κλίμα ιερού ενθουσιασμού. Στις ενορίες των πόλεων και των χωριών αναπέμφθηκαν δεήσεις «*υπέρ ευοδώσεως του διεξαγόμενου ιερού ημών αγώνος*». Χωρίς να παραγνωρίζεται το –ενίοτε– γλαφυρότατο ύφος του δημοσιογραφικού γραπτού λόγου, ορισμένα άρθρα των τοπικών εφημερίδων είναι χαρακτηριστικά του πνεύματος που είχε επικρατήσει: «*Κτυπάτε*

Η προτομή του Χριστόδουλου Σώζου (1872-1912) στον Δημοτικό Κήπο Λεμεσού.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ ΧΟΖΟΣ
ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΛΕΜΕΣΟΥ
ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ
ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ
ΠΟΙΩΝ ΗΡΩΙΚΑΣ
ΤΗ 6 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1912
ΕΠΙ ΤΟΥ ΛΟΦΟΥ ΤΟΥ
ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΑ
ΠΡΟΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ΔΗΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ
ΛΕΜΕΣΟΥ ΜΕΤΑ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΑΧΟΥ
ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΗΡΩΟΣ ΕΥΓΕΝΟΜΟΝΟΥΝΤΕΣ
ΑΝΑΘΕΤΟΥΣΙ ΚΟΣΜΩΝ ΝΕΝ ΚΑΙ ΤΙΜΗΝ
ΤΗ ΠΟΛΙΣΙ ΤΩΙ Δ ΕΠΙΓΙΓΝΟΜΕΝΩ
ΥΦΙΚΤΩ ΦΙΛΟΠΑΤΡΙΔΙ ΔΙΔΑΓΜΑ
ΤΣΟΝΑΝΕΜΑΙ ΓΑΡ ΚΛΑΘΕΝΤΕΣ ΠΡΟΒΑΧΟΜΕΝ ΠΕΓΟΝΤΑ
ΑΝΔΡ ΑΓΑΘΩΝ ΠΕΡΙ Η ΠΑΤΡΙΔΙ ΜΑΡΗΑΝΕΜΕΝ

πολεμάρχοι», «*Ερρίφθη ο κύβος. Ο Ύψιστος είη αρωγός*», «*Ημέραι εκδικήσεως*», «*Ιερός πόλεμος*» κ.λπ. Ταυτόχρονα, οι Κύπριοι συνέρρεαν καθημερινά σε προκαθορισμένα κομβικά σημεία για να ενημερωθούν, μέσω τηλεγραφημάτων, περί των εξελίξεων σε στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα της εθνικής εγρήγορσης ανέκυψε το κίνημα του εθελοντισμού προς τη Μητέρα Πατρίδα.

Έτσι, οι Κύπριοι εθελοντές των Βαλκανικών Πολέμων κυμάνθηκαν, με βάση μετριοπαθείς υπολογισμούς, περίπου σε 1.500-1.800, ενώ σε σχετικούς καταλόγους ξεχωρίζουν –ανά επάγγελμα– οι αγρότες, οι φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι κληρικοί (κυρίως μοναχοί ή δόκιμοι της Μονής Κύκκου, όπως και το 1897) και οι εκπαιδευτικοί. Στατιστικά, εντός των εθελοντών επικρατούν οι καταγόμενοι από την επαρχία Λεμεσού και οι έχοντες ηλι-

Κύπριοι εθελοντές του 1912-1913 μετά την επιστροφή τους στη Μεγαλόνησο και, **ΑΠΕΝΑΝΤΙ**, των Βαλκανικών Πολέμων από το χωριό Όμοδος της επαρχίας Λεμεσού (από αριστερά: Πολύβιος Βασιλείου, Γαβριήλ Μιχαήλ, Ιωάννης Ηλία, Ιωάννης Στυλιανού).

κία 18-22 ετών. Από τους πολλούς «επώνυμους» εθελοντές αξίζει να μνημονευθούν ο Κρητικός Μητροπολίτης Κιτίου Μελέτιος Μεταξάκης, ο βουλευτής Λάρνακας-Αμμοχώστου Ευάγγελος Χατζηιωάννου, ο δήμαρχος Λεμεσού Χριστόδουλος Σώζος, ο αρχιμανδρίτης Μακάριος Μυριανθεύς (κατόπιν Μητροπολίτης Κυρηνείας και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος Β'), οι κορυφίοι πολιτευτές και βουλευτές Ευγένιος Ζήνων, Ιωάννης Κυριακίδης και Νικόλαος Λανίτης, οι μετέπειτα διαπρεπείς φιλόλογοι-ερευνητές Γιάγκος Τορναρίτης και Χρήστος Παντελίδης, οι λόγιοι Αρι-

στείδης Ζήνων, Γεώργιος Ζήνων, Ευέλθων Πιτσιλλίδης, Χριστόδουλος Χουρμούζιος, ο γυμνασιάρχης Αργυρός Δρουσιώτης, ο υπαξιωματικός του ιππικού Ιωάννης Τσαγγαρίδης και ο ποιητής Γλαύκος Αλιθέρης (τότε 16χρονος μαθητής). Αναφέρεται ότι οι Κύπριοι εθελοντές υπήρξαν ταπεινοί δευτεραγωνιστές σε καθαρά επιχειρησιακό επίπεδο, όμως έκαναν έντονη την παρουσία τους όταν ανέλαβαν διοικητικά καθήκοντα και εντυπωσίασαν την ελληνική πολιτική ηγεσία με το υψηλό επίπεδο μόρφωσης και πνευματικής καλλιέργειας που τους χαρακτήριζε.

Ύψιστο καθήκον η συμμετοχή των Κυπρίων στους Βαλκανικούς Πολέμους

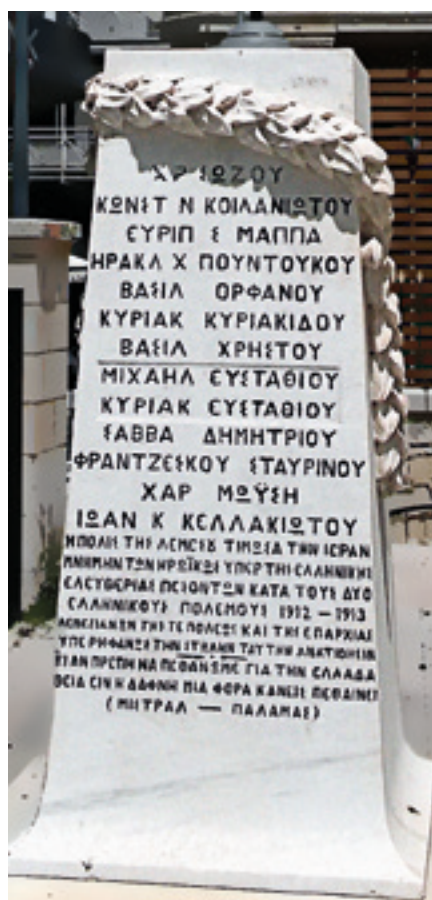
Αρχικά, η «αυστηρά ουδετερότης» που είχε επιβληθεί από τη βρετανική κατοχική αρχή για τον πόλεμο στη Βαλκανική Χερσόνησο δυσχέραινε το έργο της στρατολόγησης και των μετακινήσεων προς Αθήνα. Έτσι, η αποστολή των εθελοντών στην Ελλάδα γινόταν κυρίως μεμονωμένα ή σε ομάδες, μέσω Αλεξάνδρειας. Μόνο σε δύο περιπτώσεις (τον Ιανουάριο και τον Ιούλιο του 1913) ναυλώθηκαν, επί τούτου, ατμόπλοια για την απευθείας μεταφορά στον Πειραιά συνολικά 500 εθελοντών. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη είδηση-περιγραφή που προέρχεται από εφημερίδα της εποχής: *«Την μεσημβρίαν της χθες κατέπλευσεν εις Πειραιά το Ελληνικόν ατμόπλοιον “Αδαμάντιος Λαίμος” προερχόμενον εκ Κύπρου, φέρον 200 Κυπρίους εθελοντάς. Οι Κύπριοι απεβιβάσθησαν εν μέσω ζωηρών επευφημιών. Την 4ην μ.μ. ανήλθον δι’ εκτάκτου τραίνου εις τας Αθήνας. Του εθελοντικού σώματος ηγείτο, φέρων την Ελληνικήν Σημαίαν, εις καλόγηρος. Οι Κύπριοι εξεργάγησαν εις την Ομόνοιαν εις φρενιτώδεις ζητωκραυγάς υπέρ της Ελλάδος και της Ενώσεως, οι δε εις την Ομόνοιαν συγκεντρωμένοι κατά την ώραν εκείνην στρατιώται και ο λαός απήντων ζητωκραυγάζοντες υπέρ της Κύπρου και παταγώδως χειροκροτούντες. Εκ της Ομοιοίας διηυθύνθησαν εις το Στρατολογικόν Γραφείον, διενεμήθησαν δε εις τα δύο έμπεδα τμήματα των συνταγμάτων 1ου και 7ου, εις τα οποία και διηυθύνθησαν ψάλλοντες*

εν ενθουσιασμό τον Εθνικόν Ύμνον...».

Σχεδόν το σύνολο των εθελοντών από την Κύπρο ήλθαν άοπλοι και παντελώς ανεκπαιδευτοι. Οι περισσότεροι από αυτούς που έφτασαν στην Ελλάδα τον χειμώνα του 1912-1913 έλαβαν μια στοιχειώδη βασική εκπαίδευση δύο εβδομάδων (!) και προωθήθηκαν άμέσως στα θέατρα των επιχειρήσεων στην Ήπειρο ή στη Μακεδονία. Αντίθετα, ορισμένοι που έφτασαν στον Πειραιά στις αρχές του πολέμου δεν έγιναν δεκτοί στον ελληνικό στρατό και κατετάγησαν στους ερυθροχίτωνες Γαριβαλδινούς ή σε σώματα ατάκτων.

Στις επιστολές και στα πολεμικά ημερολόγια των εθελοντών καταγράφονται οι εντυπώσεις τους από τα «Νέα Μέρη» καθώς και τα ανάμεικτα συναισθήματα που βίωναν υπόδουλοι οι ίδιοι ως ελευθερωτές αλύτρωτων αδελφών. Βέβαια, στο επίκεντρο των ανταποκρίσεων βρίσκεται πάντα ο πόλεμος και οι παρεπόμενες κακουχίες του στρατιώτη. Όμως, συγκρίνοντας με αντίστοιχα «ελλαδικά» ημερολόγια, οι μεμψιμοιρίες από τις στρατιωτικές ταλαιπωρίες είναι σαφώς λιγότερες. Αυτό συμβαίνει διότι οι Κύπριοι στρατιώτες δεν είναι κληρωτοί-έφεδροι που μετέχουν στον πόλεμο υποχρεωτικά. Αντίθετα, πρόκειται για εθελοντές που ταξίδεψαν, εξ επιλογής, εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους για να πολεμήσουν. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι «απολαμβάνουν» τη συμμετοχή τους. Σημειώνεται ότι στην όλη θετική κυπριακή διάθεση συντελούν και οι ευνοϊκότερες «διά την κυανόλευκον» εξελίξεις των στρατιωτικών επιχειρήσεων.

ΑΠΕΝΑΝΤΙ. ΕΠΑΝΩ: Ο Ιερός Ναός της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό. **ΚΑΤΩ:** Μνημείο Πεσόντων Κυπρίων κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους στον περίβολο του Ι.Ν. Αγίας Νάπας. **ΔΕΞΙΑ:** Ο Δήμαρχος Λεμεσού (1908-1912) Χριστόδουλος Σώζος έγραψε σε επιστολή προς τη γυναίκα του Έρμα (Ερμιόνη): «*Ημείς έχομεν καθήκοντα τα οποία ουδεμία δύναμις, ουδέν φίλτρον πρέπει να τα εμποδίζει από του να ενασκύνται. Αν είμεθα ηγέται των υποδούλων λαών, οφείλομεν διά του παραδείγματός μας και της θυσίας μας να τους παιδαγωγώμεν, όπως και εκείνοι γίνωσιν άνθρωποι συναισθανόμενοι τα καθήκοντά των...»* (Οκτώβριος 1912).

Μνημείο Κυπρίων Εθελοντών στους Βαλκανικούς Πολέμους. Προτομή Μιχαήλ Στιβαρού (χωριό Πεδουλάς, Παρεκκλήσι Υψώσεως Τιμίου Σταυρού, Επαρχία Λευκωσίας - οροσειρά Τροόδους).

Υπογραμμίζεται ότι την ίδια εποχή εκδηλώθηκε αμέριστη η κυπριακή συμπαράσταση προς την Ελλάδα, με τη μορφή εράνων υπέρ των «εθνικών αναγκών». Στάλθηκε το ιλιγγιώδες (για τις τότε οικονομικές δυνατότητες των νησιωτών) ποσό των 16.000 λιρών (400.000 δραχμές). Οι Κύπριοι χωρικοί πρόσφεραν εργόχειρα, χρυσαφικά, γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα. Βάσει των ιστορικών-στατιστικών στοιχείων, έρανοι έλαβαν χώρα στο 63% των κυπριακών χωριών με πληθυσμό πάνω από 100 κατοίκους. Αυτό το ποσοστό έφτανε το 78% στις επαρχίες Λεμεσού και Λάρνακας και το 84% στη φτωχότερη και απομακρυσμένη επαρχία της Πάφου.

Παράλληλα, τα όσα κατέγραφε πυρετωδώς η –Μούσα της Ιστορίας– Κλειώ δεν ήταν δυνατόν να αφήσουν ασυγκίνητη τη λαϊκή μούσα, τους ποιητάρηδες της κυπριακής υπαίθρου. Εκείνη την εποχή αυτά τα «λαϊκά πρακτορεία ειδήσεων» είχαν σημαντική συμβολή στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης. Οι ποιητάρηδες ήταν ένα άτυπο είδος εκπροσώπου του αγροτικού πληθυσμού, της σιωπηλής πλειοψηφίας του νησιού. Έτσι, τα λαϊκά ποιήματα εκείνης της εποχής αποτελούν ένα ασφαλές βαρόμετρο της λαϊκής συγκίνησης. Ενδεικτικά, παρατίθενται κάποιοι χαρακτηριστικοί στίχοι όπου γίνεται αναφορά στους εράνους αλλά και στην ευπρόσωπη παρουσία των κυπρίων εθελοντών:

*Και η πτωχή η Κύπρος μας
η αλυσοδεμένη
όπου κι αυτή ελευθεριάν
πάντοτε περιμένει
Δεν έλειπεν που
την σειράν των άλλων αδελφών της*

*Έστειλεν εις την μάναν της
κι αυτή τον οβολόν της.
Έστειλεν και πολλά παιδιά
στην εθελοθυσίαν
και νοσοκόμους και γιατρούς
εις την υπηρεσίαν.»*

[Χριστόφορος Θεοχάρους Παλαιούς
(1872-1949), Ο βαλκανοτουρκικός πόλεμος]

Όσον αφορά τον φόρο του αίματος, σκοτώθηκαν 55 Κύπριοι. Δέκα από αυτούς σκοτώθηκαν στην πολιορκία του Μπιζανίου, ενώ οι περισσότεροι έχασαν τη ζωή τους στις πολύνεκρες μάχες του ελληνοβουλγαρικού πολέμου. Οι τραυματίες ήταν μερικές δεκάδες. Η μόνη επιβράβευση για τους εθελοντές ήταν τα αναμνηστικά μετάλλια και το δίπλωμα απονομής που πήραν όλοι οι στρατιώτες των νικηφόρων

Βαλκανικών Πολέμων το 1914, με τις υπογραφές του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου.

Το ανεκπλήρωτο «ενωτικόν αίτημα»...

Όπως προαναφέρθηκε, η ενεργός και μάχιμη εκπροσώπηση των Κυπρίων στους Βαλκανικούς Πολέμους αποτελούσε γι' αυτούς εθνική ανάγκη, ιερό καθήκον

Κύπριοι ένστολοι εθελοντές.

προς τη Μητέρα Πατρίδα και τους αλύτρωτους αδελφούς. Ταυτόχρονα, η μαζική συμμετοχή των εθελοντών και ο –υψηλού συμβολισμού– θάνατος του Χριστόδουλου Σώζου στο Μπιζάνι ήταν ουσιαστικά η αφετηρία της θεώρησης του Κυπριακού ως εθνικού ζητήματος. Η προσδοκία για ενσωμάτωση της Κύπρου στον εθνικό κορμό ήταν πλέον ώριμη. Στο ενωτικό κίνημα προσδόθηκε η αναγκαία αίγλη τόσο απέναντι στην τοπική κυβέρνηση και στο Λονδίνο όσο και έναντι των Αθηνών. Ο βουλευτής, τραυματίας στο Μπιζάνι, Ε. Χατζηγιάννου είχε σχολιάσει σχετικά: «είχαμεν πολλά και ημείς ειπεί διά την δόξαν των προγόνων. Ήτο καιρός με τας δικάς μας θυσίας να αρχίσωμεν να πελεκώμεν τας πέτρας του βάθρου και της ιδικής μας δόξης...». Υπενθυμίζεται ότι η Κρήτη και η Μακεδονία, που είχαν μονο-

πωλήσει το ενδιαφέρον τα προηγούμενα χρόνια, προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα με τους Βαλκανικούς Πολέμους. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν οι Ελληνοκύπριοι επαναδιατύπωσαν με τον emphaticότερο τρόπο το ενωτικό αίτημά τους (πχ. ο απελευθερωτικός αγώνας της ΕΟΚΑ 1955-1959). Όμως, το κυπριακό ενωτικό κίνημα έμελε να είναι το μακροβιότερο και μαζικότερο αλυτρωτικό κίνημα της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, χωρίς να εκπληρώσει το όραμά του.

Δυστυχώς, ακόμα και οι πιο απαισιόδοξες Κασσάνδρες δεν θα μπορούσαν να προβλέψουν τα όσα τραγικά επεφύλασσε η Μοίρα για το μαρτυρικό νησί του Βασιλιά Ονήσιλου...

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται προς τον αναπληρωτή καθηγητή Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, κ. Πέτρο Παπαπολυβίου.

ΠΗΓΕΣ

- «Ομογενείς Εθελοντές στους Βαλκανικούς Πολέμους», εφ. *Μακεδονία*, Αφιέρωμα - 10/02/2013 (επιμέλεια: Στέλιος Κούκος).
- Πέτρος Παπαπολυβίου, *Υπόδουλοι Ελευθερωταί Αδελφών Αλυτρώτων. Επιστολές, Πολεμικά Ημερολόγια και Ανταποκρίσεις Κυπρίων Εθελοντών από την Ήπειρο και τη Μακεδονία του 1912 - 1913*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία 1999.
- Σάββας Τσερκεζής, *Ημερολόγιον του βίου μου*, επιμ. Φοίβος Σταυρίδης, Εκπαιδευτικό-Πολιτιστικό κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία 1988.
- Τάκης Χατζηδημητρίου, «Ουδένα μισθόν έλαβεν». *Ο Κύπριος εθελοντής Ευστάθιος Χατζηδημητρίου 1912-1922*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2013.
- Thomas S. Hutchison, *Ένας Αμερικανός Στρατιώτης υπό την Ελληνική Σημαία (1912 - 1913)*, EUROBOOKS, 2012.

Ο Ιωάννης Μιχαήλ Μιχαλακόπουλος είναι ανθρωπογεωγράφος, ιστορικός ερευνητής.

GIOCHI PREZIOSI

Ο ΘΡΥΛΟΣ ΕΥΠΝΑ

GORMITI © 2013 GIOCHI PREZIOSI S.p.A. - PUNTA LANCIA, 15121, ALPIRELLI (PV) - ITALIA

Giochi Preziosi Hellas

Αγρινίου 14, Πεύκη, 151 21

Τηλ.: 210 61.00.381-2

Fax: 210 61.00.383

info@giochipreziosi.gr

www.giochipreziosi.gr

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑΞΥ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ (1981-1986)

του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

Η Ελλάδα και η Λιβύη είναι δύο χώρες της Μεσογείου με μακράιωνη ιστορία. Η εκτεταμένη ακτογραμμή και η σημαντική γεωστρατηγική τους θέση τις κατέστησαν στόχο διαφόρων επίδοξων επιβουλέων διαχρονικά. Κατά τη νεότερη περίοδο, και τα δύο κράτη βίωσαν τον οθωμανικό και τον ιταλικό ζυγό. Γενικά, όμως, δεν υπάρχουν στενές σχέσεις μεταξύ των κυβερνήσεών τους, με εξαίρεση τα έτη 1981-1984, όταν τα ηνία της εξουσίας είχαν ο Ανδρέας Παπανδρέου (στην Ελλάδα) και ο συνταγματάρχης Μουαμάρ Καντάφι (στη Λιβύη).

ΟΙ δύο άνδρες πρωτογνωρίστηκαν στην Τρίπολη της Λιβύης μετά από διαμεσολάβηση του Κύπριου πολιτικού Βάσσου Λυσσαρίδη, κατά τη δεκαετία του 1970. Επίσης, σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι έπαιξε και ο τότε Πρόεδρος της Κύπρου Αρχιεπίσκοπος Μακάριος. Ο Καντάφι θεωρούνταν θερμός φιλέλληνας, ενώ φημολογείται ότι σπούδασε στη Σχολή Ευελπίδων, στα μέσα της δεκαετίας του 1960, και ότι αποφοίτησε με την τάξη του 1965, διακριθείς για τις επιδόσεις του στα αθλήματα. Αντιθέτως, άλλες μαρτυρίες κάνουν λόγο για φοίτησή του στη Σχολή Ναυτικών Δοκίμων, όπου διετέλεσε τερματοφύλακας στην ομάδα πόλο.

Την 1η Σεπτεμβρίου 1969, σε ηλικία μόλις 27 ετών, ανέτρεψε τον βασιλιά Ιντρίσ αλ Σενούσι, ο οποίος εκείνες τις μέρες βρισκόταν στην Προύσα για λουτρά. Ο τελευταίος έφυγε για τα Καμένα Βούρλα, όπου κατέλυσε στο ξενοδοχείο «Γαλήνη»,

αλλά το δικτατορικό καθεστώς των Αθηνών απεφάσισε να διακόψει τις τηλεπικοινωνίες του, τασσόμενο υπέρ των Λίβυων κινηματιών. Ο Καντάφι λέγεται ότι ουδέποτε ξέχασε το γεγονός αυτό και οι διμερείς σχέσεις ανεπτύχθηκαν σε τέτοιο βαθμό ώστε το 1970 έφτασαν στην Ελλάδα 110 Λίβυοι πιλότοι για στρατιωτική εκπαίδευση στα μαχητικά αεροσκάφη F-5.

Εν τω μεταξύ, οι στρατιωτικοί ανακήρυξαν τη «Λαϊκή Σοσιαλιστική Λιβύη Αραβική Τζαμαχίρια – Δημοκρατία των Μαζών». Μετά τη μεταπολίτευση (και πιο συγκεκριμένα το 1976 και το 1977), ορισμένα στελέχη του ΠΑΣΟΚ –μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και ο μετέπειτα υπουργός και ηγετικό στέλεχος του κινήματος Άκης Τσοχατζόπουλος– επεσκέφθηκαν την πρωτεύουσα της Λιβύης. Το 1977 ο Καντάφι συνάντησε τον Παπανδρέου στα Καμένα Βούρλα, όπου ο τελευταίος παραθέρριζε. Το 1978 συστάθηκε ένας ελληνολιβυκός σύνδεσμος φιλίας με τη

Ο Μουαμάρ Καντάφι σε νεαρή ηλικία. **ΔΕΞΙΑ:** Ο βασιλιάς της Λιβύης Ιντρίς αλ Σενούσι. **ΚΑΤΩ:** Ο Φρανσουά Μιττερράν ανταλλάσσει χειραψία με τον Καντάφι υπό το βλέμμα του Ανδρέα Παπανδρέου το 1984 στην Ελούντα της Κρήτης.

WILFRED TO WED
SABOTAGE. BUTHE

Μετά την χθεσινή αλλαγή καθεστώτος στη Λιβύη

ΑΝΕΤΡΑΠΗ Η ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδος *Τα Νέα* της 2ας Σεπτεμβρίου 1969. Το πραξικόπημα στη Λιβύη αποτελεί το κύριο θέμα της εφημερίδας. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Ο Ανδρέας Παπανδρέου με τους Απόστολο Λάζαρη, Πάννη Χααραλαμπόπουλο και Μένιο Κουτσόγιωργα στα κυβερνητικά έδρανα κατά την πρώτη τετραετία του ΠΑΣΟΚ.

συμμετοχή μελών της Νεολαίας ΠΑΣΟΚ. Την επόμενη περίοδο οι επαφές εντατικοποιήθηκαν, καθώς διοργανώθηκαν διάφορες κοινές εκδηλώσεις και συνέδρια. Το ΠΑΣΟΚ εξέφραζε την εκτίμησή του για την αδέσμευτη πολιτική μεταξύ των δύο συνασπισμών που ακολουθούσε η Λευκωσία, στην προσπάθειά της να προστατευθεί από τον τουρκικό επεκτατισμό. Άλλωστε, το λεγόμενο Κίνημα των Αδεσμεύτων (στο οποίο ανήκε η Κύπρος) ήταν σε ανοδική πορεία.

Οι Έλληνες σοσιαλιστές προσπάθησαν να αποκτήσουν επαφές και επιρροή σ' έναν χώρο όπου δεν δραστηριοποιούνταν Τούρκοι ή Ισραηλινοί. Σύντομα, οι Λίβυοι έγιναν οι προνομιακοί συνομιλητές του ΠΑΣΟΚ στη Βόρεια Αφρική. Η συγκεκριμένη χώρα φάνταζε ελκυστική εξαιτίας του οικονομικού της μοντέλου. Ως εκ τούτου, και άλλα σοσιαλιστικά κόμματα (ιδίως της Νότιας Ευρώπης) είχαν επαφές με το καθεστώς Καντάφι, τη δεκαετία του 1970. Η Τρίπολη επιδίωκε τις σχέσεις αυτές, καθώς την έβγαζαν από στενά όρια της περιοχής και αναβίβαζαν το διεθνές

κύρος του ηγέτη της. Άλλωστε, δεν είχε καλές σχέσεις ούτε με την Αίγυπτο ούτε με τη Συρία, που έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στον αραβικό κόσμο. Επίσης, ούτε οι Ηνωμένες Πολιτείες ευνοούσαν τη μακροήμερευση του λιβυκού καθεστώτος για πολλούς και διαφόρους λόγους, που αυξήθηκαν με γεωμετρική πρόοδο κατά τη δεκαετία του 1980. Ο Καντάφι στράφηκε διστακτικά προς τη Μόσχα, ενώ προέβη σε προσεκτικές κινήσεις στη Μεσόγειο, την Αφρική και την αραβοϊσραηλινή διαμάχη (όπου υποστήριξε όσους Παλαιστίνιους αντιτίθονταν στον Γιάσερ Αραφάτ, κυρίως δε την οργάνωση του Αμπού Νιντάλ).

Κατά συνέπεια, η εκλογή του Παπανδρέου το 1981 ήταν καλοδεχούμενη από τον Λίβυο ηγέτη, ο οποίος απέκτησε μια νέα πρόσβαση στην τότε ΕΟΚ, πέραν των οικονομικών σχέσεων που είχε με τα περισσότερα ισχυρά κράτη-μέλη της (Γαλλία, Ιταλία και Δυτική Γερμανία). Ο Παπανδρέου αντιλήφθηκε αμέσως ότι παρουσιάζοταν μια ευκαιρία για να αναπτύξει την «πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική»

που διακήρυττε και τοποθέτησε τον Μανώλη Καφετζόπουλο στη θέση του πρεσβευτή της Ελλάδος στην Τρίπολη. Ο τελευταίος δεν ήταν διπλωμάτης καριέρας αλλά στέλεχος του ΠΑΣΟΚ, το οποίο είχε ήδη αρκετές επαφές με τοπικούς αξιωματούχους αλλά και με αρκετούς εγκατεστημένους στη Λιβύη Παλαιστίνιους. Ως πρεσβευτής είχε μάλιστα άμεση πρόσβαση στον Έλληνα πρωθυπουργό, ενώ ανέπτυξε έντονη δραστηριότητα στην Τρίπολη.

Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ήθελε να τονίσει με την τοποθέτηση του Καφετζόπουλου τη σημασία που είχαν για τον ίδιο προσωπικά οι ελληνολιβυκές σχέσεις. Ο Παπανδρέου δεν έτρεφε μεγάλη εμπιστοσύνη ούτε στους στρατιωτικούς (εξού

και ανέλαβε το αξίωμα του υπουργού Εθνικής Αμύνης καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης τετραετίας του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία) αλλά ούτε και στους διπλωμάτες. Μάλιστα, ο επικεφαλής της ελληνικής διπλωματικής αντιπροσωπείας στην Λιβύη λέγεται ότι είχε διοριστεί εκεί από τη χούντα των συνταγματαρχών και είχε παραμείνει στο πόστο του από την κυβέρνηση του Κων. Καραμανλή.

Αμέσως μετά την ανάδειξη του Παπανδρέου στην πρωθυπουργία, ο Καντάφι φέρεται να εξέφρασε την επιθυμία να επισκεφθεί την Αθήνα, αλλά ο τότε Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής δήλωσε την αντίθεσή του, θεωρώντας πως μια τέτοια επίσκεψη θα δυναμίτιζε

Ο Κύπριος πολιτικός Βάσσος Λυσσαρίδης έπαιξε διαμεσολαβητικό ρόλο στη γνωριμία του Καντάφι με τον Παπανδρέου.

τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν επιθυμούσε να οξύνει την κατάσταση με τον Καραμανλή, ο οποίος διέθετε ακόμη αρκετές εξουσίες, βάσει του τότε ισχύοντος Συντάγματος. Κατά συνέπεια, η επίσκεψη του Λίβυου ηγέτη αναβλήθηκε, γεγονός που είχε αναπόφευκτα οικονομικό κόστος, καθώς μειώθηκαν οι εξαγωγές λιβυκού πετρελαίου στην Ελλάδα και έπαυσαν οι πληρωμές του λιβυκού Δημοσίου προς ελληνικές κατασκευαστικές εταιρείες που δραστηριοποιούνταν στη Λιβύη. Εντούτοις, η κατάσταση ομαλοποιήθηκε έως τον Ιούνιο του 1982. Πιθανότατα, ο Καντάφι εκτίμησε την έντονη ανάμειξη της Ελλάδος στην αραβοϊσραηλινή διαμάχη υπέρ των Παλαιστινίων. Επίσης, η Αθήνα δραστηριοποιούνταν στον χώρο της Αφρικής (που ενδιέφερε ιδιαιτέρως τους Λίβυους) και ανέπτυξε δυναμικά τις σχέσεις της με το

Παρίσι (που ήταν σημαντικός εμπορικός εταίρος της Τρίπολης). Την εποχή εκείνη, όμως, η Λιβύη υποστήριζε τους αντάρτες που πολεμούσαν κατά της νόμιμης κυβέρνησης του Τσαντ. Αντιθέτως, η κυβέρνηση είχε τη στήριξη των Γάλλων.

Ο Παπανδρέου λειτουργήσε συχνά ως μεσολαβητής, μεταφέροντας μηνύματα του Καντάφι στον Γάλλο ομόλογό του Φρανσουά Μιτερράν. Τα «ανοίγματα» του πρωθυπουργού της Ελλάδας στον αραβικό κόσμο έφεραν αποτέλεσμα, όταν ο ηγέτης των Τουρκοκυπρίων Ραούφ Ντενκτάς ανακήρυξε το ψευδοκράτος του, τον Νοέμβριο του 1983. Τότε, σύσσωμος ο αραβικός κόσμος ακολούθησε την υπόλοιπη διεθνή κοινότητα, εκφράζοντας την αντίθεσή του στο γεγονός και τον πλήρη σεβασμό του στο ψήφισμα 541 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ. Αυτό ανέφερε τα ακόλουθα:

*Το Συμβούλιο Ασφαλείας,
Αφού άκουσε τη δήλωση του Υπουργού
Εξωτερικών της Κυβέρνησης της Κυπριακής Δημοκρατίας,*

*Ανησυχώντας για τη διακήρυξη των
τουρκοκυπριακών αρχών που εκδόθηκε
στις 15 Νοεμβρίου 1983, η οποία φέρεται
να δημιουργεί ένα ανεξάρτητο κράτος στη
βόρεια Κύπρο,*

*Θεωρώντας ότι αυτή η Διακήρυξη είναι
ασυμβίβαστη με τη Συνθήκη του 1960
αναφορικά με την εγκαθίδρυση της Κυ-
πριακής Δημοκρατίας και τη Συνθήκη
Εγγυήσεως του 1960,*

*Θεωρώντας ως εκ τούτου ότι η προ-
σπάθεια δημιουργίας μιας «Τουρκικής
Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου» είναι
άκυρη και θα συμβάλει σε επιδείνωση
της κατάστασης στην Κύπρο,*

*Επαναβεβαιώνοντας τα ψηφίσματά του
365 (1974) και 367 (1975),*

*Έχοντας συνείδηση της ανάγκης για
μια λύση του κυπριακού προβλήματος,
βασισμένη στην αποστολή καλών υπη-*

Προπαγανδιστική γιγαντοαφίσα του Καντάφι σε δρόμο της Τρίπολης.

ρεσιών που αναλήφθηκε από τον Γενικό Γραμματέα,

Βεβαιώνοντας τη συνεχιζόμενη υποστήριξή του για την Ειρηνευτική Δύναμη των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο,

Σημειώνοντας τη δήλωση του Γενικού Γραμματέα στις 17 Νοεμβρίου 1983,

1. Αποδοκιμάζει τη Διακήρυξη των τουρκοκυπριακών αρχών της δήθεν απόσχισης τμήματος της Κυπριακής Δημοκρατίας.
2. Θεωρεί την πιο πάνω διακήρυξη νομικά άκυρη και ζητά την ανάκλησή της.
3. Ζητεί την επείγουσα και αποτελεσματική εφαρμογή των ψηφισμάτων 365 (1974) και 367 (1975),
4. Ζητεί από το Γενικό Γραμματέα να συνεχίσει την αποστολή του καλών υπηρεσιών ώστε να επιτευχθεί το συντομότερο δυνατό πρόοδος προς μια δίκαιη και διαρκή διευθέτηση στην Κύπρο.

5. Καλεί τα μέρη να συνεργαστούν πλήρως με το Γενικό Γραμματέα στην αποστολή του καλών υπηρεσιών.

6. Καλεί όλα τα κράτη να σέβονται την κυριαρχία, ανεξαρτησία, εδαφική ακεραιότητα και το αδέσμευτο της Κυπριακής Δημοκρατίας.

7. Καλεί όλα τα κράτη να μην αναγνωρίζουν οποιοδήποτε κυπριακό κράτος άλλο από την Κυπριακή Δημοκρατία.

8. Καλεί όλα τα κράτη και τις δύο κοινότητες στην Κύπρο να απέχουν από οποιαδήποτε ενέργεια η οποία θα μπορούσε να επιδεινώσει την κατάσταση.

9. Ζητεί από το Γενικό Γραμματέα να κρατά το Συμβούλιο Ασφαλείας πλήρως ενημερωμένο.

Σημειωτέον, ότι το παραπάνω ψήφισμα εγκρίθηκε με ψήφους 13 υπέρ, 1 κατά (Πακιστάν) και 1 αποχή (Ιορδανία). Επι-

Η Τρίπολη της Λιβύης στις αρχές της δεκαετίας του 1980.

πλέον, οι αραβικές χώρες όχι μόνο δεν αναγνώρισαν το ψευδοκράτος αλλά ούτε αναβάθμισαν το καθεστώς του παρατηρητή που κατείχε η τουρκοκυπριακή κοινότητα σε αυτό του πλήρους μέλους του Οργανισμού Ισλαμικής Διάσκεψης, όπως επιθυμούσε διακαώς ο Ντενκτάς. Σημειωτέον ότι ο εν λόγω διεθνής οργανισμός είναι ο δεύτερος σε αριθμό μελών μετά τον ΟΗΕ.

Την περίοδο εκείνη τέθηκε εκ νέου θέμα επίσκεψης του Καντάφι στην Αθήνα, αλλά και πάλι ο Καραμανλής προέβαλε προσκόμματα. Τελικώς, πήγε ο Παπανδρέου στην Τρίπολη, την 23η Σεπτεμβρίου 1984. Συνοδευόταν από πολυπληθή αντιπροσωπεία, στην οποία συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών Κάρολος Παπούλιας, ο υφυπουργός Προεδρίας της Κυβερνήσεως Δημήτριος Μαρούδας, ο αναπληρωτής υπουργός Εθνικής Οικονομίας Κωνσταντίνος Βαϊτσός, ο διευθυντής του Διπλωματικού Γραφείου του Πρωθυπουργού Χρήστος Μαχαιρίτσας κ.ά. Η επίσκεψη διήρκεσε λίγο περισσότερο από 24 ώρες. Ο Λίβυος ηγέτης υποδέχτηκε τον πρωθυπουργό της Ελλάδας έξω από το γραφείο του που βρισκόταν σε σκηνή, στον περίβολο του Μεγάρου Μπαμπ Ελ Αζίζια. Στην υποδοχή παρίστατο τόσο ο Λίβυος πρωθυπουργός ταγματάρχης Αμντούλ Σαλάμ Τζαλλούντ όσο και ο Έλληνας πρόεδρος Καφετζόπουλος. Ο Καντάφι καιρέτισε τον Παπανδρέου ως «μεγάλο λαϊκό ηγέτη», ενώ ο τελευταίος τον απεκάλεσε «ελευθερωτή και μεγάλη φυσιογνωμία της εποχής».

Οι δύο ηγέτες συνομίλησαν επί μακρόν και αντάλλαξαν τα συνήθη για τις περιστάσεις δώρα. Ο Λίβυος ηγέτης προσέφερε στον πρωθυπουργό της Ελλάδας το περίφημο «πράσινο βιβλίο», στο οποίο έγραψε και ιδιόχειρη αφιέρωση. Επρόκειτο για ένα εγχειρίδιο στο οποίο ο Καντάφι εξέθετε την πολιτική φιλοσοφία του. Το

εμπνεύστηκε εν μέρει από το «κόκκινο βιβλίο» του Μάο Τσε-τουνγκ. Σε αδρές γραμμές, ο Λίβυος ηγέτης απέρριπτε τον καπιταλισμό και την κοινοβουλευτική δημοκρατία, αντιπροτείνοντας ένα σύστημα άμεσης δημοκρατίας. Ο Παπανδρέου του προσέφερε μια λήκυθο και ένα βιβλίο για τα ελληνικά μουσεία. Ακολούθως, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας κατέθεσε στεφάνι στο Μνημείο Πεσόντων Ελ Χάνι και επισκέφθηκε το σχολείο της ελληνικής παροικίας στην περιφέρεια της Τρίπολης, συνοδευόμενος από τον πρωθυπουργό της Λιβύης.

Η επίσκεψη διατυμπανίστηκε στο εσωτερικό ως επιτυχία. Μάλιστα, έγινε λόγος για την υπογραφή συμφωνιών που θα έφερναν ένα δισεκατομμύριο δολάρια σε επενδύσεις στην Ελλάδα. Κατ' ουσίαν, όμως, αυτές βασιζόνταν σ' ένα απλό χαρτί, το οποίο οι Λίβυοι υπέγραψαν την τελευταία στιγμή στο αεροδρόμιο. Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ήταν βαθύτατα προβληματισμένος, αποκάλυψε μάλιστα τις σκέψεις του στη συνεδρίαση του Εκτελεστικού Γραφείου του κινήματος. Σε αυτήν, εξέφρασε τη βαθύτατη εκτίμησή του για τον «βασιλιά-φιλόσοφο», όπως χαρακτήρισε τον Καντάφι, καθώς είχε επιφέρει ριζικές αλλαγές στην κοινωνία της χώρας του. Ταυτόχρονα, όμως, θεωρούσε αμφίβολη την υλοποίηση των συμφωνιών, εξαιτίας των όρων που έθεσε ο Λίβυος ηγέτης. Ο πρώτος συνίστατο στην εμφάνισή του στην ελληνική Βουλή και ο δεύτερος στην εκφώνηση ομιλίας σε μεγάλη λαϊκή συγκέντρωση στην Αθήνα. Ο Παπανδρέου δήλωσε μάλλον λυπημένος: «*Τελειώσαμε με τον Καντάφι*».

Πάντως, ένα από αποτέλεσμα της επίσκεψης του πρωθυπουργού της Ελλάδας στη χώρα της Βόρειας Αφρικής ήταν η σταθερή ψήφος της Τρίπολης υπέρ των θέσεων της Λευκωσίας στα διεθνή fora. Τη 15η Νοεμβρίου του ίδιου έτους πραγματοποιήθηκε επιτέλους η επίσκεψη του

Καντάφι στην Ελλάδα, αν και όχι στην Αθήνα, όπως ο ίδιος διακαώς επιθυμούσε. Πιο συγκεκριμένα, είχε ήδη ξεσπάσει ο πόλεμος στο Τσαντ. Οι Γάλλοι και οι Λίβυοι βρέθηκαν σε αντίθετα στρατόπεδα. Ο Παπανδρέου ανέλαβε διαμεσολαβητικό ρόλο, κατόπιν αιτήματος του Γάλλου Προέδρου. Κάλεσε, λοιπόν, τους ηγέτες των δύο χωρών στην Κρήτη, υπό συνθήκες άκρας μυστικότητας, χωρίς να ενημερώσει τον έναν για την παρουσία του άλλου.

Ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (νυν Προστασίας του Πολίτη) και στενός συνεργάτης του πρωθυπουργού Κώστας Τσίμας επωμίστηκε την ευθύνη της ασφαλούς διαμονής του Καντάφι στη μεγαλόνησο. Το ξενοδοχείο «Αστήρ Παλλάς» της Ελούντας (σημ. «Elounda Bay»), αγαπημένος τόπος παραθερισμού του Παπανδρέου, που είχε κλείσει για τον χειμώνα, άνοιξε για να υποδεχθεί τους τρεις πολιτικούς. Έχει γραφεί ότι «ξηλώθηκε» δύο φορές και «ξαναχτίστηκε» από Λίβυους πράκτορες για λόγους ασφαλείας μέσα σ' ένα εικοσιτετράωρο. Πρώτος έφτασε ο Μιτερράν και αναμενόταν ο Καντάφι. Σύμφωνα με τον τότε διευθυντή του ξενοδοχείου Αλέξη Κοιμήση: «Έφτασαν δύο αεροπλάνα. Μόλις προσγειώθηκε το πρώτο, νομιζαμε ότι είναι ο Καντάφι, αλλά αμέσως απογειώθηκε! Αυτό έγινε για να δοκιμάσει τον διάδρομο και ακολουθήσε το δεύτερο αεροπλάνο με τον Μουαμάρ. Βγήκε ο σωσίας του από την μπροστινή έξοδο και από την άλλη βγήκε αυτός. Μαζί του είχε φέρει 200 άτομα προσωπική φρουρά, μεταξύ των οποίων και αμαζόνες». Πράγματι, ο Λίβυος ηγέτης συνοδευόταν από 80 άριστα εκπαιδευμένες γυναίκες.

Ως προς τις συνομιλίες, ο Κοιμήσης σημείωσε: «Ήταν δύσκολη η συζήτηση. Εγώ γνώριζα γαλλικά και καταλάβαινα τα πάντα. Κάθε φορά που πήγαινε να “σπάσει” η κουβέντα, ο Ανδρέας Παπανδρέου έσπαγε τον πάγο όχι μόνο με τις πολιτικές

του παρεμβάσεις, αλλά και τις χιουμοριστικές. Ο Καντάφι και ο Μιτερράν ήταν δύσκολοι χαρακτήρες και θα έλεγα και ελαφρώς κακότροποι». Οι δημοσιογράφοι έγραψαν ότι ο Λίβυος ηγέτης έδειχνε μάλλον άνετος, σε αντίθεση με τον φλεγματικό Γάλλο Πρόεδρο. Ο Παπανδρέου και ο Παπούλιας βρίσκονταν σε διαρκή εγρήγορση προκειμένου να μην «εκτραχυνθεί η συζήτηση».

Μια δύσκολη στιγμή ήταν όταν ο Καντάφι είπε στον Μιτερράν: «Εσύ δηλώνεις σοσιαλιστής, αλλά φαίνεται ότι ακόμα και ο... Πομπιντού [σ.σ.: πρωθυπουργός της Γαλλίας από το 1962 έως και το 1968 και διάδοχος του στρατηγού Ντε Γκωλ στην προεδρία από το 1969 έως το 1974] ήταν πιο σοσιαλιστής από εσένα που υποστηρίζεις τους φασίστες στο Τσαντ!» Τελικώς, οι δύο άνδρες κατέληξαν στην υπογραφή της «Συμφωνίας της Ελούντας». Ο Καντάφι ήταν χαμογελαστός, ενώ ο πάντα φειδωλός Μιτερράν αρκέστηκε σε μια λακωνική (αλλά με πολύ νόημα) δημόσια δήλωση: «Ζήτω η Ελλάδα!» Μετά, ο Λίβυος Πρόεδρος απεχώρησε ζαφνικά. Σύμφωνα με τον Κοιμήση: «(Οι Λίβυοι) πήραν ό,τι αμάξια είχαν, αλλά και αμάξια του ξενοδοχείου και του προσωπικού. Τα πήραν εν ψυχρώ και φύγανε για το αεροδρόμιο του Ηρακλείου. Φεύγοντας άφησαν και πολλά όπλα πίσω. Την επόμενη μέρα, έρχονταν οι καμαριέρες και έφεραν στο γραφείο μου οπλοπολυβόλα, χειροβομβίδες, κι εγώ έπαιρνα τηλέφωνο στην προσβεία στην Αθήνα για να τα μαζέψουν...».

Η συγκεκριμένη συμφωνία δεν διευθέτησε οριστικά το ζήτημα (το οποίο έμελλε να επιλυθεί μετά από δύο χρόνια) αλλά έσωσε το γαλλικό γόητρο, καθώς το Παρίσι είχε διατάξει την αποχώρηση των στρατευμάτων του από την αφρικανική χώρα, την ίδια ώρα που οι Λίβυοι διατηρούσαν τα δικά τους σε αυτήν, αν και είχε συμφωνηθεί αμοιβαία εκκένωση έως τη 15η Νοεμβρίου. Η παρασκηνιακή συμφωνία

Η νίκη του Ανδρέα Παπανδρέου στις εκλογές του 1981 χαροποίησε ιδιαίτερα τον Καντάφι.

είχε δημοσιοποιηθεί από την Ουάσινγκτον και είχε εκθέσει ανεπανόρθωτα τον Γάλλο Πρόεδρο. Προς τούτο, η επιτυχής ελληνική μεσολάβηση δυσaráεστησε ακόμη περισσότερο τους Αμερικανούς, οι οποίοι δεν εκτιμούσαν ιδιαίτέρως τις συνεχείς διαφοροποιήσεις του Παπανδρέου σε θέματα μείζονος σημασίας (πραξικόπημα Στρατηγού Βόιτσεχ Γιαρουζέλσκι στην Πολωνία το 1981, κατάρριψη του νοτιοκορεατικού επιβατηγού αεροσκάφους από τους Σοβιετικούς το 1983 κ.ά.).

Επιπλέον, οι Γάλλοι εξασφάλισαν την παραγγελία 40 αεροσκαφών Mirage 2000 από την Ελλάδα. Ο Καντάφι είχε απευθείας συνάντηση με τον Γάλλο ομόλογό του, αν και η Δύση τον κατήγγειλλε συνεχώς ως αναξιώπιςτο. Τέλος, ο Παπανδρέου ήταν και αυτός κερδισμένος, καθώς επιβεβαιώθηκε ο διεθνής ρόλος του ως μεσολαβητής μεταξύ των Δυτικών και των Αράβων. Υπενθυμίζεται ότι είχε ήδη μεσολαβήσει δύο φορές κατά το τότε πρόσφατο

παρελθόν για την απελευθέρωση Γάλλων (1983) και Βρετανών (1984) υπηκόων που κρατούνταν στη Λιβύη. Επρόκειτο για διπλωματική επιτυχία, λίγους μήνες μετά το απογοητευτικό αποτέλεσμα των Ευρωεκλογών του Ιουνίου 1984 (στις οποίες το ΠΑΣΟΚ απώλεσε περίπου 7% σε σύγκριση με τις βουλευτικές εκλογές του 1981) και ενόψει των τότε προσεχών εκλογών που θα πραγματοποιούνταν σίγουρα εντός του 1985 (τελικά πραγματοποιήθηκαν τον Ιούνιο αντί του Οκτωβρίου λόγω της κρίσης που προκλήθηκε εξαιτίας της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας).

Μετά την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές της 2ας Ιουνίου 1985, ο Καντάφι έστειλε στον Παπανδρέου συγχαρητήρια επιστολή, με την οποία διατράνωσε την πίστη του στον κοινό στόχο για «την τελική νίκη του σοσιαλισμού». Η χρονιά εκείνη, όμως, σημαδεύτηκε από τη σκλήρυνση της πολιτικής της κυβέρνησης του Ρόναλντ Ρέικαν σε θέματα

Ο Παπανδρέου με τον Γάλλο πρόεδρο Φρανσουά Μιτερράν στην Κρήτη, και ΑΠΕΝΑΝΤΙ, υποδέχεται τον Καντάφι στην Κρήτη.

τρομοκρατίας. Ως εκ τούτου, οι Αμερικανοί άσκησαν έντονες πιέσεις στον Παπανδρέου για να αποστασιοποιηθεί από τον Καντάφι. Η Ουάσινγκτον απείλησε ακόμη και να ακυρώσει την παράδοση 40 πολεμικών αεροσκαφών F-16, ενδεχόμενο που θα έπληττε καίρια την ισχύ της ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας, σε μια περίοδο κατά την οποία οι Τούρκοι είχαν εντατικοποιήσει τη δράση τους στο Αιγαίο.

Αφορμή για τη μεταβολή επί τα χείρω της πολιτικής των Αμερικανών αποτέλεσε η αεροπειρατεία σε επιβατηγό αεροσκάφος της αμερικανικής εταιρείας TWA, που εκτελούσε την πτήση 847 από το Κάιρο στο Σαν Ντιέγκο, με ενδιάμεσους σταθμούς την Αθήνα, τη Ρώμη, τη Βοστώνη και το Λος Άντζελες, τη 14η Ιουνίου. Λίγο μετά την απογείωσή του από το αεροδρόμιο του Ελληνικού, δύο Λιβανέζοι, μέλη της Χεζμπολλάχ, κατευθύνθηκαν στο πι-

λοτήριο και απείλησαν τον πιλότο ότι θα ανατινάξουν το αεροσκάφος εάν δεν αποδεχόταν τις αξιώσεις τους. Στο αεροσκάφος επέβαιναν 153 άτομα (συμπεριλαμβανομένων των μελών του πληρώματος). Οι 8 εξ αυτών ήταν Έλληνες, μεταξύ των οποίων ήταν και ο διάσημος τραγουδιστής και συνθέτης Ντέμης Ρούσσο.

Οι δύο αεροπειρατές είχαν επιβιβαστεί με πλαστά διαβατήρια στο Ελληνικό, ενώ ένας τρίτος σύντροφός τους συνελήφθη από τις ελληνικές Αρχές. Οι αεροπειρατές ζητούσαν, μεταξύ άλλων, την απελευθέρωση περισσότερων από 766 σιτών κρατουμένων από τις φυλακές του Ισραήλ. Το αεροπλάνο πήγε σε διάφορες πόλεις της Μεσογείου, όπου οι αεροπειρατές απελευθέρωναν σταδιακά τους επιβάτες, ενώ σκότωσαν έναν Αμερικανό πεζοναύτη στη Βηρυτό. Οι ελληνικές Αρχές απελευθέρωσαν τον συλληφθέντα τρομοκράτη και

οι αεροπειρατές άφησαν ελεύθερο τον Ντέμη Ρούσο. Οι Αμερικανοί εξοργίστηκαν και εξαπέλυσαν μύδρους κατά της ελληνικής κυβέρνησης, ενώ εξέδωσαν και ταξιδιωτική οδηγία εις βάρος της. Αυτό έγινε στην αρχή της τουριστικής περιόδου και οδήγησε σε μαζικές ακυρώσεις κρατήσεων, με συνολικό κόστος πλέον των 300.000.000 δολαρίων για την ελληνική οικονομία, γεγονός που προκάλεσε τη σφοδρή επίθεση προσωπικά κατά του Παπανδρέου εκ μέρους της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Επίσης, η εταιρεία Pan-Am ακύρωσε προσωρινά όλες τις πτήσεις της από και προς την Αθήνα. Η ελληνική κυβέρνηση απάντησε ότι ενήργησε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο προκειμένου να απελευθερωθούν οι υπήκοοί της και αρνήθηκε ότι τα όπλα είχαν μπει στο αεροπλάνο στο Ελληνικό.

Πολλοί στη Δύση θεώρησαν υπεύθυνη τη Λιβύη, η οποία ούτως ή άλλως στήριζε ενεργά πολλούς τρομοκράτες στη Μέση Ανατολή και ενίσχυε διάφορα ριζοσπαστικά απελευθερωτικά κινήματα. Η Τρίπολη δεν αποδεχόταν τις κατηγορίες αλλά και δεν διέψευδε κατηγορηματικά την ανάμειξή της σε μια πλειάδα τρομοκρατικών ενεργειών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν οι τρομοκρατικές ενέργειες στα αεροδρόμια της Βιέννης και της Ρώμης, τον Δεκέμβριο του 1985. Την ευθύνη ανέλαβε η οργάνωση του Αμπού Νιντάλ, που ήταν γνωστό ότι υποστηριζόταν από τη Λιβύη.

Η Αθήνα δέχτηκε να συνεργαστεί με τις Ηνωμένες Πολιτείες για να βελτιώσει τα μέτρα προστασίας στα αεροδρόμια, ενώ μετρίασε τους τόνους της κριτικής της προς το Ισραήλ στη διαμάχη του με τους Παλαιστίνιους. Οι προαναφερθείσες

κινήσεις δεν ήταν αρκετές για να κατευνάσουν την Ουάσινγκτον. Κατά συνέπεια, τον Μάρτιο του 1986 αποφασίστηκε η αντικατάσταση του Καφετζόπουλου από τον οικονομολόγο Ευάγγελο Χατζημιάλη στη θέση του πρεσβευτή της Ελλάδος στην Λιβύη. Ήταν ένα σαφές μήνυμα προς

τον Καντάφι για να προχωρήσει στην εφαρμογή των συμφωνιών, ενώ έδειχνε και την πρόθεση ενδεχόμενης μεταβολής πολιτικής.

Το τελευταίο έγινε πραγματικότητα λόγω της ραγδαίας επιδείνωσης των αμερικανολιβυκών σχέσεων. Κατά τους πρώ-

Οι τρεις ηγέτες στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων κατά την τριμερή συνάντηση στην Ελούντα, τον Νοέμβριο του 1984. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής και ο πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου: μια σχέση που εξ αρχής προδιαγραφόταν δύσκολη και δεν ήταν τόσο ανέφελη όσο πιστεύεται.

τους μήνες του 1986, έλαβε χώρα μία αμερικανική ναυτική άσκηση με την επωνυμία «Φωτιά στο Λιβάδι» στον κόλπο της Σύρτης. Απώτερος σκοπός ήταν η πρόκληση ένοπλης λιβυκής αντίδρασης μέσω της αμφισβήτησης κάθε δικαιώματος παρουσίας της Λιβύης στον συγκεκριμένο κόλπο. Επλήγησαν δύο κορβέτες και δύο πυραυλάκατοι του λιβυκού ναυτικού, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 35 Λίβυοι. Λίγο μετά, πραγματοποιήθηκε η επιχείρηση «Το Φαράγγι του Ελντοράντο», κατά την οποία αμερικανικά αεροσκάφη βομβάρδισαν επίγειους στόχους στην Τρίπολη. Είχε προηγηθεί η έκρηξη βόμβας στην ντισκοτέκ «La Belle» του δυτικού Βερολίνου, κατά την οποία σκοτώθηκαν δύο

Αμερικανοί λοχίες και μία θαμώνας τουρκικής υπηκοότητας, ενώ 229 θαμώνες τραυματίστηκαν.

Ο Αμερικανός πρόεδρος κατηγόρησε τον Καντάφι ως οργανωτή της επίθεσης, βασιζόμενος στα υποκλαπέντα από τις αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες συγχαρητήρια μηνύματα που είχαν σταλεί από την κυβέρνηση της Λιβύης προς τη λιβυκή πρεσβεία στο Ανατολικό Βερολίνο, αμέσως μετά την έκρηξη. Κατά συνέπεια, εξαπολύθηκε αεροπορική επίθεση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο περισσότερων των 100 Λίβυων, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν και μία θυγατέρα του Καντάφι (τη 15η Απριλίου). Η επίθεση καταδικάστηκε από τον Αραβικό Σύνδε-

Ο Ανδρέας Παπανδρέου με τον Γιάσερ Αραφάτ το 1981.

σμο, τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, καθώς και από αρκετές ευρωπαϊκές χώρες. Σημειώτεον ότι πριν από την επίθεση η Γαλλία και η Ισπανία αρνήθηκαν να επιτρέψουν στα αμερικανικά βομβαρδιστικά να διασχίσουν τον εναέριο χώρο τους. Πάντως, αργότερα αποδείχτηκε η ανάμειξη της Τρίπολης στη βομβιστική επιχείρηση στη Γερμανία.

Στην Ελλάδα, ο Παπανδρέου καταδίκασε τις αμερικανικές επιχειρήσεις αλλά απέφυγε να υψώσει τους τόνους, την ίδια ώρα που η επιτροπή εξωτερικών υποθέσεων του ΠΑΣΟΚ υποθέτησε τις (εν πολλοίς δίκαιες) διαμαρτυρίες της Λιβύης για τις συνεχείς παραβιάσεις των κυριαρχικών δικαιωμάτων της. Το κίνημα επισήμως δεν έλαβε μέρος στις αντιαμερικανικές διαδηλώσεις που διοργανώθηκαν στην

Αθήνα. Είχε προηγηθεί η επίσκεψη του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών Τζωρτζ Σουλτς από την 25η έως την 27η Μαρτίου, κατά την οποία συζητήθηκαν πολλά θέματα όπως αυτό της παραμονής των αμερικανικών βάσεων στη χώρα αλλά και οι ελληνολιβυκές σχέσεις.

Οι διπλωματικοί ελιγμοί της ελληνικής κυβέρνησης συνεχίστηκαν με εντεινόμενο ρυθμό. Τη 17η Απριλίου (κι ενώ είχαν ήδη ξεκινήσει οι αμερικανικοί βομβαρδισμοί), ο Καντάφι έστειλε στην Αθήνα έναν παλιό γνώριμο των Ελλήνων σοσιαλιστών, τον υφυπουργό Εξωτερικών Αχμάντ Σαχάτι. Σκοπός του ταξιδιού φαίνεται πως ήταν να ζητήσει από τον Παπανδρέου την παρέμβασή του στην τότε ΕΟΚ, σύμφωνα με το επίσημο ελληνικό ανακοινωθέν. Ο πρωθυπουργός της Ελλάδος απέφυγε να

δεσμευτεί, ενώ ταυτόχρονα καταδίκασε την τρομοκρατία. Ο Σαχάτι απεφάσισε να δώσει συνέντευξη Τύπου για να διαψεύσει το προαναφερθέν ανακοινθέν. Αυτή έλαβε χώρα τα μεσάνυχτα και διακόπηκε με παρέμβαση αξιωματικών της Ελληνικής Αστυνομίας «για λόγους ασφαλείας». Το γεγονός αυτό κλόνισε σε μεγάλο βαθμό τις διμερείς σχέσεις.

Σύμφωνα με τον προαναφερθέντα Καφετζόπουλο, ο Καντάφι αξίωσε την ενεργό διπλωματική και ανθρωπιστική υποστήριξη της Ελλάδος, τη φιλοξενία παιδιών Λίβυων αξιωματούχων (συμπεριλαμβανομένων αυτών του ίδιου του Λίβυου ηγέτη) και πλήρη απαγόρευση της χρήσης της βάσης της Σούδας από τους Αμερικανούς. Μάλιστα, πολλά χρόνια αργότερα, ο Καντάφι εξομολογήθηκε ότι σκέφτηκε να εκτοξεύσει πυραύλους κατά της Σούδας! Εάν η μαρτυρία του Καφετζόπουλου ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι καμία ελληνική κυβέρνηση δεν μπορούσε να αποδεχθεί τους προαναφερθέντες μαξιμαλιστικούς όρους, με δεδομένη η τουρκική απειλή.

Εξηγείται, λοιπόν, η δυναμική αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης κατά τη συνέντευξη Τύπου του Σαχάτι. Ο Παπανδρέου, ακόμη κι αν ήθελε, δεν μπορούσε να παράσχει τέτοιου είδους ανοιχτή υποστήριξη στον Καντάφι, δίχως να ρισκάρει ύψιστα εθνικά συμφέροντα της χώρας. Η Αθήνα ακολούθησε την πολιτική της τότε ΕΟΚ επί του θέματος και αργότερα υπέγραψε συμφωνία με τους Λίβυους για τη μείωση του αριθμού του διπλωματικού τους προσωπικού στην Ελλάδα. Έκτοτε, οι ελληνολιβυκές σχέσεις ουδέποτε επανήλθαν στο ίδιο υψηλό επίπεδο, όπως αυτό της περιόδου 1981-1984.

Εν κατακλείδι, οι διαπροσωπικές σχέσεις έπαιζαν διαχρονικά σημαίνοντα ρόλο στη διεθνή арένα. Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ

στην εξουσία έφερε μια αναδιάρθρωση πολλών παραμέτρων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η Αθήνα άρχισε να δραστηριοποιείται σε πολλά επίπεδα, βασιζόμενη εν πολλοίς στις σχέσεις (και το κύρος) του ίδιου του Έλληνα πρωθυπουργού. Ο τελευταίος έδινε μεγάλη βαρύτητα στο ιδεολογικό πλαίσιο, η σπουδαιότητα του οποίου όμως άρχισε σταδιακά να μειώνεται στο αδυσώπητο διεθνές περιβάλλον. Σύντομα, υιοθέτησε πιο ρεαλιστική προσέγγιση, καθώς δεν ήταν διατεθειμένος να παραβλέψει τις μόνιμες «σταθερές» της ελληνικής διπλωματίας προς χάριν ενός φίλου, ο οποίος είχε ήδη αποδειχτεί αφερέγγυος, τουλάχιστον στον οικονομικό τομέα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

J. O. Iatrides, «Papandreou's Foreign Policy», στο T. C. Kariotis (επιμ.), *The Greek Socialist Experiment, Papandreou's Greece 1981-1989*, Pella, Νέα Υόρκη 1992, σ. 127-160.

Sofia Papastamkou, «Greece between Europe and the Mediterranean, 1981-1986: The Israeli-Palestinian Conflict and the Greek-Libyan Relations as Case Studies», στο *Journal Of European Integration History* 21 (2015), σ. 49-69.

Yehudit Ronen, *Qaddafi's Libya in World Politics*, Lynne Rienner Publishers, Μπούλντερ 2008.

Yahia Zoubir, «Les États-Unis, l'Europe et la Libye: de la réhabilitation de Kadhafi à son renversement», στο *L'Année du Maghreb* VIII (2012), σ. 457-469.

Εφ. *Έθνος*, 16 Νοεμβρ. 1984.

Εφ. *Ταχυδρόμος*, 19 Απρ. 1986 / 20 Απρ. 1986.

Εφ. *Το Βήμα*, 18 Σεπτ. 1984 / 19 Σεπτ. 1984 / 20 Σεπτ. 1984 / 25 Σεπτ. 1984.

<https://www.iefimerida.gr>

<https://www.inotos.gr>

<https://www.neakriti.gr>

<https://www.news247.gr>

<https://www.tovima.gr>

Ο Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ Θ. ΧΑΛΑΤΣΗ

Οι πόλεμοι ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στην Αίγυπτο υπήρξαν το αποκορύφωμα μιας παρατεταμένης περιόδου παρακμής και στρατιωτικών αποτυχιών για τους Οθωμανούς. Στην πρώτη σύγκρουση (1831-1833), ο κυβερνήτης της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή, τυπικά υποτελής στην Πύλη, ουσιαστικά όμως αυτόνομος, κατέλαβε την οθωμανική επαρχία της Συρίας, την οποία διεκδικούσε ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή του εναντίον της Ελληνικής Επανάστασης. Στη δεύτερη αναμέτρηση (1839-1841) οι Οθωμανοί επιχείρησαν ανακατάληψη της Συρίας χωρίς επιτυχία. Η συγκρότηση όμως ενός συμμαχικού συνασπισμού οδήγησε στην ήττα των αιγυπτιακών στρατευμάτων. Και στις δύο περιπτώσεις οι επεμβάσεις των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων απέτρεψαν το ενδεχόμενο οθωμανικής κατάρρευσης. Εκείνη η περίοδος ανέδειξε το πρόβλημα του «Μεγάλου Ασθενούς», χαρακτηρισμός που θα συνόδευε την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέχρι τη διάλυσή της μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η ΑΙΓΥΠΤΟΣ από τα μέσα του 13ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 16ου βρισκόταν υπό τον έλεγχο του σουλτανάτου των Μαμελούκων, που είχαν καταφέρει να συγκροτήσουν μια αξιόλογη στρατιωτική δύναμη στην περιοχή της Βόρειας Αφρικής. Το 1517 οι Οθωμανοί Τούρκοι, που αποτελούσαν τη νέα δύναμη του μουσουλμανικού κόσμου, κατέλαβαν την Αίγυπτο και την κατέστησαν

προτεκτοράτο τους. Το 1798, και ενώ τα σημάδια παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν ήδη εμφανή, γαλλικά στρατεύματα υπό την ηγεσία του Ναπολέοντα Βοναπάρτη εισέβαλαν στην Αίγυπτο. Αν και τα γαλλικά στρατεύματα επικράτησαν στις μάχες με τους Μαμελούκους, απέτυχαν να θέσουν υπό τον πλήρη έλεγχό τους την Αίγυπτο και τελικά αναγκάστηκαν το 1801 να αποσυρθούν

1. Ο κυβερνήτης της Αιγύπτου Μεχμέτ Αλή. 2. Στρατιώτης του οθωμανικού πεζικού στις αρχές της δεκαετίας του 1830. 3. Ο Ιμπραήμ, επικεφαλής των αιγυπτιακών στρατευμάτων κατά τη διάρκεια των πολέμων με την οθωμανική αυτοκρατορία.

Λογχοφόρος του οθωμανικού ιππικού κατά τη διάρκεια του πρώτου πολέμου με την Αίγυπτο.
ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο οθωμανός σουλτάνος Μαχμούτ Β΄ έφιππος.

υπό την πίεση των βρετανικών και των οθωμανικών στρατευμάτων. Ανάμεσα στα στρατεύματα που στάλθηκαν από τον σουλτάνο Σελίμ Γ' για να επαναφέρουν την Αίγυπτο υπό οθωμανικό έλεγχο υπήρχαν Αλβανοί μισθοφόροι με επικεφαλής τον Μεχμέτ Αλή ή Μωχάμεντ Άλι, που είχε γεννηθεί στην Καβάλα το 1769. (Αν και οι περισσότερες πηγές συμφωνούν ότι ήταν αλβανικής καταγωγής, σύμφωνα με μια άποψη έχει θεωρηθεί εσφαλμένα ότι ήταν Αλβανός λόγω των στρατευμάτων που διοικούσε). Στις συγκρούσεις που ακολούθη-

σαν ανάμεσα στους Οθωμανούς και τους Μαμελούκους, ο Μεχμέτ Αλή, ελυσσόμενος επιδέξια ανάμεσα στις δύο πλευρές, απέκτησε την υποστήριξη των Μαμελούκων, αναγκάζοντας τον Σελίμ να τον αναγνωρίσει ως βαλή, κυβερνήτη της Αιγύπτου, υπό οθωμανική επικυριαρχία.

Το 1811 ο Μεχμέτ Αλή παγίωσε τη θέση του στην εξουσία εξοντώνοντας τους αξιωματούχους των Μαμελούκων και τα στρατεύματά τους. Από το 1811 μέχρι το 1819 κατάφερε με συνεχείς εκστρατείες στην Αραβική Χερσόνησο να νικήσει τους Ουα-

χαμπίτες και να θέσει το μεγαλύτερο τμήμα της Αραβίας υπό τον έλεγχό του. Την περίοδο 1820-1822 τα στρατεύματα του Μεχμέτ Αλή κατέλαβαν το μεγαλύτερο τμήμα του Σουδάν και του εξασφάλισαν τον έλεγχο του δουλεμπορίου στην περιοχή αλλά και μεγάλο αριθμό Αφρικανών στρατιωτών.

Στο μεταξύ, στις αρχές του 19ου αιώνα οι Οθωμανοί ήρθαν αντιμέτωποι με εξεγέρσεις των Σέρβων στην Νοτιοανατολική Ευρώπη (1804-1817) αλλά και ενεπλάκησαν σε πολέμους με τη Ρωσία (1806-1812) και με το Ιράν (1821-1823) στους οποίους ηττήθηκαν. Η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στην Πελοπόννησο και στα νησιά του Αιγαίου το 1821 αποκάλυψε ακόμα περισσότερο τις αδυναμίες του

οθωμανικού στρατεύματος. Αδυνατώντας να καταστείλει την ελληνική επανάσταση ο σουλτάνος Μαχμούτ Β' ζήτησε τη στρατιωτική συνδρομή του Μεχμέτ Αλή το 1824. Ο αιγυπτιακός στρατός είχε εκπαιδευτεί από Γάλλους πρώην αξιωματικούς του Ναπολέοντα και λόγω των στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων που είχε εισαγάγει ο Μεχμέτ Αλή θεωρούνταν καλύτερα οργανωμένος και πιο αξιόμαχος από τον οθωμανικό. Ο πιο γνωστός από τους Γάλλους αξιωματικούς ήταν ο Ζοζέφ Σεβέ, ο οποίος είχε ασπαστεί το ισλάμ και ήταν γνωστός ως πασάς Σουλεϊμάν.

Η ηγεσία του αιγυπτιακού στρατεύματος ανατέθηκε στον Ιμπραήμ, γιο του Μεχμέτ Αλή (σύμφωνα με κάποιες πηγές ήταν θετός γιος). Εκμεταλλευόμενος τη

δικόνοια στις τάξεις των Ελλήνων επαναστατών (από τον εμφύλιο πόλεμο της περιόδου 1823-1825), ο Ιμπραήμ πέτυχε σημαντικές νίκες, χωρίς όμως να καταφέρει να εξαλείψει την Ελληνική Επανάσταση. Στις 20 Οκτωβρίου 1827 ο συμμαχικός ρωσικός, βρετανικός και γαλλικός στόλος κατέστρεψε τον οθωμανοαιγυπτιακό στόλο στη ναυμαχία του Ναβαρίνου, αναγκάζοντας τον Ιμπραήμ να αποχωρήσει με τα στρατεύματά του από την Ελλάδα το 1828. Η εξέλιξη αυτή δεν ήταν το μοναδικό πλήγμα για τον σουλτάνο Μαχμούτ, καθώς ένας ακόμα πόλεμος με τη Ρωσία (1828-1829) κατέληξε σε νέα ήττα των Οθωμανών (και τα δύο γεγονότα είχαν

σημαντική συμβολή στην αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας το 1830).

Εν τω μεταξύ ο Μεχμέτ Αλή, ο οποίος, αν και τυπικά παρέμενε υποτελής στον σουλτάνο, ουσιαστικά είχε καταστεί ανεξάρτητος, ζήτησε ως ανταμοιβή για τη συμμετοχή των στρατευμάτων του εναντίον της Ελληνικής Επανάστασης την παραχώρηση της οθωμανικής Συρίας, που αποτελούσε μία από τις πλουσιότερες επαρχίες της αυτοκρατορίας. Η επαρχία αυτή εκτός από τη Συρία περιλάμβανε τον Λίβανο, την Παλαιστίνη, το Ισραήλ, την Ιορδανία και εδάφη της νότιας Τουρκίας. Ο Μαχμούτ αρνήθηκε και του παραχώρησε τη θέση του κυβερνήτη στην

Το σχέδιο απεικονίζει συνομιλία ανάμεσα στον Πρώσο αξιωματικό Χέλμουτ φον Μόλτκε και τον πασά Χαφίζ Οσμάν λίγο πριν από τη μάχη του Νιζίπ, που κατέληξε στην ήττα του οθωμανικού στρατεύματος τον Ιούνιο του 1839. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Αξιωματικός και ιππείς του αιγυπτιακού στρατού στα μέσα του 19ου αιώνα.

Κρήτη στην οποία τα αιγυπτιακά στρατεύματα αποβιβάστηκαν τον Σεπτέμβριο του 1830. Ο Μεχμέτ Αλή όμως εκτιμώντας ότι η κατοχή της Κρήτης θα ήταν δαπανηρή λόγω των συχνών εξεγέρσεων και ότι δεν επαρκούσε για να ενισχύσει την οικονομία της Αιγύπτου ετοιμάστηκε να διεκδικήσει τη Συρία κηρύσσοντας τον πόλεμο στους Οθωμανούς.

Η κατάκτηση της οθωμανικής Συρίας από την Αίγυπτο 1831-1833

Η κήρυξη του πολέμου από τον Μεχμέτ Αλή έγινε σε μια περίοδο όπου η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αποδυναμωμένη. Μετά τη διάλυση του κάποτε πανίσχυρου στρατιωτικού σώματος των Γενιτοάρων το 1826 είχαν γίνει προσπάθειες εκσυγχρονισμού του στρατεύματος, οι οποίες όμως δεν είχαν ολοκληρωθεί. Ο αιγυπτιακός στρατός που βρισκόταν ξανά υπό τη διοίκηση του Ιμπραήμ εξακολουθούσε να είναι καλύτερα οργανωμένος. Αποτελούνταν κυρίως από Αιγύπτιους φελάχους (αγρότες), σημαντική όμως ήταν η παρουσία και άλλων εθνικοτήτων, όπως ήταν οι Αλβανοί και Κιρκάσιοι.

Το στράτευμα του Ιμπραήμ είχε από την αρχή των πολεμικών επιχειρήσεων

την πρωτοβουλία των κινήσεων, παρά το γεγονός ότι πριν ακόμα εκστρατεύσει από την Αίγυπτο επλήγη από επιδημία χολέρας με αποτέλεσμα, όπως εκτιμάται, την απώλεια 5.000 ανδρών. Τον Οκτώβριο του 1831 ο αιγυπτιακός στρατός κατέλαβε τη Γάζα (στην Παλαιστίνη), τη Γιάφα και τη Χάιφα και τον Νοέμβριο του ίδιου έτους πολιορκήσε την Άκρα (και οι τρεις είναι πόλεις του Ισραήλ). Δύο επιθέσεις που πραγματοποιήθηκαν αποκρούστηκαν, αλλά τελικά η πόλη κατελήφθη στις 27 Μαΐου 1832. Αυτές οι επιτυχίες εξασφάλισαν στον Ιμπραήμ τη συμμαχία των χριστιανών Μαρωνιτών του Λιβάνου υπό την ηγεσία του εμίρη Μπασίρ Β'. Αντίθετα οι φυλές των μουσουλμάνων Δρούζων που κατοικούσαν στον ορεινό Λίβανο παρέμειναν προσηλωμένες στη συμμαχία με τους Οθωμανούς.

Το στράτευμα του Ιμπραήμ συνέχισε την προέλασή του καταλαμβάνοντας τη Δαμασκό στις 14 Ιουνίου και την πόλη Χομς στις 9 Ιουλίου. Μέχρι τα τέλη Ιουλίου 1832 στην κατοχή του Ιμπραήμ είχαν περιέλθει μια σειρά συριακές πόλεις, ανάμεσά τους το Χαλέπι και η Αντιόχεια, με αποτέλεσμα την πλήρη κατάκτηση της Συρίας. Ύστερα από την κατάληψη των

Αδάνων στη νότια Τουρκία ο Ιμπραήμ ανέκοψε την προέλασή του και περίμενε ενισχύσεις από την Αίγυπτο καθώς προέβλεπε ότι η αντίδραση των Οθωμανών θα ήταν ισχυρότερη.

Όπως αναμενόταν ο σουλτάνος οργάνωσε μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη πεζικού και ιππικού, περίπου 80.000 ανδρών με 100 πυροβόλα, που τέθηκε υπό τη διοίκηση του μεγάλου βεζίρη πασά Ρεσίντ Μεχμέτ και στα τέλη του 1832 κινήθηκε εναντίον του Ιμπραήμ. Την ίδια περίοδο ο αιγυπτιακός στρατός εκτιμάται ότι ανερχόταν σε περίπου 50.000 άνδρες (συμπεριλαμβανομένων των Μαρωνιτών και άλλων Αράβων), με 48 πυροβόλα.

Η αποφασιστική μάχη εκείνου του πολέμου δόθηκε στο Ικόνιο, στην κεντρική Μικρά Ασία, στις 21 Δεκεμβρίου 1832. Η μάχη ξεκίνησε με τα πυρά του οθωμανικού πυροβολικού με πενιχρά όμως αποτελέσματα, καθώς η πυκνή ομίχλη καθιστούσε την ορατότητα εξαιρετικά περιορισμένη. Για τον ίδιο λόγο το αιγυπτιακό πυροβολικό επέλεξε να μην απαντήσει και ο Ιμπραήμ έστειλε ανιχνευτές για να εντοπίσει τις θέσεις του αντιπάλου του. Σε μια στιγμή όπου η ομίχλη είχε κάπως διαλυθεί ο Ιμπραήμ εντόπισε ένα άνοιγμα μεταξύ του ιππικού και του πεζικού στο αριστερό πλευρό της οθωμανικής διάταξης. Χωρίς καθυστέρηση διοχέτευσε εκεί το επίλεκτο πεζικό του και δύο μονάδες ιππικού αιφνιδιάζοντας τους αντιπάλους. Ενώ το αριστερό πλευρό του οθωμανικού στρατεύματος κατέρρεε, ο μέγας βεζίρης κινήθηκε σε αυτό το σημείο για να αποκαταστήσει τη συνοχή του, εξαιτίας όμως της ομίχλης που επανήλθε ξαφνικά, έπεσε πάνω στον κύριο όγκο του αιγυπτιακού στρατεύματος και αιχμαλωτίστηκε. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε στην πλήρη αποδιοργάνωση των Οθωμανών και στην ήττα τους. Οι απώλειες του οθωμανικού στρατεύματος εκτιμάται ότι ξεπέρασαν τις 3.000 νεκρούς ενώ οι αιχμάλωτοι υπερέ-

βησαν τις 5.000. Οι απώλειες των νικητών περιορίστηκαν σε 262 νεκρούς και 530 τραυματίες, ενώ στην κατοχή τους περιήλθαν 46 οθωμανικά πυροβόλα.

Η νίκη στο Ικόνιο έδινε τη δυνατότητα στον Ιμπραήμ να προελάσει προς την Κωνσταντινούπολη καθώς δεν υπήρχαν στρατεύματα διαθέσιμα για τον αντιμετώπισουν. Οι νίκες του Ιμπραήμ όμως είχαν θορυβήσει τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις κυρίως τη Ρωσία και τη Βρετανία. Πρώτη κινήθηκε η Ρωσία, καθώς ανησυχούσε ότι ενδεχόμενη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα έφερνε στο προσκήνιο έναν ίσως πιο επικίνδυνο ανταγωνιστή και επιπλέον θα ενίσχυε κατ' αρχήν την επιρροή της Γαλλίας, συμμάχου του Μεχμέτ Αλή αλλά και της Βρετανίας στη Μικρά Ασία και στη Μέση Ανατολή.

Ήδη από τον Νοέμβριο του 1832 ο στρατηγός Νικολάι Μουραβιόφ, προσωπικός απεσταλμένος του τσάρου Νικόλαου Α', είχε μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη προσφέροντας ρωσική στρατιωτική υποστήριξη στον σουλτάνο στην περίπτωση που ο Ιμπραήμ συνέχιζε τις επιθέσεις του. Η διαμεσολάβηση αυτή αρχικά δεν είχε επιτυχία. Ύστερα όμως από την ήττα του Ικονίου, ο Μαχμούτ, που είχε περιέλθει σε απόγνωση, αναγκάστηκε να δεχτεί τη ρωσική στρατιωτική βοήθεια. Αυτή η κίνηση προκάλεσε αίσθηση και όταν ο βρετανός πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη ρώτησε έναν αξιωματούχο της «Υψηλής Πύλης» (κυριολεκτικά το ανάκτορο του σουλτάνου αλλά υπό την ευρεία έννοια το οθωμανικό κράτος) πώς ήταν δυνατό ο σουλτάνος να δέχεται βοήθεια από τη Ρωσία με την οποία οι Οθωμανοί είχαν συγκρουστεί πολλές φορές στο παρελθόν (με πιο πρόσφατο τον πόλεμο του 1828-1829), εκείνος επανέλαβε τα λόγια του Μαχμούτ: «Όταν κάποιος πνίγεται και δει ένα φίδι μπροστά του, τότε ακόμα και αυτό θα το αρπάξει για να μη πνιγεί».

Ο Βρετανός πλοίαρχος Τσάρλς Νέιπιερ, που συμμετείχε στις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον του Ιμπραήμ κατά τη διάρκεια του δεύτερου οθωμανο-αιγυπτιακού πολέμου. ΔΕΞΙΑ: Άλβανοί μισθοφόροι στη υπηρεσία του Μεχμέτ Αλή.

Από τον Φεβρουάριο μέχρι τον Απρίλιο του 1833 ο ρωσικός στόλος αποβίβασε σταδιακά στην ασιατική ακτή του Βοσπόρου μια δύναμη περίπου 14.000 στρατιωτών. Η ρωσική εμπλοκή αλλά και οι πιέσεις που δέχτηκε από τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και της Γαλλίας (που με τη σειρά τους ανησυχούσαν για τη ρωσική επιρροή στο σουλτάνο) ανάγκασαν τον Μεχμέτ Αλή να αναστείλει τις πολεμικές επιχειρήσεις και να συμφωνήσει στην έναρξη διαπραγματεύσεων με τους Οθωμανούς.

Η συμφωνία ανάμεσα στον σουλτάνο και την Αίγυπτο επισημοποιήθηκε με τη Συνθήκη της Κιουτάχειας στις 4 Μαΐου 1833, που προέβλεπε την παραχώρηση της Συρίας, και των Αδάνων στην Αίγυπτο. Ο Μεχμέτ Αλή εξακολουθούσε να θεωρείται υποτελής του σουλτάνου. Τα ρωσικά στρατεύματα αποσύρθηκαν από τον Βόσπορο τον Ιούνιο του 1833 και τον ίδιο μήνα η Ρωσία υπέγραψε με την Οθωμα-

νική Αυτοκρατορία συνθήκη οκταετούς διάρκειας στο Χουνκιάρ-Ισκελεσί, η οποία προέβλεπε την αμοιβαία στρατιωτική βοήθεια σε περίπτωση που κάποια από τις δύο δυνάμεις δεχόταν επίθεση. Επιπλέον ο πιο σημαντικός όρος προέβλεπε τον αποκλεισμό των Στενών για πολεμικά πλοία άλλων ξένων δυνάμεων σύμφωνα με την απαίτηση της Ρωσίας. Όσον αφορούσε τη Συνθήκη της Κιουτάχειας περιέκλειε τα σπέρματα μιας νέας σύγκρουσης καθώς ούτε ο Μαχμούτ μπορούσε να συμβιβαστεί με την απώλεια της Συρίας ούτε ο Μεχμέτ Αλή ήθελε να αμφισβητηθεί η αυτονομία του.

Η οθωμανική εισβολή στη Συρία και η επέμβαση του συμμαχικού συνασπισμού εναντίον της Αιγύπτου 1839-1841

Τα χρόνια τα οποία μεσολάβησαν ανάμεσα στον πρώτο και τον δεύτερο πόλεμο,

η Ρωσία, η Βρετανία και η Γαλλία εξασφάλισαν επωφελείς εμπορικές συμφωνίες με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ιδιαίτερα η Βρετανία με εμπορική συνθήκη τον Αύγουστο του 1838 επέκτεινε τα εμπορικά προνόμια που απολάμβανε επί οθωμανικού εδάφους. Ο σουλτάνος Μαχμούτ από την πλευρά του θέλοντας να εκσυγχρονίσει τον στρατό του στράφηκε στην Πρωσία, μια ανερχόμενη στρατιωτική δύναμη, προσκαλώντας από το 1835 Γερμανούς στρατιωτικούς συμβούλους, ανάμεσά τους τον λοχαγό Χέλμουτ φον Μόλτκε (τον πρεσβύτερο), που αργότερα θα αναδεικνυόταν στον κορυφαίο επιτελικό αξιωματικό της χώρας του.

Οι διαπιστώσεις όμως του Μόλτκε για την κατάσταση του οθωμανικού στρατεύματος ακόμα και τις παραμονές του πολέμου ήταν απογοητευτικές. Στις αρχές Απριλίου 1839 έγραψε: *«Η Πύλη, έχοντας αποφασίσει να διεξάγει πόλεμο, συγκέντρωσε ένα στράτευμα 70.000 ανδρών. Αυτό αποτελείται από τους ρεντίφ, εφέδρους που πρέπει μέσα σε μόλις μερικές εβδομάδες να εκπαιδευτούν στα καθήκοντά τους, από νεοσύλλεκτους και από αξιωματικούς που έχουν επιλεγεί λόγω ευνοιοκρατίας και δεν έχουν την παραμικρή γνώση για την αποστολή τους. Η θνησιμότητα στο στράτευμα είναι τόσο μεγάλη ώστε απώλεσαμε από τις ασθένειες σχεδόν το μισό της δύναμής μας. Οι αναπληρώσεις προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από το Κουρδιστάν. Σε αυτούς τους στρατιώτες που δεν καταλαβαίνουν ούτε τη γλώσσα των αξιωματικών τους είμαστε αναγκασμένοι να συμπεριφερόμαστε όπως σε αιχμαλώτους. Το στρατόπεδο κάθε συντάγματος φυλάσσεται από φρουρούς (για αποτροπή των λιποταξιών), ακόμα όμως και αυτοί με την πρώτη ευκαιρία λιποτακτούν».*

Ο Μαχμούτ, υπερεκτιμώντας τις δυνατότητες του στρατεύματός του, διέταξε την εισβολή στη Συρία στις 21 Απριλίου

1839, αν και επισήμως ο πόλεμος εναντίον του Μεχμέτ Αλή κηρύχθηκε στις 7 Ιουνίου. Τον σουλτάνο, όπως εκτιμάται, είχε ενθαρρύνει μια μεγάλη εξέγερση των Δρούζων εναντίον του Ιμπραήμ το 1837, η οποία, αν και κατεστάλη το φθινόπωρο του 1838, είχε επιφέρει σημαντικές απώλειες στα αιγυπτιακά στρατεύματα. Ας σημειωθεί ότι οι διαφωνίες του Μόλτκε με τον επικεφαλής του οθωμανικού στρατεύματος πασά Χαφίζ Οσμάν σχετικά με τη διεξαγωγή των πολεμικών επιχειρήσεων τον ανάγκασαν να παραιτηθεί από στρατιωτικός σύμβουλος και να αναλάβει τη διοίκηση του οθωμανικού πυροβολικού.

Το οθωμανικό στράτευμα συναντήθηκε με τον στρατό του Ιμπραήμ, δύναμης περίπου 50.000 ανδρών, κοντά στο Νεζίμπ ή Νιζίπ, στη νοτιοανατολική Τουρκία, στις 24 Ιουνίου 1839. Το μεγαλύτερο όμως τμήμα του οθωμανικού στρατεύματος το αποτελούσαν Κούρδοι και Τουρκομάνοι που δεν ήταν ιδιαίτερα πρόθυμοι να θυσιάσουν για τον σουλτάνο. Σύντομα η οθωμανική επίθεση κατέρρευσε, αφήνοντας στο πεδίο της μάχης 4.000 νεκρούς (μέρος των οποίων πνίγηκαν προσπαθώντας να διασχίσουν τον ποταμό Ευφράτη), 170 πυροβόλα και 12.000 αιχμαλώτους, από τους οποίους οι 5.000 αυτομόλησαν στην πλευρά του Ιμπραήμ.

Σχεδόν μια εβδομάδα μετά τη μάχη του Νιζίπ, στις 30 Ιουνίου, ο σουλτάνος Μαχμούτ πέθανε και τον διαδέχτηκε ο 16χρονος γιος του Αμπντούλ Μειζίτ Α'. Η οθωμανική πλευρά υπέστη νέο πλήγμα όταν στις 4 Ιουλίου ο επικεφαλής του στόλου ναύαρχος Αχμέτ Φεβζί κατέπλευσε με τα πλοία του στην Αλεξάνδρεια αυτομολώντας στο στρατόπεδο του Μεχμέτ Αλή. Με δύναμη οκτώ μεγάλα πλοία, 12 φρεγάτες και 11 μικρότερα σκάφη ο οθωμανικός στόλος ήταν από τους ισχυρότερους στην περιοχή και η αυτομόλησή του στον Μεχμέτ Αλή έδινε μεγάλο πλεονέκτημα στην αιγυπτιακή πλευρά.

Ο συμμαχικός στόλος βομβαρδίζει θέσεις των αιγυπτιακών στρατευμάτων στην Άκρα τον Νοέμβριο του 1840. Η πτώση της πόλης υπήρξε καθοριστική για την ήττα των στρατευμάτων του Ιμπραήμ στη Συρία.

Τους επόμενους μήνες ακολούθησε μια περίοδος διαπραγματεύσεων ανάμεσα στον σουλτάνο και τον Μεχμέτ Αλή κατά την οποία ο δεύτερος απαιτούσε να αναγνωριστεί κληρονομικός ηγεμόνας όχι μόνο της Αιγύπτου αλλά και της Συρίας. Για ακόμα μια φορά η «Ανατολική Κρίση» κινητοποίησε τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Σε αυτή την περίπτωση την πρωτοβουλία ανέλαβε η Βρετανία. Στις 15 Ιουλίου 1840 στο Λονδίνο υπεγράφη συνθήκη ανάμεσα στη Βρετανία, τη Ρωσία, την Αυστρία και την Πρωσία από τη μία πλευρά και την Οθωμανική Αυτοκρατορία από την άλλη για παροχή στρατιωτικής βοήθειας στον σουλτάνο εναντίον του Μεχμέτ Αλή. Ταυτόχρονα εστάλη τηλεσίγραφο στον Μεχμέτ Αλή να αποσύρει όλα τα στρατεύματά του από τη Συρία και να επιστρέψει τον οθωμανικό στόλο με αντάλλαγμα την παραμονή του και των διαδόχων του στην εξουσία της Αιγύπτου και του Σουδάν. Αν δεν συμμορφωνόταν, ο συμμαχικός συνασπισμός θα στρεφόταν εναντίον του. Η Γαλλία, σύμμαχος της Αιγύπτου, προέτρεψε αρχικά τον Μεχμέτ

Αλή να αντισταθεί. Σύντομα όμως αναγκάστηκε να συμβιβαστεί με την επιλογή των άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων και στον πόλεμο που ακολούθησε παρέμεινε αμέτοχη.

Οι εκθροπραξίες ξεκίνησαν στις 11 Σεπτεμβρίου 1840, όταν ο βρετανικός στόλος της Μεσογείου, υπό τη διοίκηση του ναυάρχου σερ Ρόμπερτ Στόπφορντ, έχοντας τη συνδρομή αυστριακών και οθωμανικών ναυτικών δυνάμεων, ξεκίνησε τον βομβαρδισμό της Βηρυτού. Την επόμενη ημέρα 220 Βρετανοί πεζοναύτες αποβιβάστηκαν στην ακτή με στόχο τη κατάληψη του κάστρου της Βύβλου (Τζουμπάιλ). Η αλβανική φρουρά που το υπερασπιζόταν προέβαλε αντίσταση, αλλά τελικά το κάστρο έπεσε με τη απώλεια πέντε νεκρών και 18 τραυματιών από την πλευρά των επιτιθέμενων. Στις 13 Σεπτεμβρίου το μεγαλύτερο τμήμα του βρετανικού στόλου αποσύρθηκε από τη Βηρυτό με προορισμό την Άκρα, τη Χάιφα και την Τύρο, ενώ τα εναπομείναντα δύο πολεμικά πλοία συνέχισαν τον περιστασιακό βομβαρδισμό της πόλης. Στις 26 του

Απεικόνιση του βομβαρδισμού της Σιδώνας από τον βρετανικό στόλο τον Σεπτέμβριο του 1840. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Απεικόνιση αξιωματικών και στρατιωτών του αιγυπτιακού πεζικού, ιππικού και πυροβολικού περίπου στα μέσα του 19ου αιώνα.

ίδιου μήνα πλοία του βρετανικού στόλου μαζί με μια αυστριακή φρεγάτα και μια οθωμανική κορβέτα βομβάρδισαν τη Σιδώνα. Η πόλη καταλήφθηκε ύστερα από συντονισμένη απόβαση, από διαφορετικές κατευθύνσεις, Βρετανών πεζοναυτών και οθωμανικών στρατευμάτων που βρίσκονταν υπό τη διοίκηση ενός Αυστριακού αξιωματικού, του Άουγκουστ Γιόχιμους.

Η απώλεια της Σιδώνας υπήρξε σημαντικό πλήγμα για τον Ιμπραήμ, ο οποίος, εκτός από τη συμμαχική επίθεση εναντίον του, είχε να αντιμετωπίσει και νέα εξέγερση που υποκίνησαν Βρετανοί πράκτορες στον Λίβανο με τη συμμετοχή κυρίως χριστιανών Μαρωνιτών, που ήταν αντίθετοι με τον εμίρη Μπασίρ. Οι δυνάμεις του Ιμπραήμ ήταν αναγκασμένες να διεξάγουν διμέτωπο αγώνα. Ο βρετανο-αυστριακός στόλος είχε αποκλείσει τα λιμάνια και βομβάρδιζε τις ακτές της Συρίας, ενώ στην ξηρά δεχόταν ισχυρές πιέσεις από τα αποβατικά τμήματα των Βρετανών και τους εξεγερμένους αντάρτες που είχαν αποκόψει τις γραμμές ανεφοδιασμού του. Στις 9 Οκτωβρίου οι πο-

λεμικές επιχειρήσεις εναντίον της Βηρυτού επαναλήφθηκαν με την απόβαση βρετανικών και οθωμανικών στρατευμάτων. Παρά την αντίσταση που προέβαλλαν τα στρατεύματα του πασά Σουλεϊμάν, η πόλη έπεσε στον συμμαχικό συνασπισμό στις 10 Οκτωβρίου με την παράδοση 2.000 Αιγυπτίων στρατιωτών.

Στις 3 Νοεμβρίου ο συμμαχικός στόλος κατέπλευσε στην Άκρα, την τελευταία παράκτια τοποθεσία που κρατούσε ο στρατός του Ιμπραήμ. Τα πλοία των επιτιθέμενων προσέγγισαν το φρούριο της Άκρας από τη δυτική και τη νότια πλευρά του σε απόσταση πολύ μικρότερη από την αναμενόμενη και τα πυρά τους ήταν καταγαιστικά. Αντίθετα, η υψηλή γωνία κλίσης των αιγυπτιακών πυροβόλων περιόρισε δραστικά την αποτελεσματικότητα των πυρών τους, που ήταν άστοχα. Πολύ σύντομα ο ναυτικός βομβαρδισμός των συμμάχων εξουδετέρωσε τις αιγυπτιακές παράκτιες πυροβολαρχίες, ενώ το απόγευμα της ίδιας ημέρας μια οβίδα που εξερράγη στην κύρια αποθήκη πυρομαχικών των Αιγυπτίων προξένησε στο στράτευμα

του Ιμπραήμ πολύ μεγάλες απώλειες. Τη νύχτα η Άκρα κατελήφθη. Οι απώλειες των Βρετανών που σήκωσαν το βάρος της επίθεσης ήταν περιορισμένες και ανήλθαν σε 18 νεκρούς και 41 τραυματίες.

Οι ήττες του Ιμπραήμ στον Λίβανο και τη Συρία οδήγησαν στην αποστολή ενός βρετανικού στολίσκου υπό τον πλοίαρχο Τσάρλς Νέιπιερ στην Αλεξάνδρεια στα τέλη Νοεμβρίου 1840. Ο Νέιπιερ πρότεινε στον Μεχμέτ Αλή την κατάπαυση του πυρός. Σε διαφορετική περίπτωση οι εκθροπισμοί θα συνεχιζόνταν μέσα στο έδαφος της Αιγύπτου. Ο Μεχμέτ Αλή, που είχε φτάσει κοντά στη δημιουργία της δικής του αυτοκρατορίας μέσα από την κατάρρευση της οθωμανικής, κατανοώντας ότι όλοι οι συσχετισμοί δυνάμεων ήταν εναντίον του, αποδέχτηκε τους όρους της Συνθήκης του Λονδίνου, στις 27 Νοεμβρίου 1840. Ο Ιμπραήμ και τα στρατεύματά του αποχώρησαν από τη Δαμασκό στα τέλη Δεκεμβρίου του 1840. Από το αιγυπτιακό στράτευμα των περίπου 60.000 ανδρών που είχε ξεκινήσει την εκστρατεία μόλις οι 24.000 κατάφεραν να φτάσουν στη

Γάζα και να αποπλεύσουν για την Αίγυπτο.

Σύμφωνα με οθωμανικό διάταγμα που εκδόθηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1841, ο Μεχμέτ Αλή και οι διάδοχοί του διατηρούσαν την εξουσία τους στην Αίγυπτο και στο Σουδάν, με την υποχρέωση όμως να επιστρέψουν στον σουλτάνο τη Συρία, την Κιλικία, την Αραβία και την Κρήτη. Επιπλέον ο Μεχμέτ Αλή υποχρεώθηκε να μειώσει τον αριθμό του αιγυπτιακού στρατού σε μόλις 18.000 στρατιώτες και απώλεσε το δικαίωμά να διορίζει ο ίδιος τους στρατηγούς του και να ναυπηγεί πολεμικά πλοία. Τέλος, αναγνώριζε την κυριαρχία του σουλτάνου με την υποχρέωση να καταβάλλει βαρύ φόρο υποτέλειας.

Απολογισμός και επακόλουθα

Οι πόλεμοι μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Αιγύπτου, αν και λιγότερο γνωστοί από άλλους πολέμους των Οθωμανών, υπήρξαν σημαντικοί, καθώς ανέδειξαν ακόμα περισσότερο την παρακμή της αυτοκρατορίας και την έφεραν κοντά στην κατάρρευση, που τελικά απε-

τράπη χάρη στην επέμβαση των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων. Πιο ωφελημένη από την κρίση της περιόδου 1839-1841, υπήρξε η Βρετανία. Τον Ιούλιο του 1841 υπογράφηκε στο Λονδίνο η Συνθήκη των Στενών, σύμφωνα με την οποία μόνο τα τουρκικά πολεμικά πλοία μπορούσαν να διασχίζουν τον Βόσπορο και τα Δαρδανέλλια σε περίοδο ειρήνης, εξέλιξη που έπληττε τα ρωσικά συμφέροντα. Επιπλέον το 1842, η βρετανοοθωμανική εμπορική συμφωνία του 1838 επεκτάθηκε και στην Αίγυπτο. Το σύστημα των κρατικών μονοπωλίων που εφάρμοζε ο Μεχμέτ Αλή καταργήθηκε και οι Βρετανοί έμποροι και οι βιομήχανοι είχαν τη δυνατότητα όχι μόνο να αγοράζουν ελεύθερα προϊόντα από τους Αιγύπτιους παραγωγούς άμεσα ή μέσω των εμπορικών αντιπροσώπων τους, αλλά και να πληρώνουν σχεδόν μηδαιμικούς δασμούς για τα προϊόντα που εξήγαγαν στην Αίγυπτο.

Τον Ιούλιο του 1848 ο Ιμπραήμ ανέλαβε επίσημος κυβερνήτης της Αιγύπτου, πέθανε όμως εξαιτίας της φυματίωσης τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Λίγους μήνες αργότερα, στις 2 Αυγούστου 1849, απεβίωσε και ο Μεχμέτ Αλή. Η Αίγυπτος τις επόμενες δεκαετίες παρέμεινε σε καθεστώς υποτέλειας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά στην πραγματικότητα βρισκόταν υπό την κηδεμονία της Βρετανίας και της Γαλλίας που ανταγωνίζονταν για την απόκτηση της μεγαλύτερης δυνατής επιρροής στη χώρα.

Ας σημειωθεί ότι τα γεγονότα της περιόδου 1839-1841 είχαν έστω και έμμεσα αντίκτυπο στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Υπήρχαν σκέψεις κυρίως σε Έλληνες στρατιωτικούς για έναρξη πολεμικών επιχειρήσεων εναντίον των Οθωμανών στα κατεχόμενα ελληνικά εδάφη. Αυτά τα σχέδια όμως σύντομα εγκαταλήφθηκαν εξαιτίας της γρήγορης επικράτησης των

Βρετανών και κυρίως επειδή κατέστη σαφές ότι η Γαλλία (από την οποία οι Έλληνες ανέμεναν υποστήριξη) με κανένα τρόπο δεν θα εμπλεκόταν στον πόλεμο υπέρ της Αιγύπτου. Μόνο στην Κρήτη τον Φεβρουάριο του 1841 ύστερα από την αποχώρηση των αιγυπτιακών στρατευμάτων υπήρξε μια περιορισμένης έκτασης εξέγερση, η οποία όμως κατεστάλη σύντομα από τους Οθωμανούς. Οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις είχαν αποφασίσει να διατηρήσουν «εν ζωή» τον «Μεγάλο Ασθενή», όπως από τα μέσα του 19ου αιώνα θα γινόταν γνωστή η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πολιτική αυτή σε γενικές γραμμές θα παρέμενε αμετάβλητη μέχρι και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο οποίος θα οδηγούσε στην κατάρρευση της αυτοκρατορίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977.

David Nicolle, *Armies of the Ottoman Empire 1775-1820*, Osprey, Men at Arms Series, No 314, Μεγάλη Βρετανία 1998.

Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τόμ. II: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, Cambridge University Press 1977.

Всерминая История, Европа под Влиянием Франции, А.Н Бадак, И.Е Войнич, Н. Волчек и др. Москва АСТ Минск, Харвест, 2002.

Всерминая История, Национально-освободительные войны XIX века, А.Н Бадак, И.Е Войнич, Н. Волчек и др. Москва АСТ Минск, Харвест, 2002.

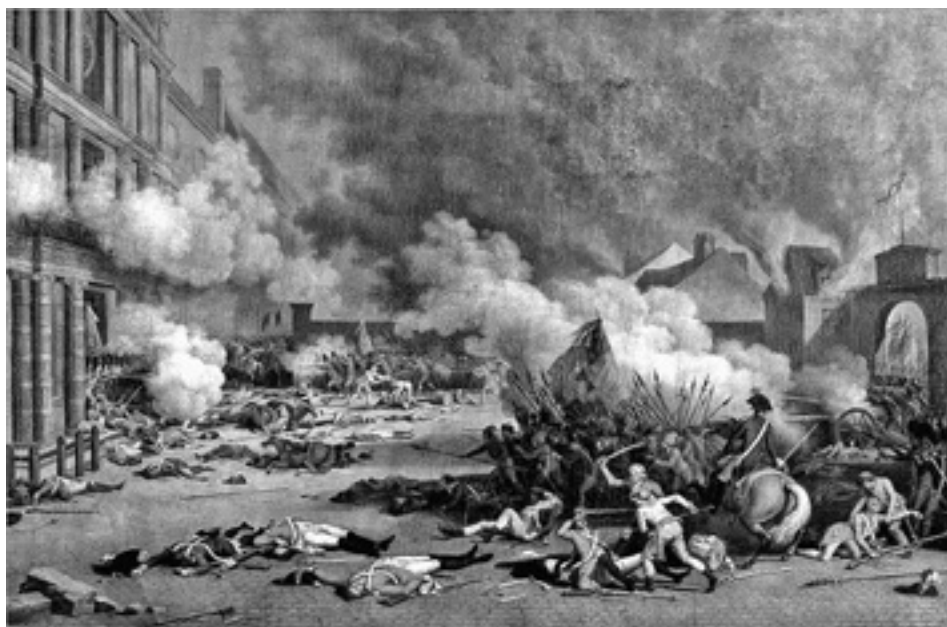
<http://www.muslim-info.com/turetsko-egipetskaya-voyna-1839-1841.html>

en.wikipedia.org

ru.wikipedia.org

el.wikipedia.org

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσος είναι ιστορικός ερευνητής.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΕΘΝΩΝ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

του ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΡΓΙΟΥ

Ο 19ος αιώνας ονομάστηκε πολύ εύστοχα αιώνας των εθνών, καθώς σε μια περίοδο μεγαλύτερη του ενός αιώνα που ξεκινά από την Αμερικανική Επανάσταση το 1776 και τη Γαλλική το 1789 και ολοκληρώνεται με τις καταλυτικές εξελίξεις στην εθνική αρχιτεκτονική των Βαλκανίων στα τέλη του 19ου αιώνα μορφοποιούνται τα βασικά γνωρίσματα του ευρωπαϊκού έθνους όπως το αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Το παρακάτω κείμενο επιχειρεί να συμβάλει στην κατανόηση αυτού του πολύπλοκου φαινομένου, εστιάζοντας στις εθνογενετικές διαδικασίες που οδήγησαν στη δημιουργία της ενωμένης Ιταλίας και Γερμανίας.

Η έφοδος στα ανάκτορα του Κεραμεικού
(10 Αυγούστου 1792) (έργο του Ζακ Μπερτό, Ανάκτορο των Βερσαλλιών).

Ο Ναπολέων στη μάχη του Βαγκράμ (6 Ιουλίου 1809) (έργο του Οράτιου Βερνέτ, Ανάκτορο των Βερσαλλιών). **ΚΑΤΩ.** Ο Κάρολος Λουδοβίκος Ναπολέων Βοναπάρτης (1808-1873) υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας και αργότερα, ως Ναπολέων Γ΄, αυτοκράτορας της Γαλλίας (έργο του Αλεσσάντρ Καμπανέλ, Πύργος της Κομπιένης). **ΔΕΞΙΑ:** Ο Καμίλο Μπένσο, Κόμης ντι Καβούρ (1810-1861), υπήρξε ηγετική μορφή του αγώνα για την ιταλική ενοποίηση.

Οι όροι *έθνος* και *εθνικισμός*

Η λέξη *έθνος* προέρχεται από την αρχαία λέξη *έθος* (συνήθεια), καθώς προσδιορίζει πρωτογενώς όσους έχουν τα ίδια ήθη και έθιμα. Η λέξη *έθνος* συναντάται σε πολλά αρχαιοελληνικά κείμενα και στον Όμηρο, όπου έχει τη σημασία της ομάδας («έθνος πουλιών»). Αντίθετα ο όρος *πατριωτισμός* που συναντάται σε αρχαία κείμενα σήμαινε την πίστη στις πολιτικές αρχές και την πολιτιστική κληρονομιά της πόλεως-κράτους. Οι όροι *Ελλάδα* και *Ελληνας* αποκτούν εθνικό περιεχόμενο με τη σημερινή έννοια από τον 17ο αιώνα και μετά. Πιο πριν σήμαιναν τον ειδικολάτρη, και δήλωναν ένα γεωγραφικό χώρο. Το ίδιο συνέβη και με τις έννοιες *Τούρκος* και *Τουρκία*. Μέχρι τον 19ο αιώνα *Τούρκος* ήταν ο νομάδας κτηνοτρόφος, μουσουλμάνος και τουρκόφωνος.

Το εντυπωσιακό με τον εθνική ιδεολογία είναι ότι σε αντίθεση με άλλες ιδεολογίες απέκτησε καθολική και οικουμενική ισχύ και συνδυάστηκε με άλλες αντιφατικές ιδεολογίες, τον φιλελευθερισμό, τον κομμουνισμό, τον φασισμό. Ακόμη εντυπωσιακότερη είναι η αίσθηση του ανήκειν σε ένα έθνος, μια φυσική ιδιότητα που νιώθουν τα μέλη του έθνους, ένα είδος συγγενικού θεσμού, ανάλογου με αυτού που έχουν μεταξύ τους τα αδέρφια, χωρίς να έχουν ποτέ συναντηθεί μεταξύ τους. Αυτού του είδους η συγγένεια έχει αποδειχτεί πολύ πιο ανθεκτική στον χρόνο από άλλες μορφές συλλογικής ταυτότητας, πολιτικής ή ιδεολογικής, με εξαίρεση ίσως τη θρησκευτική.

Αυτή η έννοια του έθνους είναι δημιουργήμα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και κυρίως των τελευταίων πέντε αιώνων. Και συνδέεται με την εμφάνιση συγκεκριμένων πολιτικοκοινωνικών εξελίξεων όπως 1) η μετάβαση από το απολυταρχικό καθεστώς στη νεωτερική δημοκρατία, η μετάβαση δηλαδή από την έννοια του υπηκόου στην έννοια του πολίτη, οι οποίοι

αυτοπροσδιορίζονταν όχι πλέον σε σχέση με τον μονάρχη που συμβόλιζε το κράτος αλλά και με το πολίτευμα της αστικοκοινοβουλευτικής δημοκρατίας· 2) η ανάπτυξη της αστικής τάξης ως κυρίαρχης τάξης και η ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος (κατάργηση των φεουδαλικών προνομίων), το οποίο συνδέεται με τον φιλελευθερισμό και το αστικοκοινοβουλευτικό σύστημα· 3) η διεξαγωγή μαζικών πολέμων και η εμφάνιση μαζικών στρατών (*Levéé en masse*) αντί των μισθοφορικών ή των ιπποτικών. Ένας από τους πιο διαπρεπείς μελετητές του εθνικισμού, ο Μπένεντικτ Άντερσον (*Benedict Anderson*), ισχυρίζεται ότι τα έθνη δεν είναι «πραγματικές» οντότητες αλλά «φανταστικές κοινότητες». Αυτό σημαίνει ότι η έννοια του έθνους έχει δομηθεί μέσα από σύμβολα, μύθους και αφηγήσεις, τα οποία επιτρέπουν στους ανθρώπους να φαντάζονται ότι έχουν κοινούς ισχυρούς δεσμούς αίματος και/ή κοινή ιστορία, συμφέροντα και μοίρα. Ο Άντερσον υποστηρίζει ότι τα έθνη όχι μόνο δεν έχουν αρχαία καταγωγή, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν σχετικά νέο φαινόμενο. Οι άνθρωποι άρχισαν να φαντάζονται τον εαυτό τους ως μέλη μιας κοινότητας μόνο μετά την εμφάνιση των σύγχρονων συστημάτων μεταφοράς, την καθιέρωση κοινών ζωνών ώρας, την εφεύρεση σύγχρονων έντυπων μέσων και τη συγκέντρωση της εξουσίας στο κράτος. Τόσο τα σχέδια οικοδόμησης κρατών όσο και ο σύγχρονος τρόπος διεξαγωγής πολέμου κατασκεύασαν και διαιώνισαν την έννοια του «έθνους».

Υπάρχουν δύο κυρίαρχες σχολές σκέψης σχετικά με τη δημιουργία της εθνικής συνείδησης, η γερμανική και η γαλλική: Η γερμανική σχολή σκέψης θεωρεί ότι η εθνική συνείδηση είναι απόρροια συγκεκριμένων αντικειμενικών παραγόντων όπως η κοινή γλώσσα, η κοινή ιστορία, ο κοινός πολιτισμός, αλλά όχι η θρησκεία. Η γαλλική θεωρεί ότι η εθνική

συνείδηση είναι μια αμιγώς συνειδησιακή διαδικασία που σχετίζεται με το πώς αισθάνεται ο καθένας και όχι με αντικειμενικούς παράγοντες. Βέβαια θεωρεί ότι αυτό δεν προκύπτει εξ αποκαλύψεως αλλά ότι είναι μια μακρόχρονη κοινωνιογνωστική διαδικασία.

Είθισται να διακρίνουμε δύο διαφορετικές εθνογενετικές διαδικασίες: αυτή του «έθνους-κράτους» και αυτή του «πολιτισμικού έθνους». Στην πρώτη περίπτωση το κράτος προϋπάρχει του έθνους λόγω διαφόρων κοινωνικοπολιτικών εξελίξεων (Γαλλία-Αγγλία-Ισπανία) και η εθνική ιδεολογία αναπτύσσεται εντός αυτού συνήθως μέσω της διεκδίκησης συντάγματος και πολιτικών ελευθεριών. Στην περίπτωση του «πολιτισμικού έθνους» η εθνική ιδεολογία αναπτύσσεται συνήθως πιο δυναμικά, κυρίως μέσω της διεκδίκησης εθνικής εστίας είτε μέσω της συνένωσης πολλών πολιτικών οντοτήτων (δουκάτα, μικρές ηγεμονίες και κρατίδια) όπως στην περίπτωση της Γερμανίας και της Ιταλίας είτε μέσω της απόσχισης ενός τμήματος από την επικράτεια ενός μεγαλύτερου κράτους (βαλκανικά κράτη, Βέλγιο-Λουξεμβούργο κ.ά.).

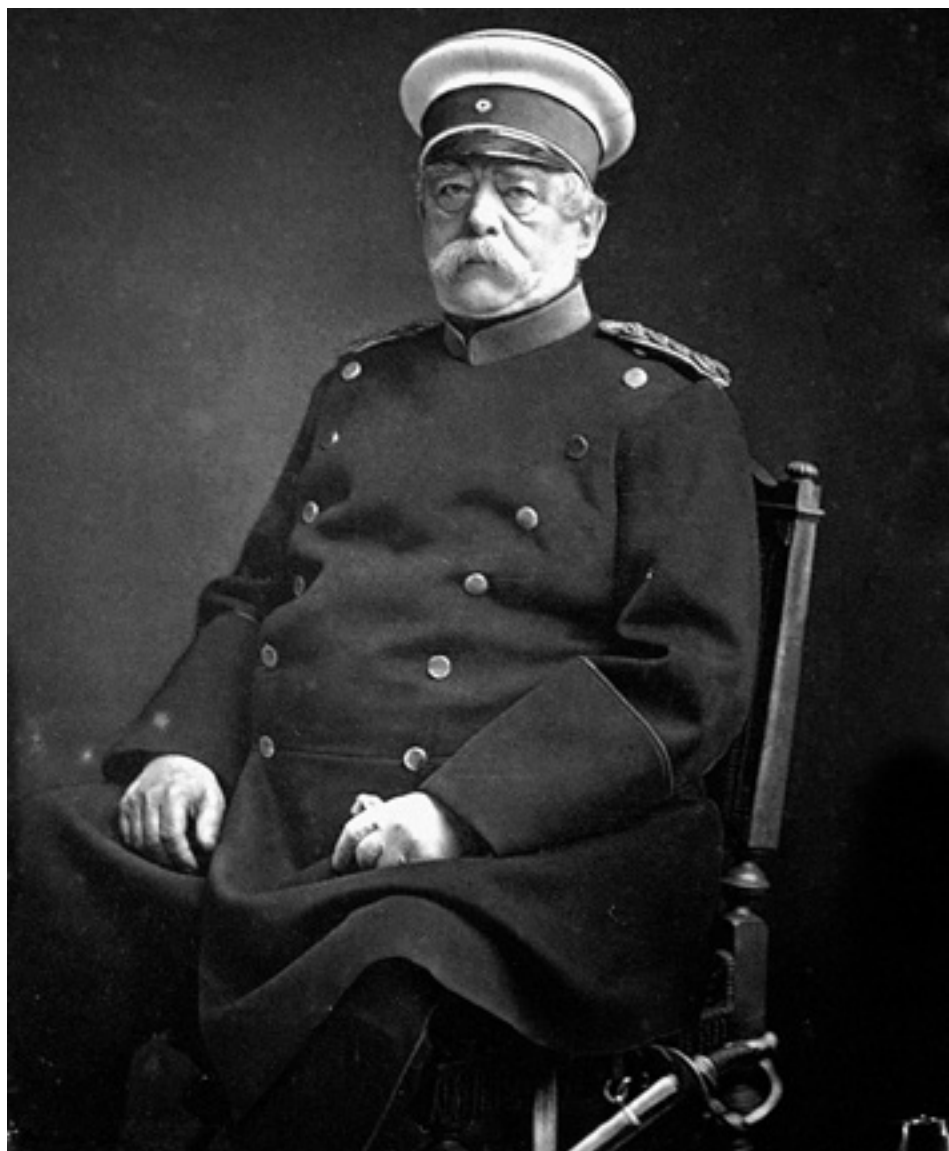
Μεγάλοι σταθμοί στη διαδικασία σφυρηλάτησης του έθνους είναι οι μεγάλες εθνικές και αστικές επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα και οι Ναπολεόντειοι Πόλεμοι. Τόσο στην Αμερικανική Επανάσταση όσο και στη Γαλλική οι άνθρωποι κλήθηκαν να προσδιορίσουν στη βάση ιδεωδών και πολιτικών αρχών το περιεχόμενο του έθνους και μάλιστα να το θέσουν ως ύψιστο διακύβευμα για το οποίο άξιζε κανείς να πεθάνει. Μεγαλύτερη ακτινοβολία είχαν τα όσα διαδραματίστηκαν στην ευρωπαϊκή ήπειρο στο πλαίσιο της Γαλλικής Επανάστασης. Το 1792 η επανάσταση αναγκάστηκε να υπερασπιστεί τον εαυτό της εναντίον των στρατών των αντίπαλων δυναστικών κρατών που είχαν καταθρουνηθεί από τη διάδοση

φιλελεύθερων ιδεών. Μόνο ένα μέρος του παλιού βασιλικού στρατού παρέμενε πιστό στην επαναστατική κυβέρνηση, ενώ το υπόλοιπο θεωρούνταν μάλλον αναξιόπιστο. Το γυμνασμένο, πειθαρχημένο πεζικό δεν επαρκούσε αριθμητικά ώστε να εφαρμόσει τις τακτικές του παλαιού καθεστώτος. Τα κενά στις τάξεις του έπρεπε να συμπληρωθούν από εθελοντές, οι οποίοι δεν είχαν καμία διάθεση να υποστούν την παραδοσιακή πειθαρχία, ακόμη και αν είχαν στη διάθεσή τους τον απαραίτητο χρόνο για να τη διδαχθούν. Ανάγοντας τη ρουσσωική έννοια του «φυσικού και ελεύθερου ανθρώπου» σε κατευθυντήρια αρχή, οι Γάλλοι επαναστάτες πραγματοποίησαν τη συγκλονιστικότερη ανατροπή στον τρόπο αυτοπροσδιορισμού των ανθρωπίνων κοινωνιών στην παγκόσμια ιστορία, διεξάγοντας τον πρώτο πόλεμο της νεότερης ιστορίας στο όνομα του λαού και των ιδεωδών της επανάστασης (*Liberté, égalité, fraternité*) και όχι του ηγεμόνα που ταυτιζόταν μέχρι τότε με ολόκληρο το κράτος και τον λαό. Παράλληλα, πραγματοποίησαν ένα στρατηγικό θαύμα, κατανικώντας τους ενωμένους δυναστικούς μισθοφορικούς στρατούς των άλλων ευρωπαϊκών κρατών. Σε αντίθεση όμως με τους μισθοφόρους, αυτοί πολεμούσαν για ιδέες.

Στη δεδομένη στιγμή, στα πεδία των μαχών στην Ευρώπη και στον κόσμο ολόκληρο δεν μορφοποιείται μόνο η έννοια του έθνους ως πολιτικού αυτοπροσδιορισμού, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα, αλλά και μια άλλη έννοια που έμελλε να συνταράξει την ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία κατά τους επόμενους αιώνες, το αίσθημα του εθνικισμού, ως ενός συλλογικού και ατομικού αυτοπροσδιορισμού που θέτει μια επιπλέον διάσταση σε αυτή της εθνικής συνείδησης: τη δυναμική και βίαιη διεκδίκηση των στόχων του έθνους, των αιτημάτων δηλαδή που συνδέονται με την κατοχύρωση του συγκεκρι-

κριμένου έθνους, είτε αυτό είναι εθνική εστία-κράτος είτε σύνταγμα που θεμελιώνει νομικά εθνικές αξίες τις οποίες οφείλουν να υπηρετούν οι κυβερνώντες. Για την εκπλήρωση του σκοπού αυτού καμία θυσία δεν είναι αρκετή. Και μάλιστα η θυσία αυτή αποκτά ακόμη μεγαλύτερη

ηθική βαρύτητα αν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι η πατρίδα δεν είναι ζήτημα ατομικής επιλογής. Οι εθνικισμοί από το 1820 ως το 1920 άλλαξαν τη μορφή του Παλαιού Κόσμου στο δυτικό ημισφαίριο, επιβάλλοντας μάλιστα τον τρόπο που σήμερα αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο.

Ο Όττο φον Μπίσμαρκ (1815-1898) υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους Γερμανούς πολιτικούς του 19ου αιώνα. Ως πρωθυπουργός της Πρωσίας από το 1862 έως το 1890 πραγματοποίησε την ενοποίηση της Γερμανίας.

Ο Γκαριμπάλντι μπαίνει στη Νάπολη (7 Σεπτεμβρίου 1860) (έργο του Φραντς Ουίνζελ Σβαρτς, Νάπολη, Καστέλο Νουόβο). **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Ο Τζουζέππε Γκαριμπάλντι, γνωστός ως Γαριβάλδης (1807-1882), υπήρξε σημαντική στρατιωτική και πολιτική φυσιογνωμία της Ιταλίας, καθώς και ήρωας του Ιταλικού Πολέμου της Ανεξαρτησίας.

Ο εθνικισμός του 19ου αιώνα εντούτοις δεν έχει σχέση με τον εθνικισμό που αναπτύσσεται στον 20ό και τον 21ο αιώνα, τον οποίο μάλιστα κάποιοι συγχέουν με τον πατριωτισμό. Ο εθνικισμός, όπως έχει μορφοποιηθεί τα τελευταία 100 χρόνια, εμπεριέχει το στοιχείο της υπεροχής έναντι άλλων εθνών, της επίκλησης υποτιθέμενων απειλών, εσωτερικών ή εξωτερικών, εναντίον του έθνους και της στοχοποίησης ανθρώπων οι οποίοι με τα λόγια ή τις πράξεις τους υποτίθεται ότι υπονομεύουν την εθνική υπόσταση. Είναι γνωστή η ρήση του Ντε Γκωλ: *«Πατριωτισμός είναι όταν βάζεις πάνω απ' όλα την αγάπη για τη χώρα σου. Εθνικισμός είναι όταν βάζεις πάνω απ' όλα το μίσος για τις άλλες»*. Είναι γνωστό επίσης ότι ο όρος σοβινισμός

σημαίνει τον υπερβολικό, πολεμοχαρή και φανατικό εθνικισμό και προέρχεται από το όνομα ενός Γάλλου στρατιώτη της εποχής του Ναπολέοντα, του Νικολά Σωβέν (Nicolas Chauvin).

Ο εθνικισμός προβάλλει επίσης μια υπερταξική αλληλεγγύη, που παραβλέπει τις ανισότητες και την εκμετάλλευση που υπάρχουν σε όλες τις κοινωνίες, επιβάλλοντας μάλιστα στους πολίτες να δεχτούν ως υπέρτατο καθήκον ό,τι προστάζει η εκάστοτε εθνική ιδεολογία, χωρίς να την αμφισβητούν και να παρεκκλίνουν από αυτή. Στο νέο σύστημα των εθνών-κρατών που οικοδομούνται τον 19ο και 20ό αιώνα οι κυβερνήσεις ζητούν από τους πολίτες τους ενεργό πατριωτισμό, ο οποίος εξασφαλίζεται ακριβώς μέσω της

προσήλωσης στο έθνος. Η αφοσίωση στο έθνος μεταφράζεται συνεπώς σε νομιμοφροσύνη προς το κράτος.

Ιταλική ενοποίηση

Τόσο η ιταλική όσο και η γερμανική ενοποίηση υπήρξαν διαδικασίες μακροχρόνιες και επίπονες, καθώς η πραγμάτωσή τους προϋπέθετε την υπέρβαση πολλών πολιτικών, κοινωνικών και ιδεολογικών εμποδίων.

Η Ιταλική Χερσόννησος χαρακτηριζόταν από έντονο πολιτικό κατακερματισμό (αντανακλάται στο σύγχρονο πολιτικό σύστημα), που επέτρεπε ξένες δυνάμεις να ελέγχουν σχετικά εύκολα τις διάφορες ηγεμονίες. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου

αιώνα οι Ιταλοί ξεσηκώθηκαν ανεπιτυχώς απέναντι στον αυστριακό κυρίως ζυγό. Την αποτυχία των κινημάτων ακολουθούσε πάντοτε μια φάση άγριας καταστολής. Το ίδιο έγινε και στην περίπτωση των επαναστάσεων του 1848-1849. Κύριος πρωταγωνιστής αυτής της περιόδου υπήρξε ο Κόμης ντι Καβούρ, ο οποίος έγινε πρωθυπουργός του κράτους της Σαρδηνίας-Πεδεμοντίου το 1852 (κυβερνιόταν από τον οίκο της Σαβοΐας) και ανέλαβε εκείνες τις πολιτικές και διπλωματικές πρωτοβουλίες που θα μετέτρεπαν το ζήτημα της Ιταλίας από μια ενόχληση για τα διεθνή fora σε κεντρικό ζήτημα της ευρωπαϊκής πολιτικής. Χάρη στις πρωτοβουλίες του, στον συμβιβασμό της φιλελεύθερης αστικής τάξης της Ιταλίας με τη μοναρχία της Σαβοΐας και στην αξιοποίηση της διεθνούς συγκυρίας από την κυβέρνηση του Βασιλείου της Σαρδηνίας και τους Ιταλούς πατριώτες, τη διετία 1859-1860 οργανώθηκαν μια σειρά δημοψηφισμάτων που κατέληξαν στην προσάρτηση πολλών ιταλικών κρατών στο Πεδεμόντιο στα βόρεια της χώρας. Ο ιταλικός Νότος επρόκειτο να κατακτηθεί με στρατιωτικά μέσα το 1860 με τη βοήθεια των δημοκρατικών και την καθοδήγηση του Γκαριμπάλντι, χάρη και στη σιωπηλή στήριξη του βασιλιά της Σαρδηνίας, που φοβόταν την αντίδραση άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων και κυρίως της Γαλλίας. Τα δημοψηφίσματα που ακολούθησαν στα εδάφη των Βουρβόνων απάντησαν με συντριπτική πλειοψηφία υπέρ της ένταξης στο Βασίλειο της Σαρδηνίας και οδήγησαν στο επίτευγμα της ιταλικής ενοποίησης την άνοιξη του 1861.

Αναλυτικότερα, ως πρωθυπουργός του Πεδεμοντίου ο Καβούρ διευκόλυνε την ψήφιση μεταρρυθμίσεων που αποσκοπούσαν στον εκσυγχρονισμό της χώρας. Στο πεδίο της οικονομίας, υιοθετώντας τις κεντρικές γραμμές του οικονομικού φιλελευθερισμού, ενδιαφέρθηκε πρωτί-

στως για την ενίσχυση του εμπορίου και της βιομηχανίας, ευνοώντας τις εξαγωγές αγροτικών και ακατέργαστων προϊόντων και την εισαγωγή κατεργασμένων βιομηχανικών ειδών. Στο πεδίο των δημόσιων έργων προώθησε σημαντικά έργα υποδομής, για τη χρηματοδότηση των οποίων απαιτήθηκε η αύξηση της φορολογίας των πλέον εύπορων πολιτών. Στο πεδίο του κράτους προώθησε φιλελεύθερες πολιτικές, ενώ επιχείρησε περιορισμό των θρησκευτικών ταγμάτων, δήμευση της ακίνητης περιουσίας τους και εκκοσμίκευση του Κράτους, που τον έφεραν σε ρήξη με την Εκκλησία.

Στην εξωτερική πολιτική ο Καβούρ επιδίωξε κατ' αρχάς να δώσει στο κράτος του ρόλο πρωταγωνιστικό στην Ιταλική Χερσόνησο. Ήταν όμως αναπόφευκτο ότι οι φιλοδοξίες για επέκταση προς βορρά κάποια στιγμή θα έφερναν τους Πιεμοντέζους αφενός σε σύγκρουση με τους Αυστριακούς και αφετέρου σε συμπόρευση με τους Ιταλούς πατριώτες στον κοινό αγώνα για την εκδίωξη των ξένων και την επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας. Προτεραιότητα του Καβούρ ήταν πλέον η αξιοποίηση της διπλωματικής κονίστρας για τη συζήτηση του ιταλικού ζητήματος.

Στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων ο πολιτικός ρεαλισμός υπαγόρευε στον Καβούρ ότι το Πεδεμόντιο δεν θα μπορούσε να οδηγήσει την Ιταλία στην ανεξαρτησία χωρίς στηρίγματα στη διεθνή σκηνή. Έθεσε λοιπόν ως προτεραιότητα τη σύμπτυξη συμμαχίας με τον Λουδοβίκο Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ήδη πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας και, από το 1852, αυτοκράτορα με το όνομα Ναπολέον Γ'. Η επιθυμία του Καβούρ ήταν να εμπλέξει τους Γάλλους σ' έναν πόλεμο εναντίον της Αυστρίας, που θα οδηγούσε στην απελευθέρωση της Λομβαρδίας και του Βένετο. Η συμφωνία τους επικυρώθηκε στις 20 Ιουλίου 1858 στην Πλομπιέρ, όπου συνομολογήθηκε μυστικά

μια στρατιωτική συμμαχία που προέβλεπε την επέμβαση των Γάλλων με 200.000 στρατιώτες στο πλευρό του Βασιλείου της Σαρδηνίας, στην περίπτωση που αυτό δεχόταν επίθεση από τα αψβουργικά στρατεύματα.

Το σχέδιο, τελικά, θα προχωρούσε βάσει των συμφωνηθέντων, παρά τις υπαναχωρήσεις του Ναπολέοντα Γ'. Ο τελευταίος, όταν άρχισαν οι προκλήσεις των Ιταλών εναντίον της Αυστρίας, επιχείρησε να απαγκιστρωθεί από τις υποχρεώσεις του, προτείνοντας τη σύγκληση ευρωπαϊκού συνεδρίου για την επίλυση του ιταλικού ζητήματος. Ο Καβούρ, όμως, εφάρμοσε το σχέδιό του, προχωρώντας σε αλληπάλληλες προκλήσεις εναντίον των Αυστριακών, ώσπου αυτοί να κηρύξουν τον πόλεμο στο Πεδεμόντιο. Στο πόλεμο που ακολούθησε κατόρθωσε με επιδέξιες κινήσεις να αποκτήσει τα μέγιστα οφέλη για το Πεδεμόντιο. Σε αυτό υποβοηθήθηκε από το γεγονός ότι στην κεντρική Ιταλία ξέσπασαν εξεγέρσεις που οδήγησαν στην εγκαθίδρυση προσωρινών κυβερνήσεων (Φλωρεντία, Πάρμα, Μόντενα, Μπολόνια, παπικά εδάφη στη Ρομάνια), οι οποίες τάχθηκαν, μέσω των συντακτικών τους συνελεύσεων, υπέρ της ένωσης με το Πεδεμόντιο. Διάφορα δημοψηφίσματα που πραγματοποιήθηκαν το 1860 απέβησαν συντριπτικά υπέρ της προσάρτησης προκαλώντας την αντίδραση του Πάπα, το κράτος του οποίου στερούνταν ορισμένα από τα πλουσιότερα τμήματα των κτήσεών του.

Η ένταξη των κρατών της κεντρικής Ιταλίας στο Βασίλειο της Σαρδηνίας προκάλεσε κύματα πατριωτικού ενθουσιασμού σε ολόκληρη τη χερσόνησο. Πλέον και άλλα ιταλικά κράτη επιδίωκαν την απελευθέρωσή τους και την ένωση τους με το Πεδεμόντιο. Πολλοί απλοί χωρικοί συμμετείχαν σε αυτές προσδοκώντας αναδασμό της γης και αλλαγή του status quo. Έμελλε ωστόσο, να διαψευσθούν οικτρά.

Η μάχη του Κένινγκρατς κατά τον Αυστροπρωσικό Πόλεμο (3 Ιουλίου 1866) (έργο του Γκέοργκ Μπλέιμπρο, Βερολίνο, Ιστορικό Μουσείο Γερμανίας).

Οι επαναστάτες (κυρίως οι Γαριβαλδinhoί) ήρθαν σε συμφωνία με τους μεγάλους γαιοκτήμονες, μέλη της τάξης των ευγενών και της αστικής τάξης, οι οποίοι δεσμεύτηκαν να στηρίξουν την προοπτική της εθνικής ανεξαρτησίας, με τον όρο να διατηρηθεί αμετάβλητο το κοινωνικό status quo. Στη Σικελία μάλιστα ο στρατός των Γαριβαλδinhών, με επικεφαλής τον Νίνο Μπίξιο, έπνιξε στο αίμα την εξέγερση των χωρικών. Η ίδρυση του Βασιλείου της Ιταλίας διακηρύχτηκε επίσημα στις 17 Μαρτίου 1861 από το ιταλικό κοινοβούλιο που συνήλθε στο Τορίνο. Απέμειναν τώρα μόνο η Ρώμη και οι περιοχές του Βένετο, του Τρέντο και της Τερνέστης, που ανήκαν στους Αυστριακούς.

Η γερμανική ενοποίηση

Πουθενά αλλού στον κόσμο το διοικητικό σχήμα της ομοσπονδίας δεν είναι τόσο αυτονόητα επιβεβλημένο απ' την ιστορία όσο στη περίπτωση της Ομοσπονδιακής Γερμανίας. Τους δύο αιώνες που προηγήθηκαν της γερμανικής ενοποίησης, μόνο η Πρωσία στον βορρά και η Αυστρία στον νότο ήταν συγκροτημένα κράτη. Ο

υπόλοιπος γερμανικός χώρος ήταν πολιτικά κατακερματισμένος (περίπου 400 κρατίδια και πριγκιπάτα). Η Πρωσία ήταν το τεράστιο φέουδο των Τευτόνων Ιπποτών, που το 1701 προήχθη σε αυτόνομο βασίλειο και έγινε ο πόλος έλξης των Γερμανών προτεσταντών. Ο πόλος έλξης των Γερμανών καθολικών ήταν η Αυστρία στον νότο αλλά και η Βαυαρία. Τόσο η Αυστρία όσο και η Πρωσία, νικητές του Ναπολέοντα, μεγαλώνουν πολύ με απόφαση του Συνεδρίου της Βιέννης το 1815 και ερίζουν για την ηγεμονία ολόκληρου του γερμανικού χώρου στο πλαίσιο της χαλαρής συμμαχίας της Γερμανικής Συνομοσπονδίας που ιδρύθηκε το ίδιο έτος.

Όπως και στην περίπτωση της Ιταλίας, η επίτευξη της γερμανικής ενοποίησης είχε αντιδημοκρατικό χαρακτήρα. Συντελέστηκε από αυταρχικές δυνάμεις και όχι από τους φιλελεύθερους που είχαν πασχίσει γι' αυτό κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα και κυρίως στις επαναστάσεις του 1848-1849. Κύριος πρωταγωνιστής της διαδικασίας ενοποίησης ήταν ο Μπίσμαρκ, που ανέλαβε Καγκελάριος της αυταρχικής Πρωσίας το 1862.

«Πατριωτισμός είναι όταν βάζεις πάνω απ' όλα την αγάπη για τη χώρα σου. Εθνικισμός είναι όταν βάζεις πάνω απ' όλα το μίσος για τις άλλες», Σαρλ ντε Γκωλ (1890-1970).

Ο Μπίσμαρκ προχώρησε μεθοδικά στη σταδιακή ενσωμάτωση των γερμανικών περιοχών προκειμένου να αποφύγει αντιδράσεις από τις Μεγάλες Δυνάμεις, που αντιμετώπιζαν με καχυποψία τη δημιουργία ενός μεγάλου πολιτικού πόλου εξουσίας στον ευρύτερο γερμανικό χώρο. Αρχικά προσάρτησε σε συμμαχία με την Αυστρία τα δουκάτα του Σλέσβιχ-Χόλσταϊν, τα οποία είχε προσαρτήσει η Δανία παραβιάζοντας ευθέως το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1852.

Δεύτερο αποφασιστικό βήμα ήταν η διαχείριση της διαμάχης με την Αυστρία για την ηγεμονία της Συνομοσπονδίας. Η διαμάχη αυτή έληξε με τον μεταξύ τους πόλεμο το 1866. Η ηττημένη Αυστρία υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει την ηγεμονία της Πρωσίας στα βόρεια γερμανι-

κά εδάφη. Η Γερμανική Συνομοσπονδία διαλύθηκε ως συνέπεια του πολέμου και ιδρύθηκε η Βόρεια Γερμανική Συνομοσπονδία, η οποία δεν περιλάμβανε την Αυστρία. Ο Μπίσμαρκ ορίστηκε καγκελάριος της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας και η Πρωσία απέκτησε κυρίαρχο ρόλο στη διαχείρισή της. Η πλειονότητα των ανεξάρτητων γερμανικών κρατιδίων που είχαν αρχικά υποστηρίξει την Αυστρία στον Αυστροπρωσικό Πόλεμο έγιναν τώρα μέλη της Βόρειας Γερμανικής Συνομοσπονδίας και συμφώνησαν πως, σε περίπτωση πολέμου, οι στρατοί τους θα διοικούσαν από τον βασιλιά της Πρωσίας.

Εκτιμώντας πως ένας πόλεμος στον οποίο θα συμμετείχαν όλοι οι Γερμανοί θα σφυρηλατούσε την εθνική τους ενότητα (και θα εξασφάλιζε και τη συμμετοχή όλων των γερμανικών κρατιδίων στην Συνομοσπονδία), ο Μπίσμαρκ προκάλεσε σύγκρουση με τη Γαλλία, πυροδοτώντας τον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο του 1870, κατά τον οποίο τα γαλλικά στρατεύματα κατατροπώθηκαν από τα πρωσικά. Στην ιστορική για τους Γερμανούς ημέρα της 18ης Ιανουαρίου 1871, χάρη στη λαμπρή νίκη της Πρωσίας επί της Γαλλίας στον Γαλλοπρωσικό Πόλεμο που μόλις τέλειωσε και που μεταξύ των άλλων είχε ως συνέπεια και την εμφάνιση της Κομμούνας του Παρισιού, στο παλάτι των Βερσαλλιών ο βασιλιάς Γουλιέλμος Α' της Πρωσίας ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας της Γερμανικής Αυτοκρατορίας (Δεύτερο Ράιχ), ενώ η Γερμανική Αυτοκρατορία προσάρτησε την Αλσατία και τη Λορραίνη. Η ενότητα των κρατιδίων της Γερμανίας σε ένα κράτος αποτέλεσε γεγονός τεράστιας σημασίας όχι μόνο για τη Γερμανία αλλά για ολόκληρη την Ευρώπη, καθώς ανέτρεψε την ισορροπία δυνάμεων στο ευρωπαϊκό σύστημα ισχύος.

Ο Ανδρέας Στεργίου είναι αναπληρωτής καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας και Πολιτικής στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΚΟΛΛΟΝΤΑΪ

Η κόκκινη αριστοκράτισσα

της ΒΙΚΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΥ

Η Αλεξάνδρα Κολλοντάι γεννήθηκε στη Ρωσία το 1872. Ήταν το μοναδικό παιδί από τον δεύτερο γάμο της μητέρας της και χρειάστηκε να αναγνωριστεί, καθώς είχε γεννηθεί πριν από τον γάμο. Η καταγωγή της ήταν ουκρανική και η πατρική της οικογένεια, Ντομόντοβιτς, ανήκε στη ρώσικη αριστοκρατία. Παρά τις αριστοκρατικές της καταβολές, είχε ταχθεί στον αγώνα του ρώσικου λαού για την απελευθέρωση των εργαζομένων και την κοινωνική αναβάθμιση της θέση των γυναικών δημοσιεύοντας βιβλία και άρθρα καθώς και μέσω της ενεργούς δράσης της. Ήταν μία από τις μορφωμένες, δυναμικές γυναίκες που σκοπός τους ήταν η αφύπνιση των γυναικών βάζοντας στο στόχαστρο την πατριαρχική φιγούρα, από οποίο αρσενικό μέλος της οικογένειας ή της κοινωνίας κι αν προερχόταν, η οποία υποτιμούσε την προσωπική ζωή των γυναικών. Χαρακτηρίζεται ως μια γυναίκα με ισχυρό χαρακτήρα, ευρεία αντίληψη και μεγάλη ευαισθησία, που παρά τις επιθέσεις που δεχόταν, ακόμη και από το εσωτερικό του Κόμματος, κατάφερε να επιτύχει τους στόχους της σε όλους τους τομείς όπου εργάστηκε.

1. Η Αλεξάνδρα Μιχαίλοβνα Κολλοντάι (1872-1952) εξορίστηκε από τον Στάλιν. Την έστειλε στο εξωτερικό ως διπλωμάτη. Υπήρξε μία από τους πολύ λίγους «Παλιούς Μπολσεβίκους» που απέφυγαν τον θάνατο στη διάρκεια των Μεγάλων Εκκαθαρίσεων της δεκαετίας του 1930. **2.** Η Αλεξάνδρα Κολλοντάι (δεξιά) με την Κλάρα Τσέτκιν (κέντρο) στη 2η Διεθνή Συνδιάσκεψη των Σοσιαλιστριών Γυναικών το 1910 στην Κοπεγχάγη. **3.** Κατά την περίοδο που υπηρετούσε ως πρέσβης στο Μεξικό τής απονέμεται το παράσημο του Τάγματος του Αετού των Αζτέκων. **4.** Εξέφρασε, μεταξύ άλλων, ριζοσπαστικές ιδέες σχετικά με την οικογένεια, τον ρόλο της γυναίκας στην Επανάσταση και το χτίσιμο του σοσιαλισμού στην επαναστατημένη Ρωσία.

Μια μικρή επαναστάτρια

*«Ήμουν η χαϊδεμένη,
η κακομαθημένη μικρούλα»*

Τα παιδικά χρόνια της Κολλοντάι ήταν ευτυχισμένα, ενώ η ανατροφή της θεωρείται ότι δεν ακολουθούσε τα αυστηρά πρότυπα της εποχής που αναλογούσαν στην τάξη της οικογένειάς της, αν και η ίδια αναφέρεται σε καταπίεση των πρωτοβουλιών και της διεκδικητικότητάς της, που μεταφράζονταν σε αποστέρηση ελευθεριών. Ωστόσο αυτό φαίνεται να συνδέεται με μια καταπιεστική υπερφροντίδα. *«Ήμουν η χαϊδεμένη, η κακομαθημένη»*, θα γράψει η Κολλοντάι στην αυτοβιογραφία της, ενώ παραδέχεται την επιμονή της να επιβάλλει τις επιθυμίες της παρά το ότι η οικονομική κατάσταση δεν επέτρεπε πάντα την εκπλήρωσή τους.

Η μικρή Κολλοντάι φαίνεται να είχε έντονα ανεπτυγμένη την επαναστατική ενσυναίσθηση καθώς κατέκρινε την ανισότητα των όσων προσφέρονταν σ' εκείνη σε σύγκριση με τα στοιχειώδη στα οποία αρκούνταν οι συνομήλικοί της χωρικοί. Αν και διαγραμμένο στην τελική αυτοβιογραφία της, φαίνεται ότι μεγαλώνοντας γίνεται ιδιαίτερα επικριτική ως προς το ζήτημα αυτό και γίνεται αρνητική απέναντι στις «αποδείξεις αγάπης», κάτι που μπορεί να σημαίνει ότι οι συναισθηματικές εκδηλώσεις συνδέονταν αποκλειστικά με υλικές προσφορές ή παροχές. Αυτή η πρώτη βιωμένη ανισότητα μέσα από τα παιδικά της μάτια φαίνεται να πυροδοτεί και όλη τη μετέπειτα ευαισθητοποίησή της.

Στο πλαίσιο της οικογενειακής υπερπροστασίας δεν πήγε ποτέ σχολείο. Οι γονείς της δεν ήθελαν να περνά ώρες μακριά από το σπίτι ανησυχώντας κυρίως για την υγεία της. Μια άλλη εκδοχή που δίνεται από την ίδια ήταν η ενόχληση της μητέρας της για τις ελεύθερες επιρροές που θα μπορούσε να αποκτήσει στο Γυμνάσιο, καθώς θεωρούσε ότι ήταν ήδη

αρκετά αντιδραστική. Αντιφατικά η ίδια επισημαίνει ότι οι γονείς της υπήρξαν προοδευτικοί, αν και όχι αντιδραστικοί, τηρώντας όμως τις παραδόσεις. Έτσι εκπαιδεύτηκε κατ' οίκον από μια δασκάλα, έξυπνη και αξιόλογη όπως τη χαρακτηρίζει, τη Μαρία Στράχοβα, η οποία προερχόταν από τα επαναστατικά στρώματα της Ρωσίας. Στην ηλικία των 16 ετών έδωσε τις απολυτήριες εξετάσεις της. Παραδέχεται ότι η ελλιπής κοινωνικοποίησή της την καθιστά για μεγάλο χρονικό διάστημα ντροπαλή και αδέξια.

Ο έρωτας, ο γάμος και η μητρότητα

*«Έρωτας, γάμος, οικογένεια, όλα ήταν
δευτερεύοντα προσωπικά γεγονότα»*

Βάσει των παραδοσιακών αρχών της οικογένειάς της θα έπρεπε να κάνει ένα καλό γάμο, όπως θεωρούνταν αυτός της ετεροθαλούς αδερφής της με έναν κύριο της υψηλής τάξης. Η ίδια αντιδρά έντονα σε μια τέτοια εκδοχή, σε μια τέτοια κοινωνική διαταγή, όπως την αναφέρει, σύμφωνα με την οποία η γυναίκα πρέπει όχι μόνο να παντρεύεται αλλά και να αγαπά όσους είναι «άξιοι» γι' αυτήν. Επιλέγει για σύζυγό της τον Αλέξανδρο Κολλοντάι, έναν ξάδερφό της, μηχανικό στο επάγγελμα χωρίς οικονομική επιφάνεια. Ο γάμος τους, από τον οποίο αποκτούν ένα αγόρι, κρατάει σχεδόν τρία χρόνια. Παραδέχεται πως, παρά την αγάπη για τον σύζυγό της, αντιλαμβανόταν τον γάμο ως περιορισμό. Θεωρούσε ότι ο έρωτας στεκόταν τροχοπέδη στην προθυμία της γυναίκας για θυσία και αισθανόταν ότι έχανε την αυτοκυριαρχία της. Από τις πρώτες σελίδες δε της αρχικής της αυτοβιογραφίας ασπάζεται πλέον τη σύγχρονή της άποψη ότι η λαχτάρα του έρωτα θα πρέπει να συνδυάζεται με τη δουλειά. Δηλώνει με ειλικρίνεια πως η μητρότητα *«δεν υπήρξε ποτέ το κεντρικό σημείο της ύπαρξής*

της». Οσοτόσο η ίδια επιλέγεται, την περίοδο της πολιτικής προσφυγιάς της, να επεξεργαστεί ένα σχέδιο νόμου για την προστασία της μητρότητας. Αποτέλεσμα της νομικής και κοινωνικής έρευνάς της ήταν να εκδοθεί το βιβλίο της *Η Μητρότητα και η Κοινωνία* αλλά και να συμπεριληφθούν ορισμοί και διεκδικήσεις στον πρώτο νόμο της κοινωνικής ασφάλισης από τη σοβιετική κυβέρνηση το 1918.

Τα πρώτα χρόνια της δράσης

«Είχα τώρα τη δυνατότητα να αφιερωθώ πλήρως στην εργασία μου: στο επαναστατικό κίνημα της Ρωσίας»

Από τα χρόνια του γάμου της αρχίζουν τα πρώτα βήματα της ταξικά επαναστατικής της συνείδησης. Με εκκίνηση τα διαβάσματα της και την παρακολούθηση διαλέξεων ζυμώθηκε μια πιο ενεργή συμμετοχή στα χρόνια της άνθισης του μαρξισμού στη Ρωσία με τη δράση της σε ομάδες για τη διαφώτιση του λαού. Απολύτως καθοριστική για την πορεία της ήταν μια επίσκεψη σε ένα εργοστάσιο υφαντουργίας, που ενέτεινε την επαναστατική της ενσυναίσθηση. Αποφασίζει, εγκαταλείποντας την οικογένειά της, να σπουδάσει οικονομία στη Ζυρίχη. Από τότε ξεκινά η συνειδητή, όπως τη χαρακτηρίζει, ζωή της *«για τους επαναστατικούς σκοπούς του εργατικού κινήματος»*, καθώς μέσω της επιστημονικής της εργασίας δραστηριοποιείται υπέρ του απελευθερωτικού κινήματος της Φινλανδίας.

Κατά την πρώτη Επανάσταση στη Ρωσία, το 1905, αρχίζει να την απασχολεί το ζήτημα της απελευθέρωσης και της ιδεολογικής μύησης των γυναικών της εργατικής τάξης. Για τον λόγο αυτό, παρά τις δυσκολίες που συνάντησε στο εσωτερικό του Κόμματος, συμμετέχει στον αγώνα για τα γυναικεία δικαιώματα και προσπαθεί να εντάξει το γυναικείο ζήτημα στο πρόγραμμα του εργατικού κινήματος,

επιτυχάνοντας το τελικώς με την υποστήριξη μιας μικρής ομάδας γυναικών του Κόμματος. Δύο χρόνια μετά ανοίγουν την πρώτη λέσχη εργατριών, θερμοκήπιο δυναμικών γυναικών που στο μέλλον κατέλαβαν υπεύθυνες θέσεις, ενώ την ίδια χρονιά η Κολλοντάι εκπροσώπησε τη Ρωσία στο Α' Διεθνές Συνέδριο Σοσιαλιστριών Γυναικών στη Στουτγάρδη.

Αυτή η δραστηριότητά της καθώς και η ενασχόλησή της με το απελευθερωτικό κίνημα της Φινλανδίας είχαν συνέπεια κατηγορίες σε δίκη που επέσυραν ποινή τετραετούς φυλάκισης. Έτσι η Κολλοντάι πέρασε στην παρανομία, αποχωριζόμενη τον γιο της, δουλεύοντας προς την ίδια κατεύθυνση. Την ίδια εποχή και με την προσάρτησή της στους Μενσεβίκους, με τους οποίους ήταν σε πλήρη σύμπτωση για το ζήτημα της Δούμας παρά τη διαφωνία της για τον χειρισμό ζητημάτων και για συνεργασίες σχετικά με την πτώση του απολυταρχισμού, πετυχαίνει να εμφανιστούν εργάτριες στο Α' Γυναικείο Συνέδριο των αστών ως αυτόνομη ομάδα. Αυτή ήταν και η τελευταία της επιτυχία, καθώς η αστυνομία την είχε εντοπίσει. Τον Δεκέμβριο του 1908 έφυγε για τη Γερμανία ως πολιτική πρόσφυγας. Η Γερμανία αποδείχτηκε για εκείνη ένας οικείος τόπος που είχε πρόσφορες συνθήκες για επιστημονική δουλειά.

Τα χρόνια της προσφυγιάς

«Τα χρόνια αυτά ήταν πραγματικά πολύ ζωντανά»

Όλα τα χρόνια που έζησε ως πολιτική πρόσφυγας εργάστηκε προσανατολισμένη στον βασικό πυρήνα της ιδεολογίας της. Λίγο μετά τη φυγή της εκδόθηκε και το βιβλίο της *Η κοινωνική βάση του γυναικείου ζητήματος*. Το βιβλίο αυτό, οι δημοσιεύσεις της και η αλληλογραφία με συντρόφους της είχαν ως αποτέλεσμα τόσο οι Μπολσεβίκοι όσο και οι Μενσεβίκοι να

Ο Λένιν, ο Τρότσκι και η Κολλοντάι συναντώνται με ιταλική αντιπροσωπεία στο Κρεμλίνο το 1920.

θέσουν το 1914 στην ατζέντα τους το γυναικείο ζήτημα, κάτι που η Κολλοντάι το θεωρούσε «προσωπική επιβράβευση».

Στη Γερμανία συνδέεται με το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα και το έργο της επηρεάζεται από ισχυρές προσωπικότητες. Κλήθηκε να γίνει ομιλήτρια και να εργαστεί στο Κόμμα ως ομιλήτρια-προπαγανδίστρια σε όλη τη Γερμανία και, όπως γράφει η ίδια, έχαιρε μεγάλης εκτίμησης ως τέτοια αλλά και ως πολιτική συγγραφέας. Δεν ανέλαβε κάποια ηγετική θέση στα κόμματα των δύο κρατών, και για λόγους που άπτονταν των διαφωνιών της κρατήθηκε σκόπιμα εκτός της ηγεσίας του ρωσικού Κόμματος. Με διάθεση εξομολόγησης αναφέρεται στο ότι, παρά την κάποια φιλοδοξία της, σημασία για εκείνη είχε πάντα το τι μπορούσε να κάνει παρά το τι αξίωμα κατείχε.

Έγινε δημοφιλής για τις αγορεύσεις της στην Αμερική με τη συμμετοχή της στο Β' Διεθνές Συνέδριο Σοσιαλιστριών Γυναικών το 1910 και στο έκτακτο Διεθνές Σοσιαλιστικό Συνέδριο στη Βασιλεία. Μέχρι το ξέσπασμα του παγκόσμιου πολέμου ταξιδεύει στο Παρίσι, στο Βέλγιο, στην Αγγλία και την Ιταλία είτε ως ομιλήτρια είτε για να συμμετάσχει ενεργά σε κινήματα συμπαραράστασης και διαμαρτυρίας για εργατικά και αντιπολεμικά ζητήματα.

Με το ξέσπασμα του πολέμου, το 1914, συλλαμβάνεται στην Γερμανία με τον γιο της γιατί δεν ήταν σωστά τα έγγραφά της διαμονής της. Μετά την αποφυλάκισή τους διέφυγαν στη Σουηδία, όπου συνέχισε την αντιπολεμική της δράση. Η φυγή της από τη Γερμανία σχετίζεται άμεσα με το περιορισμένο πεδίο αντιπολεμικής δράσης που θα είχε εκεί κάτω από τις

Η Κολλοντάι στο Β΄ Συνέδριο Κομμουνιστριών Γυναικών, τον Ιούνιο του 1921. **ΔΕΞΙΑ:** Με τον σύζυγό της Πάβελ Ντιμπένκο στο επάνω μέρος της σκάλας. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Θεωρείται η μόνη η οποία επέκρινε τον Ιωσήφ Στάλιν και δεν θανατώθηκε.

επικρατούσες συνθήκες. Στη Σουηδία συλλαμβάνεται και φυλακίζεται. Από εκεί απελαύνεται στη Δανία συνεχίζοντας την αντιπολεμική της δράση, όμως η δανέζικη αστυνομία την παρακολουθεί στενά. Το 1915 εγκαταστάθηκε στη Νορβηγία, όπου μεταξύ άλλων οργάνωσε μια διεθνή διαδήλωση εργατριών, η οποία απέτυχε λόγω έλλειψης συμμετοχής από τις εμπόλεμες χώρες.

Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς συνδέεται με τους Μπολσεβίκους λόγω της ταύτισής της με το σοσιαλπατριωτικό τους πνεύμα και άρχισε να αλληλογραφεί συστηματικά με τον Λένιν. Αρχίζει να δημοσιογραφεί σε χώρες που είχε επισκεφθεί, ενώ το ζήτημα της γυναικειάς απελευθέρωσης είχε μπει σε δεύτερη μοίρα. Ταξιδεύει πάλι στην Αμερική ως ομιλήτρια-προπαγανδίστρια υπέρ του διεθνισμού για μεγάλο χρονικό διάστημα, επιστρέφει στη Νορβηγία και ξαναφεύγει για να εγκατασταθεί στην Αμερική μέχρι πριν από την έναρξη της ρωσικής επανάστασης.

Τον Μάρτιο του 1917 επιστρέφει στη Ρωσία. «Μια από τις πιο ευτυχισμένες ώρες ολόκληρης της ζωής μου», σημειώνει η Κολλοντάι.

Τέσσερις μήνες αργότερα συλλαμβάνεται ως επικίνδυνη μπολσεβίκα.

Τα χρόνια πριν από την επανάσταση

Πριν από την επανάσταση η Κολλοντάι αυξάνει τη δημοφιλία και την επιρροή της. Ως αποτέλεσμα εντείνονται οι επιθέσεις εναντίον της μέσω του αστικού Τύπου, που στο επίκεντρό τους είχαν κατηγορίες για κατευθυνόμενη δράση της από τον «Γερμανό αυτοκράτορα για να αδυνατίζει το ρώσικο μέτωπο». Η προσωρινή κυβέρνηση της επιτίθονταν επίσης με την κατηγορία ότι προκαλούσε «πνεύμα αποδιοργάνωσης» στον στρατό. Η Κολλοντάι συνεχίζει τη δράση της απόρητη.

Ήδη από την άνοιξη του 1917 είχε γίνει μέλος, η μοναδική γυναίκα, του ανώτατου πολιτικού οργάνου στη Ρωσία, του

Εκτελεστικού Γραφείου. Ήταν επίσης μέλος διαφόρων αντιπροσωπειών του Κόμματος σε συνέδρια και κρατικούς θεσμούς. Η δράση της συνεχίζεται με ενεργό ρόλο σε απεργίες εργατριών, και συμμετέχει ως εκπρόσωπος του Κόμματος σε διεθνή Συνδιάσκεψη στη Σουηδία, η οποία διακόπτεται λόγω των γεγονότων της εξέγερσης του Ιουλίου. Στελέχη του Κόμματος συνελήφθησαν, ενώ άλλα, ανάμεσά τους και ο Λένιν, κρύβονταν καθώς οι Μπολσεβίκοι κατηγορήθηκαν και καταδικάστηκαν ως κατάσκοποι του Γερμανού αυτοκράτορα, ωστόσο η Κολορντάι αποφασίζει να επιστρέψει στη Ρωσία και φυλακίζεται.

Αφήνεται ελεύθερη ύστερα από εντολή των Σοβιέτ με κατ' οίκον περιορισμό,

άρση του οποίου έγινε ένα μήνα πριν από την Οκτωβριανή Επανάσταση. Με την απελευθέρωσή της εργάζεται για την οργάνωση εργατριών· οργανώνει μάλιστα και την πρώτη συνέντευξη Τύπου των εργατριών, η οποία συμπίπτει με τη σταθεροποίηση της Σοβιετικής Δημοκρατίας. «*Ήρθαν τότε οι μεγάλες μέρες της Οκτωβριανής Επανάστασης*», γράφει η Κολλοντάι.

Τα χρόνια της Επανάστασης

Η συμμετοχή στην Κυβέρνηση

*«Δεν ήταν παρά μόνο η παντοδύναμη
θύελλα της Επανάστασης, η εντολή
της δραστήριας και ώριμης μάζας,
που καθόριζε τη δική μας θέληση
και συμπεριφορά»*

Μετά την εγκαθίδρυση του σοσιαλιστικού καθεστώτος της Σοβιετικής Ένωσης η Κολλοντάι έγινε η μόνη γυναίκα μέλος της πρώτης Επαναστατικής Κυβέρνησης, και μάλιστα ορίστηκε Κομισάριος του Λαού, δηλαδή υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας, θέση στην οποία παρέμεινε για έξι μήνες. Ο διορισμός της προκάλεσε ειρωνικά, χλευαστικά σχόλια από τους αντιπάλους. Η ίδια, διηγούμενη τις πρώτες μέρες της Επανάστασης, γράφει: «*Αν με ρωτούσαν ποια ήταν η πιο μεγάλη, η πιο αξιομνημόνευτη στιγμή της ζωής μου, θα απαντούσα χωρίς κανένα δισταγμό: ήταν τότε που ανακηρύχθηκε η εξουσία των Σοβιέτ*» και για την τοποθέτηση της στο υπουργικό συμβούλιο: «*ήταν τόσο μεγάλη η ευτυχία μου και τόσο μεγάλη η τιμή που μου έγινε να εργάζομαι με τον Λένιν*».

Κατά τη διάρκεια της θητείας της, όπως απαριθμεί η ίδια, βελτίωσε την κατάσταση των αναπήρων πολέμου, κατήργησε το μάθημα των θρησκευτικών από τα παρθεναγωγεία, μετέταξε τους κληρικούς σε πολιτικές υπηρεσίες, εισήγαγε το δικαίωμα αυτοδιοίκησης στα παρθεναγωγεία,

αναδιοργάνωσε τα ορφανοτροφεία σε κρατικούς παιδικούς σταθμούς, ίδρυσε τα πρώτα άσυλα για απόρους και για περιπλανώμενα παιδιά και έδωσε εντολή να συσταθεί μια επιτροπή από γιατρούς με σκοπό να επεξεργαστούν τον θεσμό των σανατορίων.

Σημαντικότερο όμως έργο της θεωρούσε τη θεσμοθέτηση ενός Κέντρου για τη φροντίδα της μητρότητας και τη μετατροπή των μαιευτηρίων σε ιδρύματα για δωρεάν φροντίδα μητέρας και βρέφους. Προς την ίδια κατεύθυνση ήταν και η ίδρυση μιας υπηρεσίας για την προστασία της μητρότητας, η οποία δεν πραγματοποιήθηκε λόγω πυρκαγιάς. Οι προσπάθειές της αυτές προκάλεσαν ανόητες, όπως τις χαρακτηρίζει, επιθέσεις εναντίον της από θρησκευόμενους αντιπάλους της και από τον Τύπο, που προκάλεσαν επίσημες αντιδράσεις και από την Εκκλησία.

Τον Φεβρουάριο του 1918 ήταν επικεφαλής της πρώτης κρατικής αποστολής των Σοβιέτ στη Σουηδία. Το πλοίο όμως ναυάγησε, και επιστρέφοντας στην Πετρούπολη άρχισε η εκκένωση της πρωτεύουσας λόγω της επικείμενης εισβολής των γερμανικών στρατευμάτων.

Στη συνέχεια παραιτήθηκε από την υπουργική θέση επειδή είχε αντιρρήσεις σε επίπεδο αρχών για πολλά από όσα γίνονταν από το Κόμμα. Η Κολλοντάι ασκούσε σταδιακά όλο και περισσότερη εσωτερική κριτική στο Κομμουνιστικό Κόμμα και, μαζί με τον φίλο της Αλεξάντερ Σλυαπνίκοβ, σχημάτισε μια αριστερή εσωκομματική ομάδα η οποία έγινε γνωστή ως Εργατική Αντιπολίτευση. Υπουργική θέση θα καταλάμβανε και πάλι αργότερα και μέχρι την αποχώρηση της σοβιετικής κυβέρνησης ως υπουργός Λαϊκής Διαφώτισης και Προπαγάνδας στην ουκρανική κυβέρνηση, αφού είχε προσφέρει τις υπηρεσίες της ως πρόεδρος της Υπηρεσίας Διαφώτισης του στρατού στην Κριμαία τα χρόνια του εμφυλίου πολέμου το 1919.

Το χειραφετητικό της έργο

«Θεωρούσα καθήκον μου να κερδίσω τις εργάτριες στη Ρωσία για τον Σοσιαλισμό και συγχρόνως αποσκοπούσα στην απελευθέρωση της γυναίκας, στην ισότητά της.»

Ύστερα από την παραίτησή της στράφηκε στην εργασία για το σταθερό ζητούμενό της, το καθήκον όπως γράφει, την ουσιαστική απελευθέρωση της γυναίκας μέσα και από την καλλιέργεια της αυτοπεποίθησης και συνειδητοποίησης της αξίας της. Θεωρεί ότι η αξία της γυναίκας συνδέεται με τη θέση της στην εργασία, και συναρτάται με τις τέσσερις εκφάνσεις της προσωπικότητάς της: του ανθρώπου, του πολίτη, του σκεπτόμενου όντος, της αγωνίστριας. Έτσι οργανώνει το πρώτο Συνέδριο Εργατριών και Αγροτισσών της Ρωσίας, στο οποίο τέθηκαν οι βάσεις μιας συστηματικής δουλειάς σε όλη την επικράτεια για το «ξεσκλάβωμα» των γυναικών. Στο βιβλίο της *Οι σχέσεις των δύο φύλων και ο μαρξισμός* εντάσσει τον κώδικα διαφυλικών σχέσεων στο πλαίσιο κοινωνικών ανακατατάξεων με οικονομική βάση.

Παράλληλα με την άνθιση των κρατικών ιδρυμάτων για την προστασία της μητρότητας και Κέντρων με σκοπό την προσέλκυση των γυναικών στην εργασία για τα Σοβιέτ, η Κολλοντάι είχε έργο να εκπαιδεύσει πολιτικά και να αξιοποιήσει γυναίκες σε θέσεις του κοινωνικού κράτους. Προϋπόθεση σε όλη αυτή την προσπάθεια εγκαθίδρυσης εργατικής ισοτιμίας των γυναικών ήταν ότι η μητρότητα θα στηριζόταν από το κράτος ως κοινωνικό λειτουργήμα.

Η Αλεξάνδρα Κολλοντάι είχε εκφράσει τη σκέψη ότι ο κόσμος θα ήταν πολύ καλύτερος αν, όπως συμβαίνει στον κόσμο των ζώων, κανείς δεν ήξερε ποιος είναι ο γονιός του και κανείς δεν θα ήξερε ποιο είναι το παιδί του. Τα παιδιά θα μεγάλω-

Η Κολλονταΐ με τον γιο της Μιχαήλ Ντιμπένκο. ΔΕΞΙΑ: Στις 6 Νοεμβρίου 1930, ενώ προσέρχεται στα ανάκτορα του Μπάκιγχαμ για να υποβάλει τα διαπιστευτήριά της.

ναν αμέσως μετά τον απογαλακτισμό τους σε παιδικούς σταθμούς, με την αγάπη και τη φροντίδα όλων. Τότε όλοι θα ήταν αδέρφια και όλα τα παιδιά θα ήταν παιδιά όλων, δεν θα υπήρχε μίσος, ανταγωνισμός, ατομισμός, εκμετάλλευση, πόλεμος, με ό,τι αυτά συνεπάγονται.

Ύστερα από την επιστροφή της από την Ουκρανία ανέλαβε τη διεύθυνση των Κέντρων για τις γυναίκες και επιδόθηκε σε μια σειρά ενεργειών για τη σταθεροποίηση των γυναικείων διεκδικήσεων. Με την ενθάρρυνση του Λένιν και την ηθική υποστήριξη του Τρότσκι ιδρύθηκε ένα κομμουνιστικό γυναικείο περιοδικό, συγκλήθηκαν συνέδρια, μεταξύ των οποίων δύο Παγκόσμια Συνέδρια Κομμουνιστριών, και δόθηκαν διαλέξεις.

Ως μέλος του Σοβιετικού Εκτελεστικού γραφείου, όχι όμως πλέον ως η μοναδική γυναίκα εκεί, εισηγήθηκε πρόταση στο Όγδοο Σοβιετικό Συνέδριο *«σύμφωνα με την οποία τα Σοβιέτ έπρεπε να συντε-*

λέσουν ώστε η γυναίκα να αντιμετωπίζεται ισότητα σε όλους τους τομείς, αλλά και να έρθει πιο κοντά στην κρατική και κοινοτική δουλειά», πρόταση η οποία έγινε δεκτή με κάποια αντίσταση. Όμως και η δημοσίευσή της για τη νέα ηθική, και ιδιαίτερα το θέμα του γάμου και των παιδιών εκτός γάμου, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, ακόμα και εσωκομματικές, καθώς η σοβιετική νομοθεσία δεν ήταν αρκετά προοδευτική και κατηγορήθηκε για ανηθικότητα.

Εστιασμένη στη δημιουργία υγιών και αγαθών διαφυλικών σχέσεων, γράφει για την οδυνηρή οξύτητα μιας ηθικής μοναξιάς η οποία ως επί το πλείστον καθορίζεται από τις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις και λιγότερο από την ατομικιστική ψυχολογία που προωθείται από την κυρίαρχη αστική ιδεολογία. Θεωρεί ότι επιτείνεται με την ιδέα της κτητικότητας, μιας ψυχικής περισσότερο κτητικότητας. Πρεσβεύει ότι ο διαφυλικός σεβασμός θα

μπορούσε να αναπτυχθεί σταδιακά με τον σεβασμό στις αρχές της απόλυτης ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλέγγυας συντροφικότητας, οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν με την ενεργή αντίδραση μόνο εντός της εργατικής τάξης. *«Η αναζήτηση του θεμελιωδούς ηθικού κριτηρίου [...] αυτό είναι το καθήκον που επιβάλλεται στους ιδεολόγους της εργατικής τάξης».*

Στο Σοβιετικό Σύνταγμα του 1918 κατοχυρώνεται το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι και για τα δύο φύλα, ενώ στο επόμενο Σύνταγμα κατοχυρώνεται πιο αναλυτικά η αρχή της ισότητας των δύο φύλων. Θεσπίστηκαν επίσης νόμοι για την ισότητα και για θεμελιώδη δικαιώματα των γυναικών.

Τα χρόνια της διπλωματικής δουλειάς

«Όταν διορίστηκα πρεσβευτής της Ρωσίας στο Όσλο, είχα ήδη συνειδητοποιήσει ότι πέτυχα μια νίκη όχι μόνο για μένα, αλλά και για τις γυναίκες γενικότερα.»

Το φθινόπωρο του 1922 ανακηρύχτηκε επισήμως σύμβουλος της αποστολής της ρωσικής σοβιετικής αντιπροσωπείας. Σύντομα, λόγω απουσίας του αρχηγού της αντιπροσωπείας, γίνεται επίσημα και για πρώτη φορά στην ιστορία «πρεσβευτής» μια γυναίκα, αλλά και αναλαμβάνει τη θέση του εμπορικού πληρεξουσίου της ρωσικής εμπορικής αντιπροσωπείας. Η Κολλοντάι, στην αρχική της αυτοβιογραφία, διασκεδάζει τον θρίαμβο ως νίκη έναντι των συντηρητικών απόψεων περί ηθικής και γάμου και έναντι μιας κλειστής κάστας, στην οποία καταφέρνει να εισχωρήσει μια γυναίκα με την ικανότητα και την αξία της, κοινωνική και ψυχολογική. Πράγματι, ο συντηρητικός Τύπος σχολίασε αρνητικά την τοποθέτησή της, ενώ αντίθετα η ίδια αναφέρει ότι στη Νορβηγία δεν αισθάνθηκε ουδεμία έλλειψη εμπιστοσύνης στο πρόσωπό της ή απροθυμία για συνεργασία, κάτι που το αποδίδει στο δημοκρατικό πνεύμα του νορβηγικού λαού.

Στο πλαίσιο της εργασίας της στον εμπορικό τομέα, προσπάθησε να αποκαταστήσει τις εμπορικές σχέσεις των δύο

Η Κολλοντάι την περίοδο που διετέλεσε πρέσβης στη Σουηδία. **ΑΠΕΝΑΝΤΙ:** Στο Λονδίνο κατά τον εορτασμό των 175 χρόνων της William Morris Society.

χωρών, έργο που διευκολύνθηκε το 1924 από την επίσημη αναγνώριση της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών από τη Νορβηγία. Το εμπορικό σύμφωνο κλείστηκε στο τέλος του επόμενου χρόνου και υπογράφηκε από την Κολλοντάι στις αρχές του επόμενου χρόνου· εν τω μεταξύ η Κολλοντάι είχε αναγορευτεί πρέσβειρα. Μετά την υπογραφή της συμφωνίας η πρέσβειρα παραιτείται από τη θέση της. Αναφερόμενη στο έργο της τοποθετεί τις επιτυχίες της στο συμβολιστικό επίπεδο της γενικής αναγνώρισης του γυναικείου φύλου.

Η αυτοβιογραφία της ολοκληρώνεται σε αυτό ακριβώς το σημείο της ζωής της, και διακρίνεται η ίδια ακριβώς ορμή για προσφορά και εργασία όσο κατά τη διάρκεια της έως τότε πορείας της. Στη συνέχεια υπηρέτησε ως πρέσβειρα στο Μεξικό και τη Σουηδία.

Το τέλος

Για τα χρόνια πριν από το τέλος της ζωής της μπορούμε να αντλήσουμε κάποιες πληροφορίες από αφήγηση της προέδρου του Φινλανδο-Σοβιετικού Συνδέσμου, η

οποία την είχε επισκεφθεί. Η Κολλοντάι τα τελευταία χρόνια είχε παραλύσει και ζούσε με μια ηλικιωμένη Σουηδή η οποία της κρατούσε συντροφιά και τη φρόντιζε. Νιώθοντας μοναξιά λόγω της απώλειας φίλων από τη ζωή και της αδυναμίας να διατηρήσει επαφή με κάποιους από τους ζώντες, έμενε σε ένα, όπως περιγράφεται, φορτωμένο με αντικείμενα διαμέρισμα. Η Κολλοντάι πέθανε στη Μόσχα στις 9 Μαρτίου 1952. Το 1994 προβλήθηκε η βιογραφική ταινία *A Wave of Passion* με την Γκλέντα Τζάκσον. Ο αστεροειδής 2467 Κολλοντάι (2467 Kollontai) πήρε το όνομά του από την επαναστάτρια αυτή.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Τρις Αυδή-Καλκάνη, *Αλεξάνδρα Κολλοντάι*.

Η αυτοβιογραφία μιας δυναμικής ρωσίδας επαναστάτριας και η εποχή της, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2018.

Αλεξάνδρα Κολλοντάι, *Οι σχέσεις των δύο φύλων και ο Μαρξισμός*, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα κ.κ.

— *Οικονομική και σεξουαλική απελευθέρωση της γυναίκας*, μτφρ. Μαρίνα Λώμη, εκδ. Πύλη, Αθήνα 1975.

Η Βίκη Κοσμοπούλου είναι ψυχολόγος, συγγραφέας.

1 Στη διώρυγα του Σουέζ εκδηλώνονται τα σοβαρότερα μεθοριακά επεισόδια μεταξύ αιγυπτιακών και ισραηλινών δυνάμεων από την περίοδο του Πολέμου των Έξι Ημερών. Η έκρηξη νέου αραβο-ϊσραηλινού πολέμου (που είχε απειλήσει ο Αιγύπτιος πρόεδρος Νάσερ) αποτρέπει μόνο μετά από απευθείας τηλεφωνική επικοινωνία μεταξύ του Λευκού Οίκου και του Κρεμλίνου.

2 Πεθαίνει στο σπίτι του από γρίπη, σε ηλικία 97 ετών, ο Ουαλός φιλόσοφος και μαθηματικός Μπέρτραντ Ράσσελ, κάτοχος του Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1950 και ένθερμος κήρυκας της παγκόσμιας ειρήνης.

■ Στο πλαίσιο της Όστιπολιτικ του Δυτικογερμανού καγκελαρίου Βίλλυ Μπραντ, υπογράφεται γερμανοσοβιετική συμφωνία διάρκειας 20 ετών για την αγορά από την ΕΣΣΔ φυσικού αερίου, την πώληση σε εκείνη χαλύβδινων αγωγών γερμανικής κατασκευής, καθώς και τη χορήγηση πιστώσεων από την Ντόιτσε Μπανκ και άλλες γερμανικές τράπεζες ύψους 2,5 δισ. μάρκων.

■ Σε μια προσπάθεια καταστολής των

εκτεταμένων αντικυβερνητικών διαδηλώσεων, ο πρόεδρος των Φιλιππίνων Φερδινάνδος Μάρκος δεσμεύεται να μη θέσει υποψηφιότητα για τρίτη προεδρική θητεία, καθώς και να αποσχουν οι βουλευτές του κόμματός του από τις εκλογές για την ανάδειξη νέας συντακτικής Συνέλευσης.

3 Η ΕΟΚ αποφασίζει να διακόψει απ' αόριστον τις διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Ελλάδας «εφόσον δεν αποκαθίσταται η δημοκρατία στη χώρα».

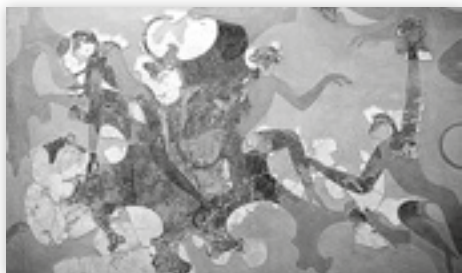
■ Πεθαίνει στη Ρώμη, σε ηλικία 90 ετών, ο Ιταλο Γκαριμπόλντι, ένας από τους ικανότερους Ιταλούς στρατηγούς του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Το 1935 ο Γκαριμπόλντι συμμετέσχε στην εκστρατεία εναντίον της Αιθιοπίας, ενώ το 1941 διορίστηκε για σύντομο διάστημα κυβερνήτης της Λιβύης. Αργότερα διακρίθηκε ως διοικητής των ιταλικών δυνάμεων στη Μάχη του Στάλινγκραντ και παρασημοφορήθηκε από τον Χίτλερ με τον Σταυρό των Ιπποτών. Μετά την πτώση του φασιστικού καθεστώτος αιχμαλωτίστηκε από τους Γερμανούς και το 1944 καταδικάστηκε σε θάνατο ως προδότης, αλλά απελευθερώθηκε από τους Αμερικανούς.

5 Τα έξι μέλη της ΕΟΚ αποφασίζουν τη διεύρυνσή της και την κατ' αρχήν απονομή δικαιώματος ψήφου στη Βρετανία, την Ιρλανδία, τη Νορβηγία και τη Δανία, ενόψει της πλήρους ένταξής τους.

■ Ο πρόεδρος της Ιταλίας Τζουζέπε Σαραγκάτ αναθέτει στον Χριστιανοδημοκράτη πρωθυπουργό Μαριάνο Ρουμόρ την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας, προκειμένου να τερματιστεί η μακρά πολιτική κρίση της χώρας. Μετά από άγονες διαβουλεύσεις διάρκειας 23 ημερών, η προσπάθεια αυτή καταρρέει λόγω επιμονής ορισμένων υποψηφίων κυβερνητικών εταίρων στην τελική έγκριση νομοσχεδίου περί διαζυγίων (έως τότε ήταν παράνομα).

8 Το Κομμουνιστικό Κόμμα Γαλλίας δια-

- γράφει από την Κεντρική Επιτροπή του τον γνωστό φιλόσοφο Ροζέ Γκαρωντύ, ο οποίος είχε καταδικάσει έντονα τη σοβιετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία το 1968.
- 9** Πεθαίνει στην Αθήνα, σε ηλικία 64 ετών, ο συνταγματολόγος, διπλωμάτης και πολιτικός Θεμιστοκλής Τσάτσος.
- Η ιορδανική κυβέρνηση δημοσιεύει σειρά διαταγμάτων με πρόθεση τη χαλιναγώγηση δέκα παλαιστινιακών οργανώσεων που έδρευαν στη χώρα. Με αυτά αναστελλόταν η λειτουργία τους, απαγορευόταν η αποθήκευση και δημόσια περιφορά οπλισμού και εκρηκτικών και επιβαλλόταν έλεγχος κυκλοφορίας. Αντιδρώντας οι Παλαιστίνιοι οργανώνονται υπό ενιαία διοίκηση και την επομένη αντάρτες τους κυκλοφορούν επιδεικτικά στους δρόμους ιορδανικών πόλεων με στρατιωτικά τζιπ και οπλισμό, με αποτέλεσμα την ανταλλαγή πυροβολισμών με τον ιορδανικό στρατό και τον φόνο ανεξακρίβωτου αριθμού ατόμων.
- 13** Στη Μόσχα κυκλοφορεί ανοικτή επιστολή αυτοιδόμονη στον διάσημο αντιφρονούντα πυρηνικό φυσικό Αντρέι Ζαχάροφ, στην οποία αναφέρεται ότι η σοβιετική οικονομία «βρίσκεται στο χείλος του γκρεμού».
- 14** Ο Ιορδανός βασιλιάς Χουσεΐν αναστέλλει την εφαρμογή των μέτρων που είχαν εξαγγελθεί έναντι των Παλαιστινίων, με αποτέλεσμα την υπογραφή συμφωνίας με τον Γιασέρ Αραφάτ στις 22 Φεβρουαρίου, την προσωρινή αναστολή των εκθροισμών και την αποπομπή του Ιορδανού υπουργού Εσωτερικών που τηρούσε σκληρή στάση προς τους Παλαιστίνιους. Σύντομα όμως, τον επόμενο Ιούνιο, η αντιπαράθεση μεταξύ των δύο πλευρών αναζωπυρώθηκε.
- 15** Πεθαίνει στο Τάνμπριτζ Ουέλς του Κεντ ο απόστρατος πτέρarquος σερ Χιου Ντάουντινγκ, επικεφαλής της Διοίκησης Καταδωκτικών της RAF στη Μάχη της Αγγλίας, χάρη στην τακτική μάχης του οποίου αποσοβήθηκε το ενδεχόμενο γερμανικής εισβολής στη Βρετανία.
- 17** Ο αμφιλεγόμενος Βρετανός ιστορικός Ντέιβιντ Ίρβινγκ υποχρεώνεται να καταβάλει αποζημίωση 40.000 λιρών στον απόστρατο αξιωματικό του Βασιλικού Ναυτικού Τζων Μπρουμ λόγω δυσφημιστικών σχολίων εις βάρος του στο βιβλίο του Ίρβινγκ με τίτλο *Η καταστροφή της νηοπομπής PQ 17*, με θέμα την απώλεια της αντίστοιχης νηοπομπής στον Αρκτικό Ωκεανό το καλοκαίρι του 1942. Επρόκειτο για τη χειρότερη απώλεια συμμαχικής νηοπομπής, εξαιτίας μιας τραγικά εσφαλμένης εκτίμησης του κινδύνου που αντιμετώπιζε, γεγονός που αποδόθηκε εσφαλμένα στον Μπρουμ.
- Η σοβιετική κυβέρνηση παρεμβαίνει ανοικτά στις εξελίξεις του Κυπριακού προειδοποιώντας (μέσω δήλωσης στο ειδησεογραφικό πρακτορείο Τας που διανεμήθηκε σε όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ) ότι η ένταση της εγκληματικής δραστηριότητας στη Μεγαλόνησο αποτελούσε σύμπτωμα μιας προσπάθειας για ευρύτερη «διευθέτηση» του Κυπριακού με στρατιωτικά μέσα από χώρες του ΝΑΤΟ.
- 19** Πεθαίνει στην Αθήνα, σε ηλικία 83 ετών, ο αυτοδιδάκτος παλαιμάχος ηθοποιός Χριστόφορος Νέζερ (εγγονός Βαυαρού υπολοχαγού, ακόλουθου του Όθωνα), βασικό στέλεχος του Εθνικού Θεάτρου από την περίοδο της ίδρυσής του (1931) και ειδικός στην απόδοση ρόλων από τα έργα του Μολιέρου.
- 21** Ισχυρές δυνάμεις του Βόρειου Βιετνάμ εισβάλλουν στο βόρειο Λάος, παρακάμπτουν την ισχυρά οχυρωμένη «αποστρατικοποιημένη» ζώνη μεταξύ Βόρειου και Νότιου Βιετνάμ και την καταλαμβάνουν εξ ολοκλήρου, παρά τους σφοδρούς αμερικανικούς βομβαρδισμούς.
- 28** Καθιερώνονται για πρώτη φορά εν καιρώ ειρήνης στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις οι βαθμοί του στρατηγού, του ναυάρχου και του πτεράρχου. Ο βαθμός του στρατηγού απονέμεται αμέσως στον αντιβασιλέα Γεώργιο Ζωιτάκη και τον αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων Οδυσσέα Αγγελή.

Πίθηκοι από τον Ινδό ποταμό απεικονίζονται σε τοιχογραφία του Ακρωτηρίου της Θήρας;

Οι πίθηκοι κυανού χρώματος, οι οποίοι απεικονίζονται στον βόρειο και τον δυτικό τοίχο του δωματίου Β6 στο Κτίριο Β του προϊστορικού οικισμού του Ακρωτηρίου στη Σαντορίνη, είναι πιθανό να ανήκουν στο είδος του σεμνοπίθηκου (ή γκρίζου λανκούρ) που απαντάται στην κοιλάδα του Ινδού ποταμού στη νότια Ασία, υποστηρίζει επιστημονική ομάδα υπό τη Μαρί Νικόλ Παρέχα (Marie Nicole Pajeja) από το Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια (ΗΠΑ). Εξετάζοντας την τοιχογραφία, στην οποία οι πίθηκοι παρουσιάζονται να σκαρφαλώνουν σε βράχους έχοντας μόλις βγει από μια γαλάζια επιφάνεια, που πιθανότατα συμβολίζει τη θάλασσα, οι επιστήμονες διαπίστωσαν πως το τρίχωμα αλλά και η ουρά τους με το χαρακτηριστικό σχήμα S αντιστοιχεί με αυτά του σεμνοπίθηκου.

Έως τώρα, η επικρατούσα άποψη ήταν ότι ο άγνωστος καλλιτέχνης είχε ζωγραφίσει πίθηκους ή μαϊμούδες που είχαν φέρει στο νησί πριν από την ηφαιστειακή έκρηξη του 17ου αιώνα έμποροι και ναυτικοί από την Αίγυπτο και άλλες περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου. Όμως, τώρα το στοιχείο αυτό επανεξετάζεται. «*Δεν θα το θεωρήσω έκπληξη εάν στο μέλλον μάθουμε ότι οι Μινωίτες είχαν επισκεφθεί την περιοχή του Ινδού ποταμού, μολοντί μέχρι σήμερα δεν έχουμε καμιά τέτοια απόδειξη*», σχολιάζει χαρακτηριστικά η Παρέχα σε σχετικό άρθρο της στο τελευταίο τεύχος του επιστημονικού περιοδικού *primates*.

Η ενδογαμία και το «αψβούργειο σαγόνι»

Πολλοί βασιλείς και βασίλισσες της ισχυρής δυναστείας των Αψβούργων, που κυβέρνησε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, την Αυστρία και την Ισπανία από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα, έπασχαν από μια παραμόρφωση του προσώπου, γνωστή ως «προγναθισμός των Αψβούργων» ή «αψβούργειο σαγόνι». Τώρα, μια νέα μελέτη υποστηρίζει ότι η παραμόρφωση αυτή οφείλεται στην επιβεβαιωμένη ενδογαμία, που συνέβαλε καθοριστικά τόσο στην κυριαρχία της δυναστείας όσο και στην παρακμή της.

Σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στην επιθεώρηση *Annals of Human Biology*, η επιστημονική ομάδα που διερεύνησε το θέμα, με επικεφαλής τον γενετιστή Ρομάν Βίλας (Roman Vilas) του Πανεπιστημίου του Σαντιάγο δε Κομποστέλα της Ισπανίας, αναφέρει ότι για την έρευνά της επιστράτευσε ειδικούς γναθοχειρουργούς, οι οποίοι μελέτησαν 66 πορτρέτα μελών του οίκου των Αψβούργων. Οι γναθοχειρουργοί κλήθηκαν να εντοπίσουν έντεκα χαρακτηριστικά προγναθισμού και άλλα επτά μειωμένες ανάπτυξης της άνω γνάθου και πράγματι διέγνωσαν πολλά απ' αυτά σε κάθε μέλος της δυναστείας. Τα λιγότερα εντοπίστηκαν στη Μαρία της Βουργουνδίας (1457-1482) και τα περισσότερα στον Κάρολο Β' της Ισπανίας (1661-1700).

Η έκταση της ενδογαμίας υπολογίστηκε με βάση το αναλυτικό οικογενειακό δέντρο των Αψβούργων, που περιλάμβανε περισσότερα από 6.000 μέλη της οικογένειας σε βάθος είκοσι γενεών, με τους επιστήμονες να διαπιστώνουν, επίσης, τη στενή σύνδεση μεταξύ του βαθμού της ενδογαμίας και της έκτασης του προγναθισμού.

Αμερικανικός εμφύλιος: Οι στρατιώτες έβαφαν τα μαλλιά τους πριν φωτογραφηθούν

Πολλοί στρατιώτες που έλαβαν μέρος στον Αμερικανικό Εμφύλιο Πόλεμο (1861-1865), έβαφαν και περιποιούνταν τα μαλλιά τους προτού φωτογραφηθούν ώστε να διορθώσουν κάποιες ατέλειες ή να εμφανίζονται ομορφότεροι. Αυτό συμπέραναν Αμερικανοί ιστορικοί από ευρήματα που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφικών εργασιών στην περιοχή όπου βρισκόταν το στρατόπεδο Νέλσον των Βορείων στο κεντρικό Κεντάκυ, που από το 2018 έχει ανακηρυχθεί Εθνικό Μνημείο των ΗΠΑ.

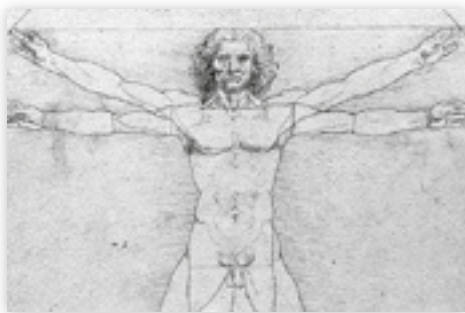
Μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνονται και σπασμένα γυάλινα μπουκάλια που ανήκαν σε πρόχειρο φωτογραφικό στούντιο, το οποίο είχε εγκατασταθεί στο στρατόπεδο. Αρχικά, οι ερευνητές από το Πανεπιστήμιο Τρανσυλβάνια του Λέξινγκτον, οι οποίοι εξέτασαν τα συγκεκριμένα γυάλινα θραύσματα, υπέθεσαν ότι αυτά προέρχονταν από μπουκάλια που περιείχαν χημικά υγρά για την επεξεργασία των φωτογραφιών. Όμως, όταν συγκόλλησαν τα γυάλινα κομμάτια, ανακάλυψαν εγχαράξεις με τα λογότυπα εταιρειών που, εκείνη την περίοδο, παρήγαγαν βαφές και άλλα προϊόντα για τον καλλωπισμό των μαλλιών. Οι ερευνητές πιστεύουν ότι οι στρατιώτες χρησιμοποιούσαν τις βαφές αυτές για να σκουραίνουν τα μαλλιά τους, ώστε αυτά στη φωτογραφία να φαίνονται πιο υγιή και λαμπερά. Άλλωστε, εκείνη την εποχή, η φωτογράφιση αποτελούσε συνηθισμένη πρακτική για τους στρατιώτες, που ήθελαν να διασώσουν την εικόνα τους ως συνδυασμό ανδρισμού, γενναιότητας και τιμής, γνωρίζοντας ότι σύντομα ήταν πιθανό να τραυματιστούν ή να σκοτωθούν.

Ο μυστικός κώδικας του «Ανθρώπου του Βιτρούβιου»

Ο «Άνθρωπος του Βιτρούβιου» (1490), ένα από τα πλέον αναγνωρίσιμα έργα του Λεονάρντο ντα Βίντσι, εξακολουθεί να προκαλεί το ενδιαφέρον των φιλότεχνων και των επιστημόνων.

Ο Ιταλός ιστορικός τέχνης Ρομπέρτο Κόνκας (Roberto Concas) στο βιβλίο του *Η εξαπάτηση του Ανθρώπου του Βιτρούβιου - Ο αλγόριθμος της θείας αναλογίας* (*L'inganno dell'Uomo Vitruviano - L'algoritmo della divina proporzione*) θεωρεί ότι το συγκεκριμένο έργο δεν εκφράζει μόνο τον «απόλυτο» αισθητικό κανόνα της Αναγέννησης, αλλά κρύβει και έναν μυστικό κώδικα: τον «αλγόριθμο» που χρησιμοποιούσαν οι αρχιτέκτονες και οι καλλιτέχνες από τον 4ο έως τον 17ο αιώνα προκειμένου τα έργα τους να πληρούν τις γεωμετρικές προδιαγραφές που είχε επιβάλει η Καθολική Εκκλησία και αποκαλούνταν «Θεία Αναλογία» (*Divina Proportione*). Το συμπέρασμα αυτό προέκυψε ύστερα από πολυετή μελέτη του έργου, όταν ο Κόνκας παρατήρησε πως η κεντρική φιγούρα δεν απεικονίζει έναν άντρα αλλά δύο – έναν νέο και έναν σε ώριμη ηλικία.

Όπως δήλωσε ο Κόνκας στο πρακτορείο ANSA, ο Ντα Βίντσι φιλοτέχνησε αυτό τον καλλιτεχνικό γρίφο «επειδή φοβόταν μήπως σταδιακά χάνονταν οι κανόνες αυτοί, που ήταν πολύ σημαντικοί όχι μόνο καλλιτεχνικά αλλά και για τις δομές εξουσίας, αφού η αρχιτεκτονική και η τέχνη είχαν κεφαλαιώδη σημασία για την εκκλησία και την πολιτική. Όμως, αν το αποκάλυπτε, πιθανότατα θα κατέληγε στην πυρά».

Ιωάννης Β. Δασκαρόλης

Δημοκρατικά τάγματα

Οι «πραιτωριανοί» της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας 1923-1926

Εκδόσεις Παπαζήση, 2019, ΣΕΛ.: 696, ΤΙΜΗ: 29,00 €

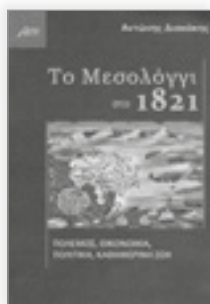
Η περίοδος 1923-1926 την οποία πραγματεύεται στο βιβλίο του ο Ιωάννης Β. Δασκαρόλης είναι εν πολλοίς

άγνωστη στο ευρύ αναγνωστικό κοινό, καθώς δεν υπάρχουν ως τώρα επιμέρους ιστορικές μελέτες που να εμβαθύνουν στα ταραγμένα αυτά χρόνια. Η εξιστόρηση περιστρέφεται γύρω από τους αξιωματικούς του Στρατού που διχάζονται πολιτικά και στις τάξεις των οποίων επικρατούν μετά το αποτυχημένο κίνημα Γαργαλίδη - Λεοναρδόπουλου οι δημοκρατικοί που εκθρονίζουν τον Βασιλιά. Ενώ στους κόλπους της Δ' Εθνοσυνέλευσης συγκρούονται οι βενιζελικοί και οι δημοκρατικοί για τον τελικό διακανονισμό του πολιτειακού ζητήματος, οι βενιζελικοί ενισχύουν τα Δημοκρατικά Τάγματα ώστε να καταπολεμήσουν τη δημόσια ασφάλεια και να ληστέια. Σταδιακά, και λόγω της πολιτικής αστάθειας που προκλήθηκε από τη δικτατορία του Πάγκαλου, τα Δημοκρατικά Τάγματα ενισχύονται από τις διαδοχικές κυβερνήσεις της ταραγμένης αυτής περιόδου και μεταβάλλονται σε ρυθμιστές της πολιτικής κατάστασης, σε «πραιτωριανούς» που ανεβοκατεβάζουν κυβερνήσεις.

Από την σχολαστική έρευνα σε πρωτογενές υλικό του Ι. Β. Δασκαρόλη, προέκυψαν νέες πληροφορίες για τη σύσταση, τους σκοπούς, την ιδεολογία και τη δράση των Δημοκρατικών Ταγμάτων κατά την περίοδο 1923-1926. Ο συγγραφέας εντοπίζει την αιτιώδη σχέση μεταξύ της ανόδου των Δημοκρατικών Ταγμάτων και των κορυφαίων πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων της περιόδου που έδρασαν. Αποδεικνύεται πλέον με αδιάσειστα στοιχεία ότι δημιουργός τους δεν υπήρξε αποκλειστικά ο Πάγκαλος, όπως πιστεύεται ως σήμερα. Επίσης παρατίθεται νέο υλικό και

ιστορικές πληροφορίες για ζητήματα της περιόδου όπως το το αιματηρό συλλαλητήριο των βασιλοφρόνων στις 13 Δεκεμβρίου 1923, η αντικοινοβουλευτική πτώση των κυβερνήσεων Βενιζέλου - Καφαντάρη, το δημοψήφισμα για την Αβασίλευτη Δημοκρατία, η αυταρχική διακυβέρνηση Παπαναστασίου, το κίνημα Κολιαλέξη στο Ναυτικό, η επίθεση αποσπάσματος των Δημοκρατικών Ταγμάτων στα τυπογραφεία αντιβενιζελικών εφημερίδων στη Θεσσαλονίκη, τα κινήματα Λούφα και Πάγκαλου, η εισβολή του Πάγκαλου στη Βουλγαρία, ο περίπατος της Αγίας Παρασκευής, τα κινήματα Καρακούφα - Μπακιρτζή και Κονδύλη. Η διαδρομή των Δημοκρατικών Ταγμάτων κορυφώθηκε κατά τον πιο τραγικό τρόπο την 9η Σεπτεμβρίου 1926 με μια αδυσώπητη μάχη στο κέντρο των Αθηνών, με τη συμμετοχή πυροβολικού και τεθωρακισμένων αυτοκινήτων και κατάληξη περισσότερους από 100 νεκρούς και τραυματίες.

Εξαιρετικά πρωτότυπη η μελέτη του Δασκαρόλη, συμβάλλει σημαντικά στην βιβλιογραφία της συγκεκριμένης περιόδου, εφόσον για πρώτη φορά παρουσιάζεται στην ελληνική ιστοριογραφία η ίδρυση και η εξέλιξη των Δημοκρατικών Ταγμάτων, ο τρόπος στρατολόγησης των οπλιτών τους, η συμμετοχή τους στα διάφορα στρατιωτικά κινήματα της εποχής, στην εισβολή στη Βουλγαρία το 1925 και στην καταδίωξη των δραστών της ληστείας της Πέτρας. Επίσης για πρώτη φορά παρουσιάζεται με λεπτομέρειες η ίδρυση των Κυνηγών από τον Κονδύλη και η ένταξή τους στα Δημοκρατικά Τάγματα, ενώ εκτίθενται αντικειμενικά και έγκυρα τα πρωτοφανή γεγονότα της 9ης Σεπτεμβρίου με βάση νέες πληροφορίες. Στο τέλος, γίνεται μια σύντομη αναφορά στα Τάγματα Ασφαλείας της Κατοχής, που συνδέονται για πρώτη φορά ευθέως με τα μεσοπολεμικά Δημοκρατικά Τάγματα.

Αντώνης Διακάκης

Το Μεσολόγγι στο 1821

Πόλεμος, οικονομία, πολιτική, καθημερινή ζωή

Εκδόσεις Ασίνη, 2019, ΣΕΛ. : 426, ΤΙΜΗ: 22,00 €

Στα μέσα του 18ου αιώνα το Μεσολόγγι ήταν μια ευημερούσα μικρή πόλη με αξιόλογο εμπορικό στόλο.

Αποτέλεσμα τούτου ήταν η δημιουργία μιας αριστοκρατίας εμπόρων και πλοιοκτητών, με το ανάλογο επίπεδο ζωής, και ένα αξιόλογο, για την εποχή, επίπεδο εκπαίδευσης. Από την άλλη πλευρά, άλλες κοινωνικές ομάδες, οι ψαράδες και οι φτωχοί αγρότες, παρέμεναν στο κοινωνικό και οικιστικό περιθώριο. Στις παραμονές της Επανάστασης το Μεσολόγγι είχε ένα νεανικό πληθυσμό της τάξης των 5.000 κατοίκων, αλλά είχε χάσει την παλιά οικονομική ακμή του, λόγω της υστέρησής του στον εμπορικό ανταγωνισμό αλλά και λόγω της πίεσης από το καθεστώς του Αλή πασά. Η ίδια η πόλη ήταν μάλλον παραμελημένη, τουλάχιστον με ευρωπαϊκό κριτήριο, ενώ το κλίμα ήταν αρκετά ανθυγιεινό για όσους δεν ήταν εξοικειωμένοι.

Γενικότερα, η πόλη του Μεσολογγίου και η ευρύτερη περιοχή έδιναν μια εικόνα απομόνωσης και κατακερματισμού. Στην ύπαιθρο είχαν κυρίαρχη θέση οι κατά τόπους ισχυροί οπλαρχηγοί, ενώ στο ίδιο το Μεσολόγγι οι πρόκριτοι προσπαθούσαν να διατηρήσουν κάποιο βαθμό ελέγχου. Μέσα σε ένα χρόνο από την επανάσταση στη Δυτική Ελλάδα, ο πληθυσμός του Μεσολογγίου αυξήθηκε, κυρίως λόγω του μεγάλου προσφυγικού ρεύματος από τις βορειότερες περιοχές. Η εξόντωση των μουσουλμάνων αρρένων κατοίκων συνέβαλε βίαια στην αλλαγή της πληθυσμιακής εικόνας του Μεσολογγίου, στο οποίο συγκεντρώνονταν και πολλοί ένοπλοι εθελοντές από άλλες περιοχές αλλά και φιλέλληνες

Ο Αντώνης Διακάκης παρουσιάζει και ερμηνεύει τις ποικίλες μεταβολές που γνώρισε η πόλη του Μεσολογγίου κατά την

επαναστατική περίοδο, όταν οι πόλεις και η ύπαιθρος του επαναστατημένου ελλαδικού χώρου γνώρισαν ευρείες ή και ριζικές οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, εκτεθειμένες σε πολεμικές επιχειρήσεις και διαδοχικά προσφυγικά ρεύματα.

Ερευνώνται οι πληθυσμιακές και δημογραφικές μεταβολές, η εμπορική δραστηριότητα, η διαχείριση των τοπικών πόρων, η σχέση με τα Επτάνησα.

Αναλύεται επίσης ο ρόλος των διαφόρων κοινωνικών ομάδων στα δρώμενα της πόλης, σε σχέση και με την παρουσία και τις πρωτοβουλίες της τοπικής διοίκησης, με έμφαση στην παρουσία των προκρίτων.

Ερευνώνται ακόμη οι διαφοροποιήσεις στο σώμα των ενόπλων κατά τη φάση αυτή, οι οποίες οδήγησαν στην προσπάθεια για νέα μορφή οργάνωσης. Οι αιτίες της παρατεταμένης αντίστασης, άρα και της πτώσης της πόλης, προκύπτουν από την εξέταση της οργάνωσης των αμυνόμενων, του εφοδιασμού και της διανομής των εφοδίων, ενώ παρουσιάζονται και κάποια δεδομένα από την πραγματικότητα της οθωμανικής πλευράς, συχνά όμοιας με εκείνη των αντιπάλων της.

Ο Αντώνης Διακάκης στήριξε την άκρως ενδιαφέρουσα μελέτη του κατά κύριο λόγο σε πρωτογενείς πηγές, εν πολλοίς αδημοσίευτες, και τούτο αυξάνει την βιβλιογραφική χρησιμότητά του.

Ως προς τη δομή αναπτύσσεται σε τρεις χρονικές περιόδους, με κριτήριο τις μετακινήσεις ενόπλων και αμάχων, ως αποτέλεσμα των κυριοτέρων εκθρικών εισβολών στη Δυτική Στερεά, οι οποίες οδήγησαν στις δυο σημαντικές πολιορκίες, του 1822 και του 1825-1826.

Θα επισημάνουμε τη διακριτή θέση που έχουν στο βιβλίο οι ενότητες οι σχετικές με το προεπαναστατικό Μεσολόγγι και την καθημερινότητα της πόλης.

Νίκος Βατόπουλος

Όπου και να ταξιδέψω Περπατώντας σε 24 πόλεις

Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2019, ΣΕΛ.: 352, ΤΙΜΗ: 18,80 €

Η ταξιδιωτική γραφή εξελίχτηκε σε ταξιδιωτική λογοτεχνία στα μέσα του 19ου αιώνα. Μέχρι τότε η λειτουργ-

γικότητα της ταξιδιογραφίας -ο όρος εμφανίστηκε πρόσφατα, ενδεχομένως από το «travel writing»- υπαγορευόταν αποκλειστικά από τις ιστορικές αναγκαιότητες και τούτο προέκυπτε επειδή το ταξίδι κατά κύριο λόγο εξυπηρετούσε πρακτικούς σκοπούς. Ως λογοτεχνικό είδος η ταξιδιωτική εντύπωση αποκαταστάθηκε την τέταρτη δεκαετία του 20ού αιώνα.

Ως αφετηρία της ελληνικής ταξιδιωτικής λογοτεχνίας έχει καθιερωθεί το έτος 1927, οπότε εγκαινιάστηκε η σειρά «Ταξιδεύοντας» του Νίκου Καζαντζάκη. Τα βιβλία υπό τον γενικό τίτλο «Ταξιδεύοντας» καθιερώθηκαν ως πρότυπο, καθιστώντας τον συγγραφέα τους το πρόσωπο εκείνο που συστηματοποίησε στην Ελλάδα το λογοτεχνικό είδος ή υποείδος της ταξιδιωτικής εντύπωσης. Τα ταξιδιωτικά κείμενα των πρώτων Ελλήνων ταξιδιογράφων παρουσιάζουν αποκλίσεις και διακυμάνσεις. Είναι πάντως γεγονός ότι, εκτός του Καζαντζάκη, εκείνοι που συνδέονται με τη συγκεκριμένη πεζογραφική ενασχόληση λόγω του πλούσιου έργου και της μακρόχρονης παρουσίας τους στον χώρο είναι οι Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, Κώστας Ουράνης και Πέτρος Χάρης. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρείται μια έξαρση ταξιδιογραφικής παραγωγής με τις καταθέσεις καταξιωμένων συγγραφέων. Από τη δεκαετία του 1950 θα κάνουν την εμφάνισή τους στον χώρο και άλλοι συγγραφείς, ενίοτε με ιδιαίτερες αξιώσεις, αλλά δίχως ιδιαίτερη συνεισφορά, με αποτέλεσμα να «απολαμβάνουν» τον τίτλο του επιγόνου.

Τα τελευταία χρόνια του 20ού αιώνα, και στα πρώτα του τρέχοντος, σημειώνεται μια ποικιλία τόσο στη θεματολογία όσο και

στη μορφή. Οι ικανότεροι εκπρόσωποι του είδους αποκρυσταλλώνοντας τις σύγχρονες προκλήσεις-απαιτήσεις θα οδηγήσουν τη γραφή τους σε νέους δρόμους, προς απόκλυψη της ψυχής του τόπου.

Ο Νίκος Βατόπουλος, μετά την περιήγησή του -με δύο βιβλία- στην Αθήνα, όπου αναζήτησε τον κρυμμένο μύθο της, στο νέο βιβλίο του υπό τον τίτλο *Όπου και να ταξιδέψω*, συγκεντρώνει κείμενά του για 24 πόλεις, από την Άμφισσα και την Άρτα, την Ερμούπολη, τη Ζάκυνθο, έως την Καρδίτσα, την Πάτρα και την Φλώρινα. Δεν αποθεώνει την ομορφιά τους. Τις καταγράφει αντικειμενικά αλλά και αισθητικά· ένα άνοιγμα στην αγνοημένη αστική ζωή των ελληνικών πόλεων. Μια νέα ματιά, εντελώς διαφορετική, πάνω σε πτυχές αστικής Ιστορίας εντελώς υποτιμημένες και περιθωριοποιημένες από τον δημόσιο διάλογο. Διαδρομές που πλέκονται μεταξύ τους και μια βοηθάει την άλλη. Όλη η Ελλάδα χαρακωμένη από τα δίκτυα των συνειρμών και ανοικτή σε διάφορες προσεγγίσεις. Ενδιαφέρον έχει η επισημάνσή του, ότι όπου και αν ταξίδεψε, διαπίστωσε πως ένα ποσοστό του σύγχρονου πολιτισμού μας είναι παραμελημένο, προς τούτο προκύπτει η ανάγκη για ένα νέο βλέμμα, συνεκτικό, ενωτικό, προσανατολισμένο στο μέλλον.

Αποσαφηνίζοντας ότι σκοπός του βιβλίου του δεν είναι η εγκυκλοπαιδική καταγραφή, αλλά η ενδεικτική και απολύτως υποκειμενική παράθεση παραδειγμάτων, παρατηρήσεων και φωτογραφιών για την αστική αναγέννηση της Ελλάδας. Μια ιμπρεσιονιστική συλλογή που θα συμπληρωθεί με ένα ισοδύναμο αριθμό πόλεων, σε ένα δεύτερο τόμο. Διαδρομές, με εμφανή την αγάπη προς την Ελλάδα, μια μεγάλη αγάπη για τις ελληνικές πόλεις, για την Ιστορία και τους ανθρώπους, που έζησαν, ζουν και θα ζήσουν. Ένα ευφρόσυνο ταξίδι, που θα συνεχιστεί.

Μαρία Σαμπατάκη Οι κομπάρσοι

Εκδόσεις Κέδρος, 2019, ΣΕΛ.: 200, ΤΙΜΗ: 11,00 €

Η μικροϊστορία μοιράζεται κοινά χαρακτηριστικά με την ιστορία της καθημερινής ζωής. Βασική τους επιδίωξη, σχεδόν ταυτόσημη είναι η ανάδειξη της δράσης των καθημερινών ανθρώπων, η διάσωση της ζωής και της επιβίωσης αυτών που σε μεγάλο βαθμό έχουν παραμείνει ανώνυμοι στην ιστορία.

Παράλληλα, την ίδια στιγμή που οι μικροϊστορικοί και οι ιστορικοί της καθημερινής ζωής απορρίπτουν τη λειτουργιστική και στρουκουραλιστική ανθρωπολογία ως αισθητικές, εγκλωβισμένες στην απόλυτη συγχρονία, είναι η πολιτισμική ανθρωπολογία που παρέχει και στα δύο παραδείγματα τα βασικά εννοιολογικά εργαλεία για την επιβεβαίωση της ανθρώπινης δράσης των αντρών και γυναικών του παρελθόντος σε κάθε επίπεδο της κοινωνίας, πάντοτε όμως μέσα σε ένα συγκεκριμένο, συγκροτημένο δίκτυο κοινωνικών σχέσεων. Κοινό χαρακτηριστικό των μικροϊστορικών προσεγγίσεων το οποίο σχετίζεται άμεσα με τη χρήση των πηγών, αποτελεί η αντιμετώπιση του ζητήματος της αφήγησης, της κατασκευής δηλαδή του ιστορικού έργου από τον ιστορικό, χαρακτηριστικό στο οποίο μάλιστα οι μελέτες αυτές οφείλουν σε μεγάλο βαθμό τη γοητεία τους. Η δουλειά των μικροϊστορικών επικεντρώνεται στην έρευνα για μια πιο ρεαλιστική περιγραφή της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Σε αυτή τη διαδικασία η λογοτεχνική διάσταση των αφηγήσεων και η επινόηση από πλευράς του ιστορικού κατέχει θέση αποφασιστικής σημασίας.

Μια ωδή στο μεγαλείο της ασημαντότητας συνιστά η συναγωγή των μικροϊστοριών που συγκέντρωσε στο βιβλίο της *Οι κομπάρσοι* η ιστορικός Μαρία Σαμπατακάκη. Πρόκειται για χαρακτήρες υπαρκτούς αλλά και αθόρυβους, το απρόσωπο πλήθος στις ιστορικές φωτογραφίες. Άνθρωποι που δεν διαδραμάτισαν κανέναν σπουδαίο ρόλο στις μεγάλες και

κομβικές στιγμές της νεότερης Ιστορίας αλλά αφηγούνται τα αποτύπωμα που αυτή άφησε στις ζωές τους. Οι μαρτυρίες τους ξεδιπλώνουν κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές πτυχές του ελληνικού δημόσιου βίου από τον Μεσοπόλεμο έως την απριλιανή δικτατορία, ιδωμένες υπό το πιο ταπεινό πρίσμα. Εξιτορήσεις που σκιαγραφούν το αποτύπωμα της μεγάλης Ιστορίας στις ζωές των ανθρώπων.

Η γραφή της έχει όλα τα χαρακτηριστικά της ιστορικής έρευνας. Επιπλέον όμως, συλλέγει, παραθέτει και αξιοποιεί αναλόγως πολλά ιστορικά είδη και ντοκουμέντα που δεν τα θεωρεί γνωστά ή καταγεγραμμένα από άλλους και κατά συνέπεια απαγορευτικά προς χρήση.

Δεν καταπιάνεται απλοϊκά με την ξερή μορφή της ιστορικής έρευνας και μελέτης των αρχείων που επιχειρούν, πολλοί ιστορικοί ερευνητές, αλλά επιπλέον συλλέγει, παραθέτει και αξιοποιεί αναλόγως πολλά ιστορικά είδη και ντοκουμέντα που δεν τα θεωρεί γνωστά ή καταγεγραμμένα από άλλους και κατά συνέπεια απαγορευτικά προς χρήση. Εμπεριέχει αρκετά παραθέματα και αναφορές, εστιάζει σε επίκαιρα ρεπορτάζ των εφημερίδων, σε μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων, σε επιστολές, ενθυμήσεις, ανέκδοτα ημερολόγια, συνεντεύξεις αλλά και αφηγήσεις μαρτύρων και μελετητών της εποχής.

Η Μαρία Σαμπατακάκη επιμένει ιδιαίτερα στη λεγόμενη μικροϊστορία, στα μικρά και άγνωστα γεγονότα, που χρωματίζουν και μεγεθύνουν πολλές παραμέτρους του θέματος. Καταφέρνει να συνδυάσει την λεγόμενη μικροϊστορία, δηλαδή την καθημερινότητα των ανθρώπων, την τοπική ιστορία με τη μεγάλη εθνικών διαστάσεων ιστορία, εντάσσοντάς τα σ' αυτήν και δίνοντάς την έτσι εθνική διάσταση. Άλλωστε, αυτά, τα μικρά και "ασήμαντα", είναι που από την πρώτη κιόλας ματιά, μπορούν και ερμηνεύουν και τα συνολικά γεγονότα της μεγάλης ιστορίας.

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- 1 Ένας από τους μακροβιότερους προέδρους της Βουλής των Ελλήνων
- 2 Πόλη της Μάνης που αναφέρει ο Όμηρος στην Ιλιάδα – Αστυνομικά αρχικά
- 3 Μικρός ..., δημοφιλές νεανικό περιοδικό – Επιφώνημα κεφιού
- 4 Ποταμός της κεντρικής Ευρώπης – Μυθικός φύλακας της Κρήτης
- 5 Έτσι ... πάει το βασίλειο – Χιλιοτραγουδισμένο ποίημα του Γιώργου Σεφέρη
- 6 Αρχικά του Ολυμπιακού – ... Νέος Χώρος, θέατρο της Αθήνας
- 7 Συνθετικό τίτλου εφημερίδας – Βιομηχανία αμυντικών συστημάτων (Αρχικά)
- 8 Πόλη της Αιγύπτου κέντρο της Κοπτικής εκκλησίας – Αγγλικό μελάνι
- 9 Αιγυπτιακή θεότητα – Φιλοσοφικός διάλογος του Πλάτωνα
- 10 Μικρά σκάφη – Πολιτικό κόμμα της αγροτιάς (αρχικά)
- 11 Ένας από τους επτά σοφούς της αρχαίας Ελλάδας – Φωνήεντα ποιότητας

1	2	3	4	5	6	7		9	10
2									
		3					8		
4									
5									
6									
		7							
8									
9									
10									
11									

ΚΑΘΕΤΑ

- 1 Λογοτέχνης βουλευτής του ΠΑΣΟΚ πρωτεργάτης του μονοτονικού συστήματος γραφής
- 2 Άρθρο πληθυντικού (καθ.) – Πατρίδα του φιλικού Σπυριδώνα Βαλέτα – Εκτελέστηκε στις ΗΠΑ μαζί με τον Βαντσέτι
- 3 Αρχαία πόλη της Μεσοποταμίας πρωτεύουσα της Περσικής αυτοκρατορίας – Αραβικό άρθρο
- 4 Μουσικό όργανο της αρχαιότητας – Πολιτικός φορέας που ίδρυσε ο Νίκος Κοτζιάς
- 5 Το φαινόμενο της ..., γοητεύει και ξεγελάει το μυαλό – Ιστορική σοκολάτα
- 6 Διάσημο κινηματογραφικό φεστιβάλ της Βενετίας – Οι Τούρκοι αμφισβητούν την ελληνικότητά τους
- 7 Υποθετικό – Εξάρτημα συσκευών για τη λήψη σημάτων
- 8 Παιδιά του δρόμου και του περιθωρίου
- 9 Μαύρη σελίδα του Βυζαντίου στην καθαρεύουσα (με άρθρο) – Οθωμανική μονάδα μέτρησης μάζας
- 10 Εξέγερση απέναντι σε νόμιμη εξουσία (γεν.) – Η πατρίδα του ποιητή Νίκου Γκάτσου

ΛΥΣΗ ΣΤΑΥΡΟΛΕΞΟΥ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ

ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ: 1. ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ 2. ΟΑΠ – ΑΠΙΝΟΙΑ 3. ΣΙΡΑΚ – ΙΓ 4. ΙΝΟΝΟΥ – ΜΠΙ 5. ΠΑΣΙΦΑΗ 6. ΛΑΟ – ΤΟΡ – ΓΑ 7. ΜΟΥΣ – ΘΕΝΑΡ 8. ΛΑΤΕΡΑΝΟ 9. ΝΤΟΚΟΣ – ΣΟΔ 10. ΙΑΣΩ – ΙΟΙ 11. ΑΝ – ΝΤΑΧΑΟΥ ΚΑΘΕΤΑ: 1. ΣΟΣΙΑΛΜΑΝΙΑ 2. ΚΑΙΝ – ΑΟ – ΤΑΝ 3. ΟΠΡΟΠΟΥΛΟΣ 4. ΑΝΑ – ΣΑΚΩΝ 5. ΛΑΚΟΣΤ – ΤΟ 6. ΟΠ – ΥΙΟΘΕΣΙΑ 7. ΥΝΙ – ΦΡΕΡ – ΟΧ 8. ΔΟΓΜΑ – ΝΑΣΙΑ 9. ΗΙ – ΠΗΓΑΝΟ 10. ΣΑΖΙ – ΑΡΟΔΟΥ